

Sociologisk Forskning

Årgång 49 • Nr 3 • 2012

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Klas Borell
Roine Johansson
sociologiskforskning@miun.se
Ansvarig utgivare: Patrik Aspers

Redaktion

Klas Borell
Roine Johansson
Hanna Liljendahl
Johanna Ekroth

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Hanna Liljendahl

Omslagsfoto: Sophia Zts

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Adress

Sociologisk Forskning
c/o Institutionen för samhällsvetenskap
Mittuniversitetet
831 25 Östersund
Tel. 063-16 54 68

Redaktionsråd

Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Boel Berner, Linköpings Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Framtidsinstitutet
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Utgivning 2012

nr 1: v 12 nr 2: v 24 nr 3: v 42 nr 4: v 50

Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida www.sverigesociologforbund.se samt på omslagets tredje sida. Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sverigesociologforbund.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Abby Peterson, Göteborg, ordförande
Stefan Svallfors, Umeå, vice ordförande
Linda Soneryd, Göteborg, sekreterare
Magnus Ring, Lund, kassör
Ordinarie ledamöter: Åsa Wettergren, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping, Åke Nilsén, Halmstad, Jan-Magnus Enelo, Örebro, Sverre Wide, Falun.
Suppleanter: Anna Olofsson, Östersund, Karin Bergmark, Stockholm.

Sociologisk Forskning indexerar i följande databaser: Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Current Abstracts, DBH NSD – Norwegian register of scientific journals and publishers, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, IBZ – Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Journal of Citation Reports (web of science), Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, Social Sciences Citation Index (web of science) och Social Services Abstracts.

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Innehåll

Redaktörerna har ordet: Med nordiskt samhällsliv i fokus	171
Barns strategier och ekonomisk utsatthet – knappa resurser som utgångspunkt för en förhandling av positionerna i familjen.	173
<i>Stina Fernqvist</i>	
Pedagoger i det sociala uppdragets gränstrakter: Att hantera familjerättsliga processer, hot och våld	189
<i>Linnéa Bruno</i>	
Utbrändhet som arbetsskada och motståndsberättelse	211
<i>Gunilla Petersson</i>	
Gästkrönika: The Survivability of Swedish Emergency Management Related Research Centers and Academic Programs.	227
<i>David M. Neal</i>	
Recensioner.	243
Sociologförbundet har ordet	251

Med nordiskt samhällsliv i fokus

Detta nummer av Sociologisk Forskning innehåller tre refereegranskade artiklar. Den första artikeln, *Barns strategier och ekonomisk utsatthet*, författad av Stina Fernqvist, belyser fattigdomens konsekvenser för barn och unga. Med hjälp av intervjuer med barn och unga söker Fernqvist fånga deras erfarenheter av ekonomisk utsatthet och de strategier de utvecklar för att hantera sådana villkor. Den teoretiska utgångspunkten hämtas från ett barndomssociologiskt perspektiv på möjligheter och begränsningar i barns och ungas handlingsutrymme. Ett centralt resultat handlar om att barn och unga i ekonomiskt utsatta familjer utvecklar strategier och förhållnings-sätt som ibland går långt utöver konventionella föreställningar om vad barndom är.

I den andra artikeln, *Pedagoger i det sociala uppdragets gränstrakter*, författad av Linnea Bruno, behandlas förskole- och skolpersonals strategier för att hantera hot och våld från en förälder mot den andra men också från föräldrar mot personal. Situationerna är ofta påfrestande för personalen. De prosociala strategier personalen har som ambition att använda kommer mer sällan till uttryck i praktiken. Istället tycks olika former av distansering vara vanliga strategier. Förskolorna visar sig i dessa avseenden ha en svårare situation än skolorna, eftersom de senare har tillgång till ett organisatoriskt stöd som de förra saknar.

Under tidigt 2000-tal stod utbrändhet för en fjärdedel av antalet anmälda arbetsrelaterade sjukdomar. Med den tredje artikeln, *Utbrändhet som arbetsskada och motståndsberrättelse*, författad av Gunilla Petersson, fokuseras anmälningar av arbetsskador till Försäkringskassan. Anmälningarna analyseras som motståndsberrättelser där skildringen av utbrändhet som kroppens försvar mot arbetslivsförändringar framstår som central.

Som vanligt innehåller också Sociologisk Forskning en gästkrönika, denna gång författad av David M. Neal, professor i sociologi vid Oklahoma State University: *The Survivability of Swedish Emergency Management Related Research Centers and Academic Programs*. Han ställer sig frågan om samhällsvetenskaplig forskning kan frodas utan att ha motsvarande samhälleliga ”problem” att beforska. I Sverige finns flera risk- och krisforskningscentra, men samtidigt är landet, i jämförelse med många andra länder, inte särskilt utsatt för olika slags risker och kriser. I krönikan diskuteras några tänkbara anledningar till situationen.

Från och med detta nummer införs en särskild recensionsavdelning för nya sociologiska avhandlingar. Först ut är fakultetsopponenten docent Adrienne Sörbom, Södertörns högskola, som recenserar Ugo Cortes doktorsavhandling *Subcultures and small groups*, framlagd vid Uppsala universitet. Det är vår starka förhoppning att det stora flertalet svenska doktorsavhandlingar i sociologi så småningom kommer att recenseras i Sociologisk Forskning och vi passar på tillfället att uppmana alla fakultetsopponenter att hjälpa oss att förverkliga denna ambition.

I samtliga nordiska länder – Danmark, Island, Finland, Norge och Sverige – finns sociologiska tidskrifter som publicerar refereebedömda artiklar på något av de nord-

iska språken. Dessa tidskrifter spelar en viktig roll. Gemensamt för tidskrifterna är att de vill stimulera forskning om nordiskt samhällsliv, en strävan som på inget sätt står i motsatsställning till nordiska sociologers allt mera aktiva deltagande i en internationell vetenskaplig diskussion.

Den grundläggande förutsättningen för att de nordiska sociologitidskrifterna skall kunna spela en central roll för sociologiämnet utveckling handlar naturligtvis om tillgången till manus av hög kvalitet. En snabb och kvalificerad bedömning av manuskript tillhör de fundamentala villkoren för att tidskrifterna skall få tillgång till fler goda manuskript.

Den nya redaktionen för Sociologisk Forskning har redan vidtagit en del åtgärder för att stärka detta arbete. För att påskynda hanteringen av insända manuskript söker vi arbeta mera aktivt tillsammans med tidskriftens bedömare och få dem att acceptera snävare tidsmarginaler. Den initiala redaktionella bedömningen av insända bidrag har vidare skärpts: bidrag som saknar relevans för tidskriften eller som lider av helt uppenbara kvalitetsbrister sänds inte ut till bedömning av refereer. Vår strävan har dessutom varit att vidga kretsen av sakkunniga bedömare; förutom ledande nordiska sociologer inom olika fackområden har vi också engagerat samhällsvetare och humanister från en rad olika discipliner. Resultaten av dessa ansträngningar har hittills varit goda.

Klas Borell & Roine Johansson

Barns strategier och ekonomisk utsatthet – knappa resurser som utgångspunkt för en förhandling av positionerna i familjen

Stina Fernqvist

Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet

Economic hardship and children's strategies – scarce resources as a starting point for negotiating family positions

The aim of this article is to discuss how children and adolescents experience everyday life in economic hardship and how a negotiation of the family positions can be linked to these experiences. The article takes its theoretical starting point in childhood sociology, and is based on an interview study involving 17 children between the ages of 6–18 in families living on or below the limit for receiving welfare benefits. The purpose of these interviews is to explore how these children experience economic hardship at home and among friends, focusing their own strategies and agency. I argue that the financial situation in these families do indeed challenge the way that the child position is traditionally understood, which also has implications for the children's identity work. Including children as participants in research therefore becomes crucial in order to fully understand the ramifications of child poverty.

Keywords: childhood poverty, family, strategy, responsibility

I ett välfärdsland antas förutsättningarna att vara självförsörjande finnas för alla, vilket kan göra fattigdom såväl skamfylld som marginaliserande. Ekonomisk utsatthet i välfärdsstaten kan därmed tolkas som ett personligt misslyckande för en arbetsför individ, men hur förstås barn i ekonomisk utsatthet utifrån denna premis, och hur tolkar barnen själva sin situation och position i familjer med knappa ekonomiska resurser? Att synliggöra och diskutera hur barn i fattiga familjer förhandlar kring sin och föräldrarnas positioner i förhållande till ekonomi är det övergripande syftet med artikeln. Här diskuteras även de strategier som barnen använder för att hantera familjens ekonomiska utsatthet. Studien som texten bygger på är en del av ett större forskningsprojekt¹, som syftar till att undersöka barns perspektiv på fattigdom. Hur hanterar barn och unga konsekvenserna av fattigdom, och vilken betydelse har förhandlingen av positionerna i familjen i relation till ekonomisk utsatthet? Begreppet position används här i en betydelse som något som konstrueras och görs anspråk på av någon, respektive bekräftas eller avvisas av andra i specifika interaktioner och sammanhang (Davies & Harré 1990; jfr. även Giddens 1984; Goffman 1986). Positionsbegreppet tolkas här som dynamiskt, och adresserar både hur en individ uppfattas av omvärlden

1 Projektet har letts av professor Elisabet Näsman och genomförts vid Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet.

och hur individen ser på sig själv i termer av tillgängliga resurser och begränsningar i varje given situation. Detta styr i sin tur vilka strategier som blir möjliga (se även Alexander & Lauderdale 1977; Giddens 1984; Goffman 1990[1959]; Nyström 2012). I denna text är det familjen som är det centrala sammanhanget för denna process.

Studien tar sitt mer övergripande teoretiska avstamp i barndomssociologin, där en central ståndpunkt är att barnpositionen främst utmärks av att den är annorlunda än vuxenpositionen i termer av bland annat maktanspråk, aktörskap och tillgång till sociala och materiella resurser (se t.ex. Qvotrup 1994; James et al. 1998; James & James 2004). Att på olika sätt lyfta fram och kritisera vedertagna antaganden och förförståelser om barnpositionen kan sägas vara barndomssociologins ideologiska kärna, där kritiken ifråga riktas mot olika aspekter av hur barn och barnpositionen förstås, bland annat mot hur ett utvecklingsperspektiv på barn länge dominerat såväl forskning som det offentliga samtalet (James et al. 1998; Prout 2005). Detta går att koppla samman med en syn på barn som familjialiserade, vilket innebär att barn förstås i första hand som komponenter i en (kärn)familj och mer sekundärt som sociala aktörer med rättigheter och handlingsutrymme (Alanen 1992; Näsman 1994, se även James & Curtis 2010).

Tidigare forskning har visat att barns möjligheter till aktörskap påverkar upplevelsorna av ekonomisk utsatthet (Ridge 2002; van der Hoek 2005; Harju 2008), och fattigdomen kan få betydelse på flera nivåer: dels hur den generellt betraktas i välfärdsstaten men även hur detta påverkar barns och ungas självbild och strategier i vardagen (se även Ridge 2002; Phillips & Pittman 2003; Sutton 2009). I texten använder jag begreppen "fattigdom" och "ekonomisk utsatthet" omväxlande för att beteckna en disponibel inkomstnivå som är tillräckligt låg för att erhålla ekonomiskt bistånd (se även Ds 2004:41; Salonen 2012). Det finns en omfattande diskussion om vilket begrepp som är lämpligast för att ge en rättvisande bild av situationen i Sverige som jag av utrymmesskäl inte närmare går in på här (se vidare Andersson et al. 2010; Fernqvist 2013, kommande). Jag inleder med att kort beröra hur barnfattigdom kan förstås utifrån en välfärdsstatlig kontext för att sedan introducera artikelns teoretiska referensram: barnpositionen i familjen och barns strategier vid ekonomisk knapphet. Därefter följer en redogörelse för hur intervjustudien och analysen av citaten genomförts, innan jag lägger fram de mönster jag funnit i analysen och en avslutande diskussion.

Perspektiv på barn och ekonomisk utsatthet i välfärdsstaten och familjen

Ett välfärdssamhälle förutsätts tillhandahålla resurser till medborgare som gjort sig förtjänta av det genom självförsörjning, eller åtminstone en tydligt visad strävan efter att vilja bli självförsörjande genom arbete. Begreppet *arbetslinjen* har använts för att beskriva hur kraven på självförsörjning, och åtgärder för att minska behovet av samhällets stöd till fattiga, formulerats inom en politisk och statlig kontext (Junestav 2004; Milton 2006). Diskurser kring moral, egenansvar och disciplinering har därför sedan länge varit starka i relation till fattigdom och upprätthållits i den moderna välfärdsstaten liksom i den politiska debatten (se t.ex. Milton 2006; Starrin 2008). Barn betraktas dock som undantagna arbetslinjen och anses inte kunna bidra till att för-

ändra sin ekonomiska situation, detta trots att barn de facto utför arbete i form av t.ex. barnvaktande, hushållsysslor mot (eller utan) ersättning. Inom barndomssociologisk forskning diskuteras huruvida barns arbete ska betraktas som en rättighet vilket man menar skulle öka deras aktörskap i en samhällskontext, men samtidigt medföra en risk för att barn exploateras (se vidare Engwall & Söderlind red. 2007).

Hantering av ekonomiska frågor i allmänhet, och kanske ekonomisk utsatthet i synnerhet, anses i hög grad vara en fråga som tillhör vuxendomen. Barn förväntas oftast inte ta ett självständigt ansvar för sin livssituation, i synnerhet inte ekonomiskt (se t.ex. Zelizer 1994). Detta skiljer förståelsen av barns ekonomiska utsatthet från vuxnas, som kan anses självförvällad eller grundad i bristande moral eller förmåga (Whitbeck et al. 1991). Barnets ekonomiska ställning kopplas i välfärdsstaten till familjekontexten, vilket medför att barns ekonomiska resurser oftast underordnas föräldrarna och att barn därmed sällan betraktas som ekonomiska aktörer. Zelizer (1994) konstaterar att de ekonomiska rollerna inom familjen i en nordamerikansk kontext har förskjutits från det förra sekelskiftet vilket radikalt förändrat hur vi uppfattar förhållandet mellan barn, familj och ekonomi. Från att, åtminstone i vissa avseenden, aktivt bidra till familjens försörjning blir det moderna barnet istället föremål för föräldrarnas omvårdnad och ansvar. Barndomen har därmed i stor utsträckning förpassats från den offentliga miljön och in i hemmet och kärnfamiljen (Zelizer 1994), för att sedan i Sverige och andra välfärdsländer, främst som en följd av kvinnors ökande deltagande på arbetsmarknaden, "institutionaliserats" genom till exempel offentlig barnomsorg (se t.ex. Näsman 1994). Enligt Zelizer har förändrade ekonomiska krav samverkat med skiftande ideologiska perspektiv på barn vilket bland annat lett till att barns inflytande samhällsekonomiskt såväl som inom familjen minskat, och att barn som faktiskt gör ekonomisk nytta utgör undantag (Zelizer 1994: 214 ff.). Zelizer noterar vidare att hanteringen av pengar är kopplad till sociala interaktioner präglade av såväl makt som intimitet, varför familjen och dess interna "kontrakt" kopplat till fördelningen av pengar ger eko i samhällsekonomin: "Family life (...) hardly stand at the periphery of modern economic life. They are vital, creative centers, actively and continually involved in the earmarking of monies" (Zelizer 1997: 204).

Här blir alltså familjen och samhället ekonomiskt sammankopplade, och även om den amerikanska kontexten skiljer sig från den svenska med avseende på relationen mellan stat, välfärdssamhälle och marknad är det rimligt att anta att analysen delvis kan överföras till svenska förhållanden. I familjen bidrar detta till att utforma ansvar och rättigheter utifrån att vara man/pappa, kvinna/mamma eller barn i familjen. Zelizer diskuterar dock inte den fattiga familjen i relation till detta, vilket ger anledning att fundera kring hur en knapp ekonomi kan bidra till att omförhandla barnets position.

I ett utforskande av fattigdomens betydelse för barn och tonåringar belyser Harju (2008) barns vardagsliv och tolkar barns aktörskap i familjer med knapp ekonomi i termer av proaktiva och reaktiva strategier. De senare enligt Harju är "anpassade och dolda strategier som barn kanske inte själva är medvetna om" (Harju 2008: 120). Om, eller hur, ekonomisk knapphet såväl som själva hanteringen av pengar bidrar till att forma positionerna i familjen går Harju emellertid inte närmare in på även om hon

beskriver vissa strategier i relationen mellan barn och förälder (se Harju 2008: 98ff). Ridge (2002) har i sin omfattande och delvis kvalitativa studie om brittiska barn i ekonomisk utsatthet funnit att flertalet av barnens centrala strategier rör familjekontexten. Det handlar till stor del om att vara till så lite besvär som möjligt för föräldrarna genom att begränsa eller undanhålla de behov som uppkommer i skolmiljön och umgänget med jämnåriga. Därigenom försöker barnen skydda föräldrarna från barnlivets krav på materiella och sociala resurser (se Ridge 2002: 97 ff.), vilket framkommer även i föreliggande studie. Ridge går dock inte närmare in på hur positionerna inom familjen kan förhandlas när det gäller (ekonomiskt) handlingsutrymme utifrån barnens perspektiv. Familjen som institution i relation till ekonomi lämnas därmed relativt oproblematiserad.

Givet en förförståelse av fattiga vuxna i välfärdsstaten som potentiellt moraliskt klandervärda utifrån arbetslinjens inflytande (se t.ex. Milton 2006) samt att barnpositionen kopplats till en låg grad av aktörskap, sårbarhet och omsorgsbehov blir det relevant att belysa hur bilden av fattiga barn förstås och hur de själva förhåller sig till den. Då barnet antas underordnas föräldrarnas tillgång till resurser blir sannolikt ansvarsfrågan i relation till den ekonomiska knappheten mindre relevant, men likafullt kan upplevelser av skuld, skam och ansvar i relation till ekonomisk utsatthet vara kännbar ur barnets perspektiv och leda till strategier grundade i barnpositionens begränsningar.

Familjen och barnpositionens gränser

Utifrån de intervjuer som ligger till grund för denna artikel tolkas barnens återgivna handlingar som strategier av såväl anpassning som förhandling och utmaning av barnpositionen. Med stöd i en barndomssociologisk förståelse av barn och barndom som kategori och position (se t.ex. Alanen 1992; Qvortrup 1994; Mayall 2002; James & James 2004) utgår jag ifrån att denna position i en vardaglig mening tillskrivs egenskaper som befrielse från ansvar, låg grad av aktörskap i de flesta sammanhang, beroende av vuxna, sårbarhet och underordning. De erfarenheter och strategier som respondenterna ger uttryck för måste således förstås med hjälp av hur omvärlden och de själva förstår barnpositionen eftersom denna position sätter gränserna för deras handlande. Dessa strategier, och hur man relaterar den egna positionen till föräldrarnas, kan betraktas som uttryck för aktörskap. Den barndomssociologiska diskussionen kretsar ofta kring barns potentiella aktörskap och hur detta ska förstås (se t.ex. James et al. 1998; James & James 2004; Prout 2005). Utifrån denna ståndpunkt och analysen av intervjuerna kan förhandlingen av barnpositionen i familjen betraktas som en del av barns och ungas identitetsskapande genom det aktörskap som är en viktig del i denna process (jfr. Levine 2005).

I relation till ett interaktionistiskt präglat ”görandeperspektiv” är den ekonomiska utsattheten och dess konsekvenser att betrakta som betydelsefulla i barns och ungas möjligheter till självpresentation (Ridge 2002; Phillips & Pittman 2003; Sutton 2009; se även Goffman 1990[1959]). Barns och ungdomars erfarenheter och strategier i familjekontexten förhåller sig på olika sätt till en gängse förståelse av vad deras position i familjen borde innefatta. Det kan handla om att vara mer eller mindre med-

veten om vilka maktresurser och begränsningar som är relaterade till olika ålderspositioner, och hur detta hanteras. Det blir därför relevant att diskutera hur individer ur en position som åldersmässigt är underordnad, till exempel i relationen barn-vuxen, förhåller sig till – eller utmanar – sin åldersplacering. Att på detta sätt ”göra ålder” (Närvänen & Näsman 2007) kan således innebära att vara mer eller mindre medveten om vilka maktresurser och begränsningar som är relaterade till olika åldersplaceringar, och hantera detta genom olika strategier.

Ett barndomssociologiskt perspektiv på positionerna barn och vuxen kan betraktas som relationellt, där den ena positionen definieras av egenskaper som den andra saknar (se Alanen 1992, 2009; Mayall 2002. I ljuset av det framträder bilden av familjen som ”a structured network of objective positions, with different kinds and volumes of capital connected to the different positions” (Alanen 2009: 320). Barns och vuxnas handlingsutrymmen och ansvarsområden i familjen ser kort sagt mycket olika ut, och trots att familjen successivt kommit att bli en arena för barns medbestämmande och en struktur som är mer dynamisk och förhandlingsbar (se Zelizer 1994; Morgan 1996; James & Curtis 2010) kan förståelsen av barnpositionens ställning i familjen betecknas som tämligen stabil. En förståelse av barn som familjialiserade, vilket enligt Leena Alanen (1992) definierar hur ett inneslutande av barnet i familjen hämmar möjligheterna till ett socialt aktörskap, kan vara en del av förklaringen till barns begränsade handlingsutrymme i relation till ekonomiska frågor och till barns välfärd i stort (se även Näsman 1994; Fernqvist 2011).

Metod och genomförande

I denna studie har barn och unga i ekonomiskt utsatta familjer intervjuats. Genom att använda en reflexiv intervjumetod som syftar till att göra informanten så delaktig som möjligt (bl.a. genom att erbjuda återföringsintervjuer som ett tillfälle för självreflektion) blir interaktionen under intervjuerna värd att i sig ingå som en del av analysen (se även Holstein & Gubrium 1995). Intervjusvaren kan bland annat ses som delar i en självpresentation, både gentemot intervjuaren och det som berättas i intervjun. Sådana självpresentationer kan tolkas som en positionering, och som en strategi för att dels framhäva och förstärka barn- och tonårsstrategier och attityder till ekonomi och fattigdom men även för att hantera diskussionen om familjens ekonomiska situation som kan upplevas som besvärande att tala om (se vidare Fernqvist 2010).

För att komma i kontakt med intervjudeltagare har jag utgått från länsrättsdomar där föräldrarna har överklagat socialtjänstens beslut att avslå ansökan om försörjningsstöd. Det bör kanske understrykas att samtliga familjer som ingår i studien har tidigare tagit emot ekonomiskt bistånd och får därför anses ha en disponibel inkomst som motsvarar bl.a. Rädde Barnens definition på fattigdom (Salonen 2012). ”För höga” inkomstnivåer angavs heller inte som skäl till avslag i de aktuella fallen. Domarna är hämtade från två mellansvenska länsrätter² där familjen meddelats be-

2 Sveriges 23 länsrätter slogs 15/2 2010 samman till tolv förvaltningsrätter.

slut mellan 2005 och 2007. Jag har genomfört intervjuer med 17 barn och tonåringar i åldrarna 6–18 år. I denna artikel presenteras av utrymmesskäl citat från sju informanter vilka får representera de mönster som framkommit i materialet som helhet. Intervjuerna har varit semistrukturerade och intervjuguiden uppbyggd kring teman snarare än frågor för att lättare kunna anpassas till situationen och deltagarnas ålder, eftersom vissa teman visade sig vara mer relevanta för tonåringar och andra för yngre barn. Intervjuerna har genomförts i informanternas hem, utan föräldrar (men vid något tillfälle syskon delvis) närvarande. Samtliga intervjuer utom en, då informanten avböjde, har spelats in och transkriberats. I arbetet med att analysera intervjuerna har jag använt mig av en ansats inspirerad av grundad teori. Detta har bl.a. inneburit att jag i genomgången av materialet upprepade gånger läst och kategoriserat det fram till dess att en teoretisk ”mättnad” uppstått, dvs. när ny data inte tillför nya teoretiska ingångar i analysen (se Charmaz 2006: 113 ff.).

Forskningsprojektet som utgör grunden för denna artikel inleddes 2006 och följer de då gällande etiska riktlinjerna för samhällsvetenskaplig forskning³. Samtycke har inhämtats från både föräldrar och barn före intervjuerna, och deltagarna i studien har informerats om de steg som vidtagits för anonymisering (inget nämnande av autentiska personnamn, skolor, ortnamn etc. i det publicerade materialet). De publicerade intervjuцитaten har bearbetats något, både i syfte att göra dem mer läsbara och även för att ytterligare söka skydda informanternas anonymitet genom att inte återge exakta ordval och språkliga vändningar som inte har betydelse för analysen men som skulle kunna kopplas ihop med informanten (jfr. Trost 2005).

Ekonomisk utsatthet i familjen: barns strategier

För att diskutera materialet för artikelns syften har jag disponerat detta avsnitt utifrån två tämligen övergripande teman som syftar till att åskådliggöra hur barns förhållningssätt, erfarenheter och handlingar kan tolkas och förstås som strategier. Den ekonomiska utsattheten antas ge dessa strategier en utvidgad betydelse utifrån en förståelse av barnpositionen som i sammanhanget begränsad. Rättigheten att hantera pengar och kopplingar mellan pengar och ökat handlingsutrymme i mer generell bemärkelse formuleras återkommande i intervjuerna som tecken på att vara vuxen. Ett exempel på detta finns i en intervju med en åttaårig pojke där det positiva med att vara vuxen uttrycks genom att ”barn kan ju inte gå och köpa mat och sånt själv (...) när man är vuxen, då får man handla själv.” Även om vuxnas ekonomiska ansvarsbörda av barnen ofta framställs som något negativt och betungande finns också flera exempel på kopplingen mellan pengar och vuxnas ökade handlingsutrymme. Jag kommer dock att fokusera analysen på de förhandlingar och strategier som är möjliga att sätta i samband med de premisser som den ekonomiska knappheten i familjen på olika sätt lägger grund för.

3 Se www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf

Omsorg och oro som ansvarsstrategier

Such och Walker (2004) har utifrån barns berättelser om ansvarstagande i hemmet konstaterat att barns ansvar i huvudsak formuleras som ett relationellt fenomen där övriga familjemedlemmars förväntningar på, och uppskattning av, deras gärningar beskrevs som betydelsefulla. Främst var detta ansvarsutövande en vardagspraktik, ”a meaningful component of children’s lives that is multi-dimensional (...) and deeply embedded in child-adult relations” (Such & Walker 2004: 232; se även McNamee et al. 2005). I min studie formuleras ansvaret mer precist i relation till den ekonomiska situationen, vilket kan sägas gå emot en traditionell förståelse av barns och vuxnas positioner i familjekontexten.

Oro genom begränsat aktörskap

Nedan följer intervjuutdrag som på olika sätt kan kopplas till oro över och ansvar för övriga familjemedlemmar. Att vara förutseende i syfte att mildra den ekonomiska knapphetens konsekvenser är en sådan ansvarsdiskurs som uttrycks i materialet, här illustrerat med ett citat från nioåriga Rebecka:

S: Har du känt dig ledsen nån gång för att det är dåligt med pengar?

R: Nej...alltså ja (paus) Bara lite ibland. Ibland blir jag ledsen.

S: Är det något speciellt som händer som gör det?

R: Nej men det är ju det att mamma inte har så mycket. Då blir jag lite ledsen ibland... när mamma börjar gråta då börjar jag också gråta.

S: Vet mamma om att du blir ledsen?

R: Vet inte. Hon brukar inte märka nåt för jag springer bara till mitt rum.

I detta citat synliggörs en slags omförhandling av barnets och föräldrarnas position. Mamman framställs som att hon förlorar kontrollen över situationen och sina känslor medan barnet – Rebecka – beslutar sig för att inte förvärpa situationen genom att visa sin upprördhet för mamman, och lämnar rummet. Det tycks finnas en beredskap hos Rebecka för sådana situationer, och hennes handlande kan förstås som en ansvarsstrategi gentemot mamman. Hon återkommer flera gånger till de oroskänslor den ekonomiska situationen direkt och indirekt ger upphov till, bland annat anger hon den skrala mängden kontanter i mammans plånbok som orsak till oro. Hon har däremot noterat att hennes pappa har flera sedlar i plånboken, vilket tycks vara en tungt vägande anledning till att hon inte oroas lika mycket över honom. Den materiella aspekten av pengar som betydelsebärande – närvaron av sedlar och mynt – är också ett återkommande tema i materialet, i synnerhet bland de yngre barnen. Oro och olust inför fattigdom sätts här i relation till frånvaron av pengar, i dess konkreta och påtagliga form. Sexåriga Lisa nämner det som svar på frågan hur fattigdom kan vara synlig:

S: Men finns det nåt sätt man skulle kunna se om någon hade dåligt med pengar?

L: Ja att de är som ledsna... de visar plånboken och den är tom, jag har inga pengar bara en femma...

S: Mm

L: Enkronor eller nånting sånt där.

Här är det inte i första hand tal om oro över den egna situationen, men väl som ett tecken på fattigdom hos andra. För att återgå till oron över familjens ekonomi uttrycks det även som ansvar och en önskan att kunna hjälpa till ekonomiskt, som i exemplet från intervjun med tioåriga Bea:

B: Jag vill kunna hjälpa till med allt som händer...

S: Hur menar du då?

B: Jomen alltså, kunna ge mer än femtio kronor men det kan jag inte.

Zelizer påpekar att förändringen av barns roll i familjen utifrån ett ekonomiskt perspektiv inneburit att barns pengar, från att ha varit ett substantiellt bidrag till familjens hushållning övergått till att bli en symbolhandling varigenom "economically useful children remain the exception" (Zelizer 1994: 214). Trots det uttrycker flera av barnen en önskan om att kunna underlätta den ekonomiska situationen genom att själva bidra med extraarbete och annat, men liksom Bea i citatet ovan är de medvetna om begränsningarna som barnpositionen medför. I intervjuerna aktualiseras också barnens medvetenhet om föräldrarnas strategier för att hemlighålla den ekonomiska situationen, eller åtminstone aktivt undvika att göra barnen delaktiga.

Även Harju (2008) noterar denna ömsesidiga medvetenhet i sitt material, vilket hon formulerar som en del av en läroprocess på väg till "ekonomisk kompetens" (se Harju 2008: 99–101), där den ömsesidiga förståelsen blir en viktig del. Jag är ense med Harju om att de uppfattningar om hantering av pengar som barnen i mitt material ger uttryck för mycket väl kan formuleras i termer av lärande och socialisering. Utifrån mitt perspektiv hävdar jag dock att denna medvetenhet även bidrar till att tänja på barnpositionens handlingsutrymme då barn inte antas relatera till ekonomi och föräldraansvar på det sätt som dessa barn gör. Det bör poängteras att detta snarast är ett teoretiskt tankeexperiment, och inte en slutsats att fattigdom i barndomen möjliggör aktörskap och därmed skulle vara av godo. Vid sidan av att ett sådant påstående skulle vara problematiskt och vilseledande tenderar det att dölja hur fattigdomen kan inskränka på barns handlingsutrymme i kontexter utöver familjen som t.ex. skolan, bland jämnåriga eller i myndigheters hantering (se t.ex. Ridge 2002; Sutton 2009; Fernqvist 2010). Upplevelsen av att behöva ta ansvar, vilket barnet sällan anser sig kapabelt att göra, kan istället kännas som en börda.

Att vara förutseende

Exemplen som presenteras i detta avsnitt visar hur fattigdomen i olika avseenden definieras som problematisk i barnens berättelser. Den omsorg i termer av ansvar som

den ekonomiska situationen ger upphov till kan sägas utgöra ett avsteg från barnpositionen i familjen. Diskurser om fattigdom som skamlig och degraderande riskerar att internaliseras i deras självbild (se även Goffman 1986; Phillips & Pittman 2003; Sutton 2009), och utifrån det interaktionistiska perspektivets antagande om identitetsskapande och positionering som vardagliga praktiker (se Goffman 1990[1959]; Atkinson & Housley 2003; Collins 2004) kan en ekonomisk utsatthet hos barn och unga få en mer utvidgad betydelse och relevans när den kopplas till förhandlingar kring barnpositionens begränsningar. Ett exempel på detta är den ansvarsrationalitet som respondenterna ger uttryck för och reflekterar kring, men också hur de formulerar olika strategier för att hantera familjens situation.

Harju (2008) gör i sitt arbete en distinktion mellan reaktiva och proaktiva strategier där de senare leder till ett ökat handlingsutrymme, och begreppet är hos Harju kopplat till de konsekvenser som strategin får. Intentionen att förebygga något i sig kan dock tolkas som proaktiv även om den inte leder till en synlig förändring, och jag har därför valt att inte göra denna uppdelning eftersom den endast kan göras i relation till synliga konsekvenser. Det som övergripande har betecknats som ansvarsstrategier kan handla om att tidigt flagga för kommande utgifter i t.ex. skolan, som i intervjun med trettonåriga Camilla:

Om det är nån utflykt, så måste jag säga det innan till mamma så att hon har pengarna. Typ till mat, så måste jag säga det en vecka före det. Så att hon kan handla det, så att vi liksom redan är klara med det.

Att i god tid göra sig medveten om kommande utgifter, och att meddela föräldrarna det, tar på ett naturaliserat vis med den ekonomiska knappheten i beräkningen inför utgifter kopplade till skola och fritid. Detta förutseende i relation till den ekonomiska situationen går emot barnpositionen såsom den vanligtvis uppfattas, nämligen med slagsida snarare åt ansvarslöshet och impulsivitet. I redogörelsen över historiska diskurser som präglar förståelsen av barn och barndom noterar James et al. (1998) att såväl den tidiga utvecklingspsykologin som psykoanalysen utgick från en bild av barnet som i grunden omedvetet och irrationellt. Detta beteende förväntades förändras med stigande ålder, enligt Freud genom utvecklandet av ett superjag som kontrollerar det mer impulsdrivna jaget (James et al. 1998), vilket har bidragit till bilden av barnet som omoget och därmed oförmöget att handla efter intentioner.

Även om sådana framställningar kan uppfattas som kuriöst passé framhåller författarna dess aktualitet: "they are models which continue to inform everyday actions and practises alongside more sophisticated theorizing about childhood" (ibid.:21). Det blir därför relevant att diskutera mönster i materialet som, liksom i citatet från Camilla, istället präglas av såväl ansvar för familjens väl som en förmåga att vara planerande. Det är vidare rimligt att anta att denna typ av strategier är direkt kopplade till den ekonomiska situationen, vilket öppnar upp för att förstå den som relevant för barnens förhållningssätt till sin position.

Barn som utgift – resursbrist och förhandling kring behov

Detta tema i materialet hänger samman med hur bristande ekonomiska resurser bidrar till att forma positionerna i familjen, och hur barnen formulerar strategier för att hantera resursbristen. I berättelserna framkommer en förståelse av barn i allmänhet – och sig själva i synnerhet – som utgifter för föräldrarna, vilket är ett tema som tidigare berörs av forskning kring barnfattigdom (se t.ex. Ridge 2002; Daly & Leonard 2002; Harju 2008). Temat har uppdelats i två underkategorier, där citaten kännetecknas av uttryck för följsamhet i syfte att inte orsaka ekonomisk belastning å ena sidan, och att explicit markera resursbehov å andra sidan.

Följsamhet

I materialet ger barnen och ungdomarna vid flertalet tillfällen uttryck för att det på olika sätt är besvärligt och tärande för ekonomin att ha barn. Tolvåriga Jessica återger nedan en måltidssituation i hemmet, och hur familjens ekonomiska situation sätter gränser för hur en sådan ser ut:

J: Det är inte så ofta kompisar äter såhär mellanmål och middag hemma...för det blir dyrt om man ska bjuda på middag ganska ofta och så.

S: ja precis.

J: Eftersom vi redan är fyra personer...

S: Är det något du känner att du skulle vilja göra oftare, låta kompisar stanna kvar...

J: Ibland blir man ju sugen på det... spelar inte så stor roll, men det skulle vara roligt.

S: Just det, men är det så att mamma har sagt att ni inte kan, eller är det du själv som tänker att det inte är nån bra idé att de stannar...

J: det är mer att, förut när mina kompisar åt mellanmål här ganska ofta sa hon att... det, att det blir så dyrt när man är till exempel tre personer som äter mellanmål och sen syrorna också...

Nioåriga Anne berör en liknande problematik, men då i relation till fritidsaktiviteter:

A: jag skulle i alla fall vilja börja på nåt, kanske...på gitarr eller så skulle jag vilja börja på...vad heter det...*(pekar)*

S: keyboard, eller synth, börja spela synth?

A: ja, jag bara har den här och försöker hitta på låtar...det är jättesvårt, jag skulle vilja börja det eller nåt.

S: Börja på musikskolan eller nåt, ta lektioner...

A: ja, eller kanske hiphop eller nåt (...) Men jag tror att det blir för dyrt.

Generellt omtalar barnen relativt sparsamt materiella kostnader och statusprylar såsom märkeskläder, mobiltelefoner och datorer när det kommer till vad som kan bli kostsamt för en förälder (även om det också förekommer). I det första exemplet visar Jessica hur hon gör avkall på social samvaro genom måltider då mellanmål för fler

barn anstränger ekonomin för mycket. Huruvida ett barn i en familj med mer stabil ekonomi skulle reflektera över kostnaderna för mellanmål, eller hur kostnader kan hållas nere genom att man själv gör avkall på sitt sociala liv är naturligtvis svårt att uttala sig om. Det kan dock konstateras att det är ett tydligt mönster bland barnen och ungdomarna i denna studie vilket gör det rimligt att anta att reflektionen är sprungen ur den ekonomiska knappheten. För Anne är det istället utgifter för musikutövande som formuleras som något svåråtkomligt, vilket är ett generellt mönster i materialet. Barnen uppvisar ofta en stor medvetenhet om hur mycket en sådan kostnad skulle belasta ekonomin, och därför undviker de att ens fråga.

Den ekonomiska situationen konstrueras i båda fallen som en familjeangelägenhet snarare än föräldrarnas sak, och ansvaret för att försöka mildra situationen blir följaktligen delat. Barnen förhåller sig aktivt till den ekonomiska knappheten och i det ena fallet resulterar det i ett strategiskt beslut; kamraterna är inte längre välkomna att stanna på mellanmål. Ridge (2002) fann liknande mönster i sitt material, där barnen berättar att de inte bara begränsar sina behov, men också gör detta utan föräldrarnas vetenskap eftersom man genom döljandet vill skydda dem från oro (se Ridge 2002: 97–99).

Explicitgörande

Likväl som att undvika att omtala materiella eller sociala behov finns inslag i intervjuerna som tyder på ett helt annat förhållningssätt till familjens ekonomi. Föräldrarnas position i relation till ekonomisk utsatthet framställs ofta som problematisk av barnen, då de utöver hanteringen av den ekonomiska knappheten i vardagen har ansvaret för att barnen inte ska bli lidande. Trettonåriga Camilla formulerar även sin egen synlighet i relation till ekonomisk knapphet:

S: Hur tror du att det känns då för en mamma att ha dåligt med pengar?

C: Jag tror att de mår jättedåligt. (mm) För jag tror inte det känns så himla bra att ens eget barn säger typ ”du är fattiglapp, du kan ju inte ens köpa det”...”vi kanske inte ens kan köpa (ohörbart) för att vi är så fattiga”...kan ju inte kännas bra.

S: Nej... Finns det nånting du skulle kunna göra för att det skulle kännas mindre jobbigt?

C: Jag vet ju, det är ju så himla svårt med min attityd eller vad man ska säga...men, nej jag vet inte. Och jag har ju inga pengar.

I citatet uttrycker hon, utöver en förståelse av sitt eget och syskonens ”attityd” och agerande som besvärligt för mamman, en önskan att kunna underlätta familjens ekonomiska situation genom att bidra med pengar. Samtidigt understryks ett underminerande av mammans föräldraställning genom användandet av tillmälet ”fattiglapp” som betonar hennes misslyckande i en basal föräldrauppgift. Det tycks även förekomma strategier som snarare går ut på att markera brister och de egna behoven. Att tydligt påtala materiella eller sociala behov har i andra sammanhang definierats som en strategi för barn att öka sitt ekonomiska handlingsutrymme och sin makt över föräldrarna (Näsman & von Gerber, 2001; Harju 2008). I yttranden som i citatet ned-

an tydliggörs även här en positionering av föräldern grundad i dennes (o)förmåga att klara barnens försörjning, och barnets uppfattning om att detta är ett viktigt föräldransvar som inte uppfyllts. Trettonåriga Nora berättar nedan om hur det kan vara när bristen på pengar ger upphov till bråk mellan syskonen och mamman:

N: Vi blir ofta sura...vi försöker ju att låta bli men det går inte så bra.

S: Okej. Vad kan det handla om då?

N: Om jag säger till mamma att "jamen jag vill ha det", och hon bara "jag kan inte", och jag "men jag vill ha det! Fatta, om du inte ger mig det så...jag måste ha det! Du är så fattig, du bara..." såhär...utbrott.

S: Kan du säga så då, "du är så fattig"?

N: Mm.

S: Hur reagerar hon då?

N: Jag tror...hon blir alldeles tyst. Hon försöker nog att inte...så här, säga nåt då. Ganska tyst.

Hennes strategi blir här möjlig att tolka lite mer utvidgat i relation till familjernas ekonomiska utsatthet, och föräldrarnas minskade möjligheter att tillgodose barnens behov som blir konsekvensen av det. Att inte sörja för barnens behov blir ett tecken på hur den vuxne misslyckas med att "göra förälder", dvs. efterleva föräldrpositionens krav på ansvarstagande och kontroll vilket barnet förväntar sig (se Mayall 2002). Betraktat ur en position som barn eller tonåring kan detta ha en underminerande effekt på föräldern i den ekonomiskt utsatta familjen och därmed destabilisera en maktrelation mellan barn och förälder.

Här kan man även notera hur Nora samtidigt förhåller sig till barnpositionens krav och förväntningar. Genom att markera att hon och syskonen "ju" försöker låta bli att bråka förmedlar hon en empatisk förståelse för situationen. Det ankommer inte på barnet i familjen att angripa föräldern utifrån bristen på pengar, och hennes formuleringar tyder på en medvetenhet om det (jfr. Antaki & Widdicombe 1998). Därremot kan det sägas vara mindre problematiskt utifrån en tonårsposition, vilket ger anledning att fundera på möjliga förändringar i ansvarstagandet för föräldrarna från barndom till tonår. Hur förändras interaktionen i en ekonomisk utsatt familj där föräldrarnas bristande försörjningsförmåga kan göras till föremål för förlöjliganden från barnets/tonåringens sida? Det finns här inte utrymme att utveckla denna diskussion ytterligare, men jag kan konstatera att utsagor av Noras slag i materialet är mer vanligt förekommande hos tonåringarna än de yngre barnen. Man skulle därmed kunna tolka citatet som ett sätt att "göra tonåring" (jfr Goffman 1986; Närvänen & Näsman 2007), och utnyttja de möjligheter tonårspositionen erbjuder till att vara explicit, tvär och obstinat (något som i betydligt mindre utsträckning är accepterade praktiker inom barnpositionens repertoar).

Citatet som presenterats i detta avsnitt kan diskuteras utifrån om det är ett barn eller en tonåring som uttalat dem, och huruvida ansvarsförhållandet till föräldrarna förändras i takt med stigande ålder. Det är också möjligt att dra paralleller till barnets kogni-

tiva utveckling och hur denna möjliggör en ökad förståelse av den ekonomiska situationen från barnets sida. Här har istället strategierna stått i centrum med syftet att se hur informanterna formulerar sin egen position och ibland utmanar dess gränser.

Slutdiskussion

I denna artikel har barn och ungas erfarenheter av vardagen i ekonomiskt utsatta familjer belysts, och deras berättelser har tolkats utifrån vad barnpositionen i familjen får för betydelse mot bakgrund av den ekonomiska situationen. Tidigare forskning (Ridge 2002; Harju 2008; Sutton 2009; Fernqvist 2012, kommande) visar att fattigdom har betydelse för umgänget i skolan och bland jämnåriga, men även inom familjekontexten blir alltså den ekonomiska knappheten kännbar. Inte bara i termer av resursbrist utan också genom olika strategier och förhandlingar kring positionerna i familjen. Utifrån det interaktionistiska perspektiv som studien utgår från blir barns position i förhållande till andra positioner i familjen, och deras aktörskap och strategier uttryckt i vardagliga praktiker, relevanta för en fördjupad förståelse för dessa barns erfarenheter av fattigdom (Goffman 1986, 1990[1959]; jfr. även Davies & Harré 1990). Baserat på de data som framkommit i studien tycks familjens ekonomiska knapphet utgöra en viktig del av denna process (se även Ridge 2002; Phillips & Pittman 2003). Det framgår att den ekonomiska knappheten ger upphov till att tydligare definiera positionerna i familjen, men även att barnpositionens begränsningar ibland vidgas något i termer av ansvarstagande och att vara förutseende. I intervjuerna ger barnen uttryck för uppfattningar om hur ekonomiska frågor generellt är kopplade till olika ansvarsområden och positioner inom familjen. Dessa tolkas som föreställningar om pengars funktion, vilket dels inbegriper den rena hanteringen av pengar men även omfattar en mer diskursiv nivå där det handlar om att pengar bidrar till att definiera ansvarsområden, skyldigheter och rättigheter i familjen. Mot bakgrund av de mönster som framträder i materialet hävdar jag att en ekonomiskt utsatt situation påverkar definitionen av hur familjpositionerna konstrueras i förhållande till pengar.

Barnens berättelser öppnar upp för vidare reflektioner över hur barnpositionen betraktas i ett större sammanhang, och hur den kan förstås i relation till hur vi ser på fattigdom i välfärdsstaten och fattiga barns strategier i relation till det. I dessa familjer bidrar den ekonomiska situationen ibland till att barnen och tonåringarna berättar om strategier och förhållningssätt som ibland går utanför stereotypa föreställningar om barndomens innebörd. Att oroas över såväl ekonomin som föräldrarnas välmående, eller att barn försöker dölja sin oro för att inte ytterligare oroa föräldrarna, är exempel på hur ekonomisk utsatthet bland barn och unga ger upphov till erfarenheter och strategier som tänjer på barnpositionens gränser (se även Ridge 2002; Harju 2008), om än inte i en övervägande positiv mening för barnet. Aktörskapet kan bland annat innebära ett ökat ansvarstagande – både i praktisk och känslomässig bemärkelse – vilket snarast upplevs som problematiskt och bidrar till den ekonomiska utsatthetens komplexa innebörd för barn och unga. Ridge (2002) kommer fram till en liknande slutsats, och noterar att ”if we are truly to understand the complex dynamics

of poverty on children's lives, and their capacity for self-realisation, we need to develop a much greater understanding of children's agency and the meanings and understandings they give to their lives" (Ridge 2002: 141). En förhoppning är att förståelsen för fattigdomens konsekvenser för barn och unga kan öka genom att deras strategier för att hantera den lyfts fram, och dessa strategier och erfarenheter bör förstås utifrån barnpositionens premisser och begränsningar.

Referenser

- Alanen, L. (1992) *Modern childhood? : exploring the "Child question" in sociology*. Jyväskylä: Pedagogiska forskningsinstitutet.
- Alanen, L. (2009) "Rethinking childhood, with Bourdieu." 307–325 i Markström et al. (red.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlssons.
- Alexander, N. & P. Lauderale (1977) Situated Identities and Social Influence. *Sociometry* 40(3): 225–233.
- Andersson, G. et al. (2010) *Vara utan: en skrift om barn och fattigdom*. Malmö/Stockholm: Égalite, Centralförbundet för socialt arbete.
- Antaki, C. & S. Widdicombe (1998) "Identity as an achievement and as a tool", 1–15 I S. Antaki & S. Widdicombe (red.) *Identities in Talk London*: SAGE Publications.
- Atkinson, P. & W. Housley (2003) *Interactionism : an essay in sociological amnesia*. London; Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
- Charmaz, K. (2006) *Constructing grounded theory : a practical guide through qualitative analysis*. London/Thousand Oaks: SAGE.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Daly, M. & M. Leonard (2002) *Against all odds : family life on a low income in Ireland*. Dublin: Institute of Public Administration and Combat Poverty Agency.
- Davies, B. & R. Harré, (1990) "Positioning: The Discursive Production of Selves.", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20(1): 43–63.
- Ds 2004:41 *Ekonomiskt utsatta barn*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Engwall, K. & I. Söderlind (2007) *Children's work in everyday life*. Stockholm: Institute for Futures Studies.
- Fernqvist, S. (2010) "(Inter)Active interviewing in Childhood Research: On Children's Identity Work in Interviews", *The Qualitative Report* 15(6): 1309–1327.
- Fernqvist, S. (2011) "Redefining participation? On the positioning of children in Swedish welfare benefits appeals". *Childhood* 18(2): 227–241.
- Fernqvist, S. (2012) "Joining in on different terms – experiencing child poverty in school and among peers". Accepterad för publicering, *Young*.
- Fernqvist, S. (2013) *En erfarenhet rikare? En kvalitativ studie av barns strategier och barnfattigdomens villkor i välfärdsstaten*. Uppsala Universitet, kommande.
- Giddens, A (1984) *The constitution of society : outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Goffman, E. (1986) *Stigma : Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

- Goffman, E. (1990[1959]) *The presentation of self in everyday life*. London : Penguin.
- Harju, A. (2008) *Barns vardag med knapp ekonomi : en studie om barns erfarenheter och strategier*. Växjö: Växjö University Press.
- van der Hoek, T. (2005) *Through Children's Eyes: An initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands*. UNICEF: Innocenti Working Papers 34.
- Holstein, J. A. & J. F. Gubrium, (1995) *The active interview*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- James, A., C. Jenks & A. Prout (1998) *Theorizing childhood*. Cambridge, MA: Polity Press.
- James, A. & A.L James (2004) *Constructing childhood : theory, policy and social practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- James, A. & P. Curtis (2010) "Family Displays and Personal Lives", *Sociology* 44 (6): 1163–1180.
- Junestav, M. (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Levine, C. (2005) "What Happened to Agency? Some Observations Concerning the Postmodern Perspective on Identity", *Identity* 5(2): 175–185.
- Mayall, B. (2002) *Towards a Sociology for Childhood*. Buckingham: Open University Press.
- McNamee S., James A. & James A. (2005) "Family Law and the Construction of Childhood in England and Wales", 226–242 i Goddard et al. (red.) *The Politics of Childhood. International Perspectives, Contemporary Developments*. Basingstoke: Palgrave Macmillan s. 226–242.
- Milton, P. (2006) *Arbete i stället för bidrag? : om aktiveringskraven i socialtjänsten och effekten för de arbetslösa bidragstagarna*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Morgan, D. H. (1996) *Family connections : an introduction to family studies*. Cambridge: Polity Press.
- Nyström, A-S (2012) *Att synas och lära utan att synas lära: en studie om underprestation och privilegierade unga mäns identitetsförhandlingar i gymnasieskolan*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Närvänen, A. & E. Näsman, (2007) "Age order and children's agency", 225–253 i Wintersberger et al. (red.), *Childhood, generational order and the welfare state: Exploring children's social and economic welfare*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Näsman, E. (1994) "Individualization and Institutionalization of Childhood in Today's Europe", 165–189 i Qvortrup, J. et al. (red.) *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury
- Näsman, E. & C. von Gerber, (2001) *Mina pengar! Kan små barn handla själva?* Linköping: Linköpings Universitet.
- Qvortrup, J. (1994) "Childhood matters. An introduction", 1–23 i J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta, & H. Wintersberger (red.), *Childhood matters. Social theory, practice and politics* Aldershot: Avebury.

- Phillips, T. M. & J. F. Pittman, (2003) "Identity Processes in Poor Adolescents: Exploring the Linkages Between Economic Disadvantage and the Primary Task of Adolescence", *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 3(2): 115–129.
- Prout, A. (2005) *The future of childhood: towards the interdisciplinary study of children*. Basingstoke: RoutledgeFalmer.
- Ridge, T. (2002) *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*. Bristol: The Policy Press.
- Salonen, T. (2012) *Barns ekonomiska utsatthet: årsrapport 2012* Stockholm: Rädda barnen.
- Starrin, B. (2008) "Är det skamligt att vara fattig?", 99–112 i Swärdh H. & M-A Egerö (red.), *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu* Malmö: Egalité.
- Such, E. & R. Walker, (2004) "Being responsible and Responsible Beings: Children's Understanding of Responsibility", *Children & Society* 18(3): 231–242.
- Sutton, L. (2009) "They'd only call you a scally if you are poor': the impact of socio-economic status on children's identities", *Children's Geographies*, 7(3): 277–290.
- Trost, J. (2005) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Whitbeck Les B. et al. (1991) "Family Economic Hardship, Parental Support, and Adolescent Self-Esteem", *Social Psychology Quarterly* 54(4): 353–363.
- Zelizer, V. A. (1994) *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. Princeton: Princeton University Press.
- Zelizer, V. A. (1997) *The Social Meaning of Money*. Princeton: Princeton University Press.

Författarpresentation

Stina Fernqvist är doktorand vid Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet. Hon har arbetat med ett forskningsprojekt om ekonomisk utsatthet i barndomen. Hennes avhandling utforskar ekonomiskt utsatta barns strategier och positionering i den svenska välfärdsstaten.

Korresponderande författare

Stina Fernqvist, Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet, Box 324, 75126 Uppsala. E-post: stina.fernqvist@soc.uu.se

Pedagoger i det sociala uppdragets gränstrakter

*Att hantera familjerättsliga processer, hot och våld*¹

Linnéa Bruno

Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Pedagogues in the borderland of their social task: dealing with family law proceedings, threats and violence

Drawing upon an explorative study of family law proceedings from a school perspective, the aim of this paper is to examine the school staff's strategies for solving or coping with problematic situations in this context. Gendered conflicts between adults and violence are extreme cases for pedagogues in school and preschool. How do the staff cope with their own and the children's vulnerability? Based upon interviews with 22 informants, the staff's strategies are outlined and discussed in relation to organizational and professional circumstances and intersecting social relations of power. An analytical construction of six types of proactive and reactive strategies, ranging from *distance keeping* to *normalization of own exposure*, is utilized in the analysis. Findings suggest that the staff's strategies to handle challenging events in this context vary with the parent's gender, class position and ethnicity. Further, it is argued that creating a sense of safety and promoting learning among the children may be obstructed by lack of support from the school's organization, demands on staff to perform customer oriented attitudes towards parents and lack of clarity concerning the limits of the social task. Conflicts between the organization and profession on the one hand and the educational and the social task on the other hand, are thus illuminated. In conclusion, a further aim of this article is to contribute to broader discussions on men's violence against women and children – in families as well as in workplaces and in the intersection between these two areas.

Keywords: school, family law, domestic violence, profession

Inom vetenskaplig såväl som mer allmän skolpolitisk debatt har intensifieringen av lärarens arbete uppmärksamats (Hargreaves 1998; Hultqvist 2011). Det har talats om en utvidgning av lärarrollen och rests krav på en professionalisering av pedagogyrket (Irisdotter Aldenamyr & Hartman 2009; SOU 2007:28). I föreliggande artikel står inte

1 Artikeln är författad inom ramarna för pilotstudien "Familjerättsliga processer och beslut i ett skolperspektiv", som finansierades av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap samt Allmänna Barnhuset. Projektledare var professor Elisabet Näsman och i projektgruppen fanns även docent Maria Eriksson.

ökade krav på dokumentation, uppfyllande av kunskapsmål eller lärares professionsanspråk i fokus. I stället undersöks en hittills utforskad dimension av det *sociala ansvar* som utan politisk eller vetenskaplig debatt i praktiken ålagts pedagoger i förskola och skola, nämligen hanterandet av familjerättsliga processer. Mot bakgrund av forskning som beskriver pedagogers villkor som präglade av en konflikt mellan organisation och profession å ena sidan och kunskapsuppdrag och socialt uppdrag å andra sidan, utforskas vad separerade föräldrars tvister om vårdnad, boende och umgänge kan innebära i ett skolperspektiv. Till studiens förförståelse och teoretiska utgångspunkter hör även en syn på föräldraskap som (bland annat) könad position samt en intersektionell förståelse av hur våld möjliggörs, tolkas och hanteras. Analysen görs på ett empiriskt material innefattande kvalitativa intervjuer med 22 informanter från åtta olika verksamheter.

Syftet med artikeln är att undersöka vilka strategier personal i förskola och skola använder när de berörs av familjerättsliga processer och upplever obehag eller svårigheter i samband med detta. Närmare frågeställningar är: Hur hanterar de barnens och sin egen utsatthet för hot eller våld i dessa sammanhang? Kan några särskilda mönster för när och hur olika strategier används urskiljas i materialet? Hur är strategierna relaterade till organisatoriska och professionella villkor för pedagoger i förskola och skola? Vad betyder personalens våldsförståelse i sammanhanget?

Bakgrund och institutionella ramar

När föräldrar som skiljer sig inte kan komma överens om vårdnad, boende eller kontakt med sina gemensamma barn kan det bli en tvist i domstol och en utredning av socialtjänsten, på tingsrättens uppdrag. År 2010 berördes i Sverige 7 200 barn av sådana utredningar (Socialstyrelsen 2011). Andelen familjerättsärenden med hög konfliktnivå och inslag av hot och våld har ökat. Våldsinslagen och barnens utsatthet i samband med familjerättsliga processer har under senare år kommit att uppmärksammas och lett till vissa förändringar i lag och praktik (Eriksson & Näsman 2009; Eriksson 2011; Socialstyrelsen 2006, 2011). Konkreta exempel på vad det kan handla om när skola och förskola berörs i denna kontext är att fungera som "överlämningscentral" av barn vid umgänge när föräldrar inte vill eller kan ha kontakt, som informationslämnare till familjerätt och mellan tvistande föräldrar och som medlare. Vidare kan personal i förskola och skola komma att ansvara för skydd och stöd för barn som upplever hot eller våld från den ena föräldern mot den andra, kallas som vittnen till rättegång samt själva utsätts för hot eller våld från föräldrar (Bruno 2011; Eriksson, Bruno & Näsman 2011). Tidigare forskning om vad det innebär för skola och förskola att beröras av familjerättsliga processer och beslut är nästintill obefintlig. Däremot pekar en omfattande forskning om relationen mellan skola och socialtjänst generellt på svårigheter att åstadkomma fungerande samarbeten mellan dessa båda institutioner (Germundsson 2011; Sundelin Wahlsten 1997; Sundell et al. 2008). Huvudansvaret för att skapa och driva fungerande samverkan i arbetet för barn som far illa eller riskerar att fara illa ligger enligt lagstiftningen hos Socialtjänsten (5 kap, 1a § SoL). Skolans och förskolans personal har dock anmälningsplikt till socialtjäns-

ten vid misstanke om att barn far illa hemma samt har ansvar för barnens skydd och stöd när de befinner sig i verksamheten.

Skolans sociala ansvar

Lärarnas sociala ansvar har ökat utan att detta förankrats hos dem, hävdas i en avhandling i socialt arbete som kvantitativt och kvalitativt visar att tillgången på resurser för skolans elevvård varierar stort (Backlund 2007). Här efterlyses även en diskussion om vad som ska ingå i lärarnas elevvårdsansvar och vad de behöver för att leva upp till detta ansvar. Hargreaves (1998) hävdar att talet om ökad professionalisering, kompetens och komplexitet endast är ett retoriskt knep ”för att få lärare att acceptera sin egen utsugning, medan de låter sig utnyttjas till att arbeta allt hårdare” (s.131). Vad som istället skett, menar Hargreaves, är en *intensifiering* av läraryrket och man kan tvärtom tala om en avprofessionalisering av lärarna under dessa villkor. Lärarna förväntas möta allt fler motstridiga krav och förhålla sig till innovationer; överbelastningen blir kronisk. Liknande kritik framförs i en rapport från Lärarnas riksförbund (2010). Hultqvist (2011) skriver i nättidningen *Skola och samhälle*:

...de professionella upplever en motsägelse mellan den makt och ansvar de har över individerna och den legitimitetskris de står mitt i. Allt fler förväntar sig alltmer av dem utan att de ges tillräckligt med legitimitet och erkännande, ett underskott som förklarar de återkommande kraven på status och erkännande. Samtidigt blir det mätbara det enda värde som kan uttryckas. Tester och prov, nationella som internationella, har blivit måttstocken för skolans framgång. Men hur mäter man t.ex. förmågan att bygga relationer med unga människor?

Relationsbyggande betraktas i artikeln ovan som en viktig men undervärderad del av lärarens professionella uppdrag. Att hantera den strukturella spänningen mellan kunskapsuppdrag och socialt uppdrag finns inskrivet i styrdokument, men sammanfattningsvis pågår således en diskussion om ett vidgat socialt ansvar med otydliga gränser. Hanterandet av familjerättsliga processer är en hittills outforskad dimension av detta sociala ansvar.

Att arbeta i förskolan

Närhet, omsorg, omvårdnad och dagliga föräldrakontakter har beskrivits som utmärkande för förskolan, ibland i kontrast till distans och relativt lite föräldrakontakt i skolan (Vallberg Roth 2002). Vikten för förskolelärare att etablera goda relationer med föräldrarna för att arbetet överhuvudtaget ska fungera understryks ytterligare i en annan studie (Gannerud & Rönnerman 2006). Forskning om yrkesrollen och villkoren för pedagoger i förskolan är dock betydligt mindre omfattande än den om lärare. Reformen som skolans kommunalisering under 1990-talet och införandet av en läroplan även för förskolan 1998 har inneburit att förskola och skola närmar sig varandra. Fortfarande märks dock skillnader mellan dessa institutioner. Som betonats i en studie om yrkesetik för pedagoger är deras arbeten sprungna ur mycket olika tra-

ditioner (Irisdotter Aldenamyr & Hartman 2009). Förskolan blev inte någon omfattande verksamhet förrän under 1970-talet och utvecklingen under ett halvt sekel beskrivs som att innehållsmässigt ha gått från barntillsyn till utvecklingsbefrämjande småbarnspedagogik. Författarna menar att en *omsorgsrationalitet* är kännetecknande för förskolan, i kontrast till den *undervisningsrationalitet* som präglar grundskolan och *ämnesrationalitet* som är utmärkande för gymnasieskolan. Som en konkret konsekvens av detta hävdas att ”Medan barnets behov inom omsorgsrationaliteten kan formuleras som unikt och oförutsägbart, blir elevens behov här emellertid, i relation till ämneskraven, något specifikt och givet.” (s. 226).

Förskolelärare uppger oftare än andra yrkesgrupper att de valt sitt yrke av motivet att hjälpa andra människor (Grieff 2006). I flera studier finns exempel på hur pedagoger såväl inom skola som förskola lyfter fram förskolan som en förebild för skolan, då man uttryckt att barn i svårigheter lättare kommer i kläm eller glöms bort i skolan, samt att de pedagogiska visionerna och läroplanen är mer levande i förskolan (Persson 2010; Vallberg Roth 2002). Många förskolor har dock en stor andel utbildade pedagoger. Personalomsättning, låga löner och få kollegor med för arbetet adekvat utbildning är villkor som signalerar dessa pedagogers utsatthet och som kan antas ha betydelse för beredskapen att hantera familjerättsliga processer, hot och våld.

Hot och våld i skola och arbetsliv

Litteraturen om hot, våld och mobbing mellan elever i skolan är omfattande. Lärares utsatthet är mindre omskriven, särskilt gäller detta hot och våld *från föräldrar* mot lärare. I en arbetsplatsundersökning omfattande drygt 1000 lärare (Lärarnas Riksförbund 2008) uppgav 24 procent att de någon gång i arbetet utsatts för våld, hot om våld eller andra trakasserier. Enligt SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden (ULF2001; Estrada et al. 2007) uppgav dock endast tre procent av de anställda inom skolan att de utsatts för våld under året. Skillnader i resultat mellan olika studier föreslås vara att sammanhanget avgör vad som definieras som hot och våld, där arbetsmiljökontexten ökar benägenheten att definiera upplevelser som våld. Det arbetsrelaterade våldet ökade generellt från mitten av 1980-talet fram till början av 2000-talet (Arbetsmiljöverket 2010). Arbetsmiljöverket tror liksom Brå (2009) att toleransen för våld sjunkit, men att det även skett en reell ökning, särskilt bland kvinnodominerade arbeten inom offentlig sektor, som en följd av 1990-talets nedskärningar. Förskolepersonal berättar i mina intervjuer om hur de ingripit i slagsmål mellan pappor, hotats i telefon och på arbetsplatsen, samt även utsatts för fysiskt våld. Ingen av dessa händelser polisanmälades. Frågor kring den psykosociala arbetsmiljön för pedagoger i skola och förskola aktualiseras dessutom på så sätt i studien.

Teoretiska utgångspunkter

Pedagogers strategier och handlingsutrymme

Ett centralt begrepp i analysen är *strategi*. Från att länge ha varit uteslutande ett militärt begrepp, framstår strategi som en fråga senare delen av 1900-talet alltmer före-

kommande samhällsvetenskaplig term – flexibelt använd men sällan definierad. Strategiskt handlande har diskuterats i relation till rationalitet, medvetenhet/omedvetenhet och intentionalitet. Särskilt Weber har både använts och kritiserats i dessa diskussioner. Crow (1989) belyser i sin historiska genomgång av begreppets utvidgade betydelse att vägen från en militär till en mer allmän samhällsvetenskaplig användning gick via byråkrati, ekonomi och en marknadsorienterad diskurs. Vidare föreslås att begreppets popularitet är ett uttryck för en reaktion mot en tidigare dominerande strukturalism inom sociologin. Crow intresserar sig särskilt för strategibegreppets centrala roll i spelteori. I en situation med stora skillnader i makt är spelteorin olämplig, menar Crow. Med hänvisning till Giddens (1984:288) anser han emellertid att strategibegreppet kan användas. Watson (1990) förespråkar en flexibel användning av begreppet och lämnar frågan om huruvida någon del av mänskligt handlande någonsin kan anses helt ostrategisk öppen. För Knights & Morgan (1990) ligger däremot implicit i användandet av strategibegreppet en ideologisk betoning av individens frihet, på bekostnad av analys av strukturella villkor. Hierarkiskt tänkande, såväl som möjligheten att välja mellan olika strategier, tas för given menar de, och varnar för att strategibegreppet okritiskt använt tenderar att förstärka maktrelationer. En liknande kritik kommer från Edwards & Ribbens (1991), som efterlyser alternativa begrepp. De menar dock att strategibegreppet, trots problematiska konnotationer, har den fördelen att det tillåter variationer i mänskligt handlande att tolkas abstrakt och idealtypiskt. Istället för att klassificera personer ser vi på så sätt människor röra sig mellan olika strategier, hävdar de.

Att på ett fördjupat och nyanserat sätt positionera sig låter sig inte göras här, utan skulle kunna vara syftet för en hel avhandling. Kort kan sägas att jag förstår strategier som *meningsfullt och framåtsyftande handlande*. Strategier kan vara mer eller mindre omedvetna, men aldrig slumpmässiga eller utan mening. En spontan reaktion kan som isolerad händelse inte begreppsliggöras som strategiskt handlande. Kan reaktionen dock tolkas som del av ett *mönster av återkommande handlingar* som på något sätt kan förstås – även om de verkar irrationella eller ineffektiva givet en aktörs uttalade mål – anser jag preliminärt att vi kan tala om strategi (jfr. Crozier & Erhard 1980).

Min intersektionella utgångspunkt innebär att strukturella villkor alltid har betydelse för en individs handlande, men att de olika maktordningarnas betydelse är historiskt kontingenta och varierar i skilda kontexter (Pease 2010). I vissa situationer kan de strukturella villkoren bättre förklara en individs handlingar, än personens mål och intentioner (Crow 1989). Att använda sig av begreppet strategi för att tolka professionellas handlande i mötet med aggressiva och/eller utsatta klienter behöver inte betyda individualisering av problemen eller att de strukturella villkoren sätts inom parentes. Tvärtom handlar det om ett *val av analysnivå* som möjliggör analys av hur strukturer upplevs, förhandlas, accepteras eller utmanas av aktörer med positioner i vissa professionella, organisatoriska och institutionella sammanhang. Nedan några ord om dessa villkor.

Lipskys (1980) begrepp *gräsrotsbyråkrat* är ett etablerat sätt att beskriva villkor som lärare delar med bland andra socialarbetare, poliser och advokater. Kännetecknande för dessa är enligt Lipsky att de är offentligt anställda som arbetar i direktkontakt med klienter, ofta utan insyn och med stor handlingsfrihet. Emellertid är de utsatta

för motstridiga krav, arbetar ofta under tidspress med bristande beslutsunderlag och kan uppleva att organisationens regler inte alltid är anpassade efter klienternas behov. I en gräsrotsbyråkrati som skolan formas de anställdas villkor och vad som är möjligt att göra ytterst av politiska strömningar i samhället. Ett exempel är reformen med kommunaliseringen av skolan, som av många uppfattas ha lett till minskad yrkesautonomi och ökad styrbarhet (Persson 2006). I byråkratin konstrueras individer som "fall" eller "ärenden", vilket vidare är en process som kan ses som motstridande krav om professionell lyhördhet och anpassning till klienters individuella behov. I en avhandling om gymnasielärares skapande av handlingsutrymme (Parding 2007) hävdas att detta utrymme främst skapas på mikronivå, i relation till elever, kollegor, rektor och styrdokument, och att dessa relationer upplevs mycket olika beroende på om läraren har en *professionsidentitet* eller *organisationsidentitet*. Parding menar att lärare med professionsidentitet strävar att öka eller åtminstone försvara sitt handlingsutrymme, samt att de upplever en starkare spänning mellan profession och organisation än de lärare som kan karaktäriseras ha en organisationsidentitet.

Mellan pedagogens *kunskapsuppdrag* och *sociala uppdrag* finns, som nämnts i ett tidigare avsnitt, ännu en potentiell konflikt. Det tycks råda enighet om att detta dubbla professionella uppdrag har förändrats men inte vad det närmare innebär (Bartholdsson 2008; Hargreaves 1998, 2003; Hultqvist 2011; Ranagården 2009). Tre idealtypiska kategorier illustrerar hos Ranagården hur lärare förhåller sig till uppdraget att främja elevers sociala utveckling. "Experten" distanserar sig mot allt som inte har att göra med undervisandet i sitt ämne. "Didaktikern" ser en god lärandemiljö som förutsättning för att eleverna ska lyckas, och söker särskilt stötta dem som har svårigheter. Gränserna för uppdraget uppfattas dock som otydliga av didaktikern, varför ständiga förhandlingar pågår. "Kuratorn" ser som sin viktigaste funktion att vara en lyssnande vuxen som ger barnen bekräftelse och är i viss mån tillgänglig även för föräldrar. Denna ambition, samtidigt med uppdraget att undervisa och stötta eleverna att nå alla kunskapsmål, innebär att denna lärartyp ligger i riskzonen för utbrändhet, menar Ranagården (2009). Den utvidgade lärarrollen i riktning mot allt större socialt ansvar har analyserats i genusperspektiv (Gannerud & Rönnerman 2006), där dessa processer tolkats dels som en konsekvens av pedagogyrkets feminisering och dels av en i samhället generellt förändrad syn på barn. Exempel på forskning som mer explicit fokuserar på strategier är en artikel om nyutbildade lärares reflektioner på sin första tid som lärare, och om de strategier som utvecklas för att hantera de många motstridiga kraven från skolledning, kollegor, föräldrar, elever och styrdokument (Andersson & Andersson 2004). Författarna hävdar bland annat att nyutbildade lärare är starkt relationsinriktade i förhållande till föräldrar och elever. De skiljer mellan en *proaktivt* relationsinriktad strategi, där läraren själv antingen driver konstruktiva förslag på ett diplomatiskt sätt, eller är mer direkt konfrontativ, och en *reaktivt* relationsinriktad strategi, där läraren är tillgänglig och tar många samtal, men är mer följsam efter föräldrarnas ageranden och önskemål.

I min analys har jag haft dessa strategibegrepp som en tidig utgångspunkt, men menar att den proaktivt relationsinriktade strategin lämpligen delas in i åtminstone

två olika strategier, nämligen *diplomati* respektive *omsorg*. Att agera konfrontativt ser jag inte som att vara relationsinriktad, varför det här istället motsvaras av strategin *disciplinering*. Andersson och Andersson diskuterar även en tredje strategi, som dock inte lyfts fram på samma sätt i texten, nämligen att agera enligt en *försvarsinriktad diskurs*, där ifrågasättanden eller utmanande beteenden från elever och föräldrar ses som tecken på problem hos dem själva eller i hemförhållanden, och något som det därmed faller utanför lärarens ansvar att engagera sig i. I min typologi över pedagogers strategier för att hantera utsatthet motsvaras detta av strategin *distansering*. Jag återkommer till en närmare redogörelse för mina analysverktyg som en vidareutveckling av Andersson och Anderssons strategier.

Föräldraskap, kön och våld

Som många samtida forskare har betonat, är föräldraskap en i hög grad könad position med skillnader i handlingsutrymme och ansvar för kvinnor och män, även om politiken i ett nordiskt perspektiv ofta utgår från ett könsneutralt eller jämställt ideal. Mellan normer och praktik finns här en avsevärd diskrepans (Bekkengen 2003; Bergman et al. 2011). Fokuseras temat *våld* mellan föräldrar accentueras betydelsen av kön ytterligare, och möjligen än mer i fråga om våld mellan föräldrar i samband med separationer. Det förekommer våld i samkönade relationer och även kvinnors våld mot män i heterosexuella relationer, men den övervägande delen av våldet, och i synnerhet ju grövre våldet är, utgörs av mäns våld mot kvinnor i heterosexuella relationer (Ender 2011). Våldet kan börja i samband med graviditeten eller när barnet fötts och inte sällan eskalera i samband med separation. För inte så få innebär dock inte slutet på förhållandet att våldet upphör (Ekbrand 2006; Radford & Hester 2006). Våldsutövande fäders tillgång till sina barn efter separation ökar riskerna för mödrar och barn att utsättas för fortsatt våld (Bagshaw et al. 2010; Röbbäck 2012). Kunskapsproduktionen om våld i nära relationer är omfattande, särskilt i den anglosaxiska världen. Sedan sent 1970-tal har forskningen kraftigt expanderat och bedrivs inom ett flertal discipliner. De nordiska länderna har i internationell jämförelse lämnat mer begränsade bidrag, menar Eriksson & Pringle (2006), som vidare anser att en stark officiell jämställdhetsdiskurs med betoning på konsensus och delaktiga fäder har gjort det utmanande att i Sverige diskutera och möta de problem det innebär med fäder som utövar våld mot mödrar och barn (även Eriksson 2003; Dahlkild-Öhman 2011). Inom svensk forskning är sedan 1990-talet en feministisk, maktkritisk, förståelse av *mäns våld mot kvinnor* etablerad, som även märks i officiellt tryck och lagstiftning från denna tid. Forskningen visar emellertid på akuta motsägelsefullheter, när det gäller *implementeringen* av lagstiftning och hanteringen av just *fäders våld* mot mödrar och barn. Våldet tar sig många olika uttryck exempelvis fysiskt, sexuellt och psykiskt. Maktstrukturer relaterade till kön, släktskap, ålder, funktionshinder med mera samt omständigheter med missbruk, fattigdom, ohälsa, rasism och kulturspecifika normer är några av de faktorer som påverkar hur våldet möjliggörs, tolkas och hanteras. Kön är enligt ett intersektionellt perspektiv inte alltid den avgörande strukturella förklaringen till en individs handlingsutrymme (de los Reyes & Mulinari 2005). Ifråga om

våldsutövande finns här emellertid en extremt tydlig koppling, då det nästan uteslutande är män som utövar våld – i det offentliga rummet oftare mot andra män, i nära relationer oftare mot kvinnor och barn (Brå 2010). Barnen som upplever våld i hemmet har länge varit osynliga i forskningen, i politiken liksom inom en bredare feministisk diskurs. De senaste decennierna har dock forskningen tagit fart och vi vet mer om de risker det innebär att växa upp i en familj präglad av våld (Broberg et al. 2011).

Enligt ett könsmaktsperspektiv ses våld som sexualiserat och uttryck för försök att försvara upplevda hot mot inbillade eller faktiska privilegier, att skaffa eller upprätthålla makt och kontroll. Det kan med detta perspektiv även förstås i termer av *strategi i könsskapandet*, som ett sätt att reproducera maskulinitet (Lundgren 2004). Teorin om *våldets normaliseringsprocess*, som formulerades av Lundgren, har bekräftat kvinnojourernas erfarenheter och är ett etablerat sätt att förstå våldet som en process, där kontrollerad isolering och växling mellan våld och värme successivt bryter ned den våldsutsatta och får henne att internalisera förövarens uppfattningar och att acceptera våldet som en normal del av sin vardag. I min analys utvidgas teorin om normaliseringsprocessen för mäns våld mot kvinnor i nära relationer till att på ett liknande sätt tillämpas på den kvinnliga personalens successiva normalisering av utsattheten för hot och våld från män i arbetet. Andra sätt att förstå våld är exempelvis som socialt problem förknippat med vissa problematiska grupper eller miljöer, som avvikelse hos enskilda individer, som ett sammanbrott i kommunikationen och konflikt mellan två jämbördiga parter eller som en legitim form av gränssättning (jfr. Wendt Höjer 2002; Mellberg 2004; Enander 2008).

Material

Analysen bygger på elva kvalitativa intervjuer, varav tre är gruppintervjuer, en parintervju och sju individuella. Sammanlagt deltog tjugotvå personer i intervjuerna, anställda vid åtta olika verksamheter. Syftet med urvalet i pilotstudien har inte varit generaliserbarhet eller att jämföra olika professioners strategier med varandra. Istället handlar det om skolan inklusive förskolan som helhet i förhållande till det familjerättsliga området samt hot och våld i denna kontext. Följande kategorier av personal deltog i intervju: rektorer/chefer för kommunala och fristående grundskolor, chefer/föreståndare för fristående och kommunala förskolor, lärare från kommunala och fristående grundskolor, pedagoger från fristående och kommunala förskolor samt elevhälsopersonal och administratör från grundskola. Vid två skolor och en förskola hade jag möjlighet att intervjua flera olika slags personal vid samma verksamhet, rektorer och skolpsykolog individuellt samt pedagoger gruppvis. Urvalet är i hög grad självrekryterat i den meningen att vi på ett offentligt seminarium uppmanat personal i skola och förskola som har erfarenhet av att beröras av familjerättsprocesser att kontakta oss för att delta i studien. Spridning av skolor och förskolor avseende socioekonomiskt område har dock eftersträvat och intervjuerna genomförts i två län. Intervjupersonerna i de individuella intervjuerna definierar samtliga sin etnicitet som svensk. I gruppintervjuerna finns flera etniska tillhörigheter representerade, men ingen närmare upp-

gift om detta har begärts. En man och tjugo kvinnor har intervjuats. Strategiskt urval har inte tillämpats för kön eller etnicitet, något som i efterhand framstår som relevant för kommande studier.

Intervjun är halvstrukturerad, utifrån på förhand bestämda teman. Efter inledande frågor om verksamheten rör en första del erfarenheter av att beröras av familjerättsliga processer, om att lämna information, vittna och om upplevelser i samband med detta. Den andra delen rör medlingssituationer och hotfulla eller aggressiva föräldrar. Intervjun tar även upp konsekvenser av rättsens beslut, informantens tankar kring barns situation och behov av skydd och stöd samt elevvård. Avslutande tema är externa kontakter samt skolformens betydelse för hur tvister påverkar eller hanteras av verksamheten. Transkriberade intervjuer har skickats till informanterna för att godkännas innan analys.

Analysprocess och konstruerande av analysverktyg

Konstruerandet av analysverktyg har skett genom att växelsvis läsa teori och eget empiriskt material. I de första genomläsningarna av de transkriberade intervjuerna har jag dels uppmärksammat för personal problematiska situationer i samband med familjerättsliga processer, särskilt hot och våld, men även öppet och samtidigt med viss förförståelse sökt efter intersektioner av olika maktstrukturer som kan vara av vikt i analysen av personalens strategier. Efter hand har avsnitt klippts ut och sorterats under olika teman. Parallellt med detta har jag tagit del av tidigare forskning om hot och våld i arbetslivet, om skolan som arbetsplats och lärarkyrkans villkor, för att på nytt återvända till detaljer i materialet och tolka dem i ljuset av teoretisk referensram. Under detta arbete vidareutvecklade jag Andersson och Anderssons (2004) strategier. Analysverktygen – strategierna – är på så sätt samtidigt en del av resultaten.

De modifierade strategibegreppen, tillsammans med egna ytterligare strategier, har preliminärt placerats på en glidande skala där en (proaktiv) *distansering* kan förstås som det tydligaste uttrycket för auktoritet och överordning. Näst efter distansering följer *disciplinering*, som innebär en strategi där pedagogen manifesterar maktbefogenheter över föräldern eller eleven och kan använda hot om repressalier eller att tillkalla polis. Strategin är proaktiv utan relationsinriktning. Med strategin *omsorg* visar pedagogen också sitt tolkningsföreträde, men på ett mer omsorgsgivande sätt, med hänsyn till de behov hos (oftast) barnen som man föreställer sig. Med *diplomati* som strategi har pedagogen ambitionen att på konstruktiva sätt komma fram till gemensamma lösningar. Omsorg och diplomati definieras som proaktivt relationsinriktade strategier. Pedagogen uppfattar det som sitt ansvar att vara drivande i diplomatin, men anstränger sig också för att förstå föräldrarnas upplevelse av situationen.

Diplomati kan övergå i *tillgänglighet*, en mer reaktivt relationsinriktad strategi, där tolkningsföreträdet ligger hos föräldern eller eleven, eller att pedagogen oavsett vad hon själv anser prioriterar att tillmötesgå den andra, även om det innebär att barn och personal försätts i utsatta situationer. Slutligen finns en strategi av *normalisering av den egna utsattheten*, som är den mest reaktiva strategin. Här handlar det bara om att

Det är en familj, där vi hade storasystemen förra året och lillasyster i år, och där den värsta tvisten var förra året. Där är båda vi inblandade, och resten av kollegiet, och jag var huvudansvarig för storasyster förra året. Och blev intervjuad av familjerätten först och sedan barnvårdsutredningen, det har varit massor av elevvårdskonferenser och massa tvister om vem skulle bli vårdnadshavare och så där... Och alla har varit inblandade. Sen tog rektorerna ett beslut för det var, vi höll på att gå i taket. Det var så jobbigt förra året. De tog då ett beslut om att vi skulle hänvisa till skolledningen hela tiden och då blev det lite lugnare för oss. Att inte vara mitt i föräldrarnas konflikt, och skolan skulle bli barnens fredade zon.

Skolledningen konstrueras i de båda ovanstående citaten som effektiva *pressure specialists*, som Lipsky (1980:133) benämner de specialister som inom alla gräsrotsbyråkratier behövs för att organisationen ska kunna fungera som vanligt vid särskilt komplicerade "fall", eller för att ta hand om arbetsuppgifter som om gräsrotsbyråkraten själv skulle utföra dem riskerar att skada relationen med klienten. En skoladministratör beskriver en strategi som kan tolkas som proaktivt distansnerande, då makten över definitionerna ligger hos personalen, trots utsatthet för föräldrarnas aggressivitet;

Jag har ju...det var fysiskt så var han ju på mig och, men det var ju inte något hot mot något barn. Jag vet inte vad det var nu som hände, men han tålde inte att jag var kvinna och sa nej, stopp. Så han var på mig och, tre gånger tryckte till mot axeln så här. Jag var i ett annat rum då, och han for ut genom dörren, och slog i dörren på något sätt så att det bara smällde. De hörde att jag skrek till liksom, så det kom folk springande här. Det visade sig att det var en förälder i en klass där det är barn som kommer från svåra förhållanden, från andra länder, kan inte språket och kanske kommer ensamma. Den här pappan tålde inte att kvinnor sa till. Det har ju med deras religion att göra, synsätt eller kultur och allt vad det är. Men han tålde inte att jag sa till, så han flög på mig och det tänkte vi anmäla faktiskt, men vi gjorde aldrig det sen. Men så berättade lärarna då, som var kvinnliga, och de berättade att de hade problem med det här.

Den hotfulla situationen definieras uppstå därför att "... pappan tålde inte att kvinnor sa till", att göra med *deras* religion, synsätt och kultur. En distansering sker genom att pappan konstrueras tillhöra ett annorlunda "de" i förhållande till personalens "vi". Intervjuaren konstrueras vidare under intervjun som inkluderad i detta "vi", gentemot den hotfulla pappan som representant för ett annorlunda "de". Vi vet inte hur situationen hade definierats om den hotfulla pappan istället tillhört den etniska majoritetsgruppen. Det går inte att utesluta att personalen ändå hade kunnat tolka det inträffade i termer av makt relaterad till kön, men min tolkning här är att det var just konstruerandet av pappan som annorlunda, som *den patriarkale Andre* som möjliggjorde en uppmärksamhet på makt relaterad till kön (jfr. Eriksson et al. 2006; Johansson & Molina 2006; Towns 2010). Den betoning på professionalism i termer av opartiskhet, som är så återkommande i intervjumaterialet, märks inte just här, utan administratören beskriver hur hon och de kvinnliga lärarna har funnit en gemensam

förståelse av problematiken med utlandsfödda pappor som "inte tål" när kvinnor "säger till". Strategin för att hantera denna utsatthet förefaller vara att framförallt söka stöd hos kollegor, men strategin i förhållningssättet till pappan som proaktivt distansserande. Hade pappans definition av situationen internaliserats av personalen, och de uppfattat hans aggressiva beteende som legitimt, hade strategin kunnat tolkas som reaktivt distansserande normalisering av egen utsatthet. Om polisanmälan hade gjorts hade strategin kunnat tolkas som disciplinerande.

Det enda ytterligare exempel i materialet på någon slags orsaksförklaring till pappas våld mot mamma är från en privat förskola, där personalen fått information om att pappan behandlats för missbruk samt hade en neuropsykiatrisk diagnos, och numera endast fick ha kontakt med sina barn under övervakning, på grund av våld mot mamman. Pappan är i detta fall liksom personalen etniskt svensk, medan mamman beskrivs ha starka band till Asien. Hennes etnicitet nämns dock inte explicit. Personalen redogör för hur de anser att mamman brustit i sitt föräldransvar, när hon rest iväg och att pappan då "helt plötsligt dög som barnvakt". Min tolkning är att personalen i intervjun utövar proaktiv distansering gentemot mamman, som konstrueras som anorlunda, irrationell och oansvarig. Att benämna pappan som "barnvakt" tolkar jag som en naturalisering av mammans roll som primär vårdnadshavare och bidrar till konstruktionen av henne som oansvarig. Att för en tid lämna sitt barn i den andre föräldrarnas vård skulle ha verkat mindre oansvarigt än att lämna det hos en barnvakt. Neuropsykiatriskt funktionshinder får förklara pappans våld och det antyds inte i intervjun att han genom detta våld eller på annat sätt brustit i sitt föräldransvar. Därremot beskrivs han som "absolut inte aggressiv mot oss", när personalen nekat honom att hämta barnet. Pappans trevliga sätt lyfts fram av informanterna, ytterligare bidragande till underminering av mammans trovärdighet och distansering gentemot henne. Sammanfattningsvis visar materialet på två olika sätt att (proaktivt) skapa distans: 1) Genom att definiera konflikten eller våldet som något som ligger utanför personalens uppdrag att befatta sig med; 2) Genom att kategorisera personal och föräldrar samt etnisk majoritet respektive minoritet i termer av "vi" – "de".

Disciplinering och omsorg

Det tydligaste exemplet på en disciplinerande strategi i familjerättskontext är från en gruppintervju på en kommunal förskola, om att värja sig mot att dras in i föräldrarnas konflikt;

Den gången fick vi ju ta in mamman och sätta oss allihop ned och säga att vi medlar inte. Där var vi jättetydliga och sa det till henne att, dels att vi inte ska bli indragna, och dels att vi tyckte att det kändes jobbigt. Mamman blev väldigt ställd och... ja, väldigt ledsen. Sen ringde hon till sin... ja, en socialtant då, så pratade chefen och de, de tre då. Men efter det blev det mycket mycket bättre för oss i personalen i alla fall. (- -) Så det var en stressig situation väldigt länge där. Plus att hon var väldigt rädd för honom. Och han helt plötsligt kunde komma in då och då. Och som på Lucia, då satt han i ena ändan av rummet och hon med barnet i andra ändan, och man tänkte att "tänk om det smäller här nu".

Mamman är enligt intervjuutsagan ensam mot en hel personalgrupp som har kommit fram till att de har fått nog av att höra talas om hennes och barnets problem med att bli utsatta för våld och hot. Det tycks i första hand eller uteslutande vara mamman som uppfattas som problematisk, som behöver talas tillrätta och inse att personalen måste stå neutrala. Personalen konstruerar sig här som utan förutsättningar att ge det skydd och stöd som mamman med sin rädsla efterfrågar (omsorg om sig och barnet). Pappans (förövarens) handlingsutrymme på förskolan framstår däremot som obegränsat och oproblematiserat. Strategin gentemot honom i intervjun är tillgänglighet eller normalisering av egen underordning. Disciplinering – att neka honom tillträde och kontakta socialtjänst och polis – verkar här upplevas som en alltför stor risk, mot bakgrund av personalens utsatthet och möjligen svaga utsikter till framgång i disciplineringen (skulle han respektera deras avvisning, eller reagera med hot och våld?). Vad som enligt informanten uttalat måste få ett slut här är inte situationen med ständig rädsla för hot och våld – mammans uttryckliga rädsla men även personalens; ”tänk om det smäller här och nu”. Överordnat mål är istället att *slippa höra* om hot och våld, och att demonstrera professionalitet, definierad som opartiskhet.

Disciplinering, omsorg eller diplomati?

Mellan de proaktivt relationsinriktade strategierna är gränserna i materialet inte alltid så tydliga, och de kan användas kompletterande varandra, som i citatet med en manlig rektor nedan:

Ibland blir det lite uppläxningssamtal. Men inte att vi får råd av någon annan, utan det tar vi på oss själva. Leker amatörpsykolog ibland (- - -) Vi jobbar otroligt hårt på att inte skapa utanförskap, att barn som har det svårt ska få stöd i sin klass och inte sättas i någon särskild grupp. Att alla ska lära sig läsa första året. Det är ju föräldrarna tack-samma för, och då blir det bra relationer.

Lite skämtsamt beskriver informanten hur det i hans uppdrag ibland ingår att ha ”lite uppläxningssamtal” med föräldrar, och att han ”leker amatörpsykolog”. Det är två aktiviteter som ger vitt skilda associationer – disciplinering respektive omsorg eller tillgänglighet. Emellertid framstår den dominerande strategin i intervjun, vid närmare läsning av de mer seriösa konkreta exempel på informantens agerande, vara *omsorg* med vissa inslag av disciplinering och diplomati. Initiativet och tolkningsföreträdet ligger hos skolledningen, men engagemanget i eleverna beskrivs som stort. I betoningen av det ömsesidiga mötet, ”så att vi hittar varandra” uttrycks viss diplomati. Stöd till och fostrare av elever såväl som i viss mån av föräldrar konstrueras som en del av skolans uppdrag i intervjun ovan. Vidare konstrueras kunskapsuppdrag och socialt uppdrag som intimt sammanlänkande, förutsättande varandra.

Diplomati och tillgänglighet

Diplomati är en strategi som det i intervjuerna ofta framhålls att man generellt använder sig av. Det talas om vikten att etablera förtroenden och ha en levande dialog. När

informanterna däremot ger konkreta exempel på situationer då de involverats i familjerättsliga tvister framstår diplomati som en mer ovanlig strategi. En jämlik kommunikation och samverkan som förutsätter en gemensam definition av situationen kan vara tidskrävande och utmanande på flera sätt. Ett exempel på användande av diplomati är dock från en intervju med en lärare:

I: Jag själv har barn med en invandrare, som jag har ensam vårdnad om då, och jag var ju rädd att hans pappa skulle ta honom. Så när det kommer en mamma då och säger "pappa får inte hämta, om han kommer ner från X-stad så får han inte hämta!" så förstår man ju henne då. Då känner man ju igen sig som privatperson, man förstår hur hon tänker. Men sen så kom ju pappan, det var väl det han hade signalerat till henne då. Men han ville bara hämta barnet några timmar, umgås med henne och äta lunch, bara umgås några timmar på dan, och sen åka tillbaks. Och de ville ju inte träffa varandra, så då ville han lämna tillbaks på förskolan. Det var bara det att vi hade ju hört att han fick inte hämta. (LB: Mm)

Han vart ju upprörd och så visade det sig att de hade gemensam vårdnad. Och då har ju inte vi rätt att neka.

LB: Nej.

I: Så jag sa det att "Jag hör vad du säger men du kan inte ta henne förrän jag har kollat det här". Men det är ju inte så lätt att kolla det heller, när man är mitt i barngruppen, har fullt upp, så ska man gå ifrån och ringa, leta fram telefonnummer, och han står och är jätteupprörd och vill ha sitt barn här och nu.

Citatet illustrerar utmaningar typiska för gräsrotsbyråkraten – att i direktkontakt med klienter fatta snabba beslut, ofta med bristande beslutsunderlag, beslut som kan ha stor inverkan på enskilda människors (i detta fall ett förskolebarns) liv. Den byråkratiska organisationen ställer krav på förutsägbarhet och likabehandling, krav som i praktiken kan vara svåra och ibland etiskt problematiska att följa. I intervjun beskrivs hur läraren först spontant identifierar sig med mamman. Hon reflekterar dock samtidigt självkritiskt över att det har att göra med att de båda är svenskfödda mammor som har barn med invandrare som de är skilda från. Förskoleläraren visar i intervjun en proaktivt relationsinriktad strategi till såväl mamman som pappan. Han beskrivs som "jätteupprörd" men får varken ett aggressivt eller undfallande bemötande, utan enligt intervjuutsagan ett lugnt, vänligt och tydligt; "Jag hör vad du säger, men..." Hade informanten lämnat ut barnet till pappan utan att kontrollera att han verkligen hade umgängesrätt hade strategin – mot bakgrund av mammans rädsla och uppgift om att han absolut inte fick hämta – istället kunnat tolkas som uppvisande tillgänglighet gentemot pappan, och hade hon lämnat ut barnet fastän det konstaterats att han inte hade umgängesrätt hade strategin kunnat tolkas som normalisering av underordning.

I en intervju från en förskola i ett socialt belastat område konstrueras strategierna gentemot föräldrar generellt som pendlande mellan diplomati och tillgänglighet, som citatet nedan illustrerar. I beskrivningar av konkreta fall är dock samtliga andra stra-

regier mer framträdande. Prosocialt handlande och relationsbyggande konstrueras i citatet nedan som en av förskolepedagogens viktigaste arbetsuppgifter, men där uttrycks även en frustration över ottydligheten i gränserna för det professionella uppdraget:

I: Det saknas verkligen i det här systemet på förskolan, skolsköterska och sånt där.

LB: Som elevvård?

I: Ja, verkligen! Att det fanns en person som hade hand om de här sakerna. För vi ska... hålla reda på allt. Det är mycket att hålla reda på. (LB: Mm.) Det känns som att det är med uppdelat på skolan (- - -)

LB: Ja... Ni är så mycket närmare barnen också?

I: Ja. För det är ju det också. Ska man verkligen behöva gå igenom hela den här baletten med rättegång samtidigt som man ska möta föräldrarna i vardagen sen? För någonstans så kämpar vi ju oerhört mycket med att få föräldrarnas förtroende. Det jobbar vi väldigt mycket med, speciellt de första åren. Med vissa alla sex åren. Eller? Så känner jag i alla fall.

Senare i samma intervju uttrycks en farhåga om att pedagogen "blir kurator", när förväntningarna på tillgänglighet får styra och det därmed blir svårt att upprätthålla professionalism i betydelsen likabehandling och opartiskhet när föräldrarna befinner sig i tvist. En skolpsykolog uttrycker en ambivalent inställning till det hon menar blivit lärarnas vidgade roll – ett ökat socialt ansvar. Lärarna på hennes arbetsplats beskrivs som generellt tillgängliga i förhållande till elever och föräldrar. Strategin med att vara relationsinriktad är positiv "i grunden" och beskrivs som det som gör att hon uppskattar sin arbetsplats. Samtidigt konstrueras lärarna som otillräckliga, inte sällan överbelastade och att de ibland saknar den nödvändiga kompetensen för att bemöta eleverna på ett professionellt i meningen konstruktivt sätt. Det ses som positivt att de vill och försöker, men "det blir lite fel ibland".

Tillgänglighet eller normalisering av egen utsatthet?

Personalen tillskriver klass eller socioekonomisk status betydelse för hur personal kan hantera utsatthet i förhållande till föräldrar. Exemplet nedan är från en fristående förskola i ett resursstarkt område. Intervjun igenom uttrycker förskoleläraren en oro över att barnen inte blir tillräckligt "sedda" i förskola och skola i allmänhet och på hennes arbetsplats i synnerhet:

I: Återigen...ja, usch vad jag känner mig hemsk här mot mina kollegor, men jag tror att många, när vi pratar om de här sakerna, tänker att "men vi har ju så fina föräldrar här, att..." Och tror att sånt här händer inte på vår skola. Och det tror jag kan bli en nackdel för de här barnen. Just för att det alltid blir problem för barn när det är välutbildade eller överklassföräldrar. Det blir så svårt att se, när föräldrarna är så väluppfosttrade och vet hur man för sig socialt. Och om de liksom dessutom är mer välutbildade än personalen så kan det bli...Ja, alltså jag tror verkligen att för barnen kan det bli...

LB: De har lite lättare att prata för sig generellt, de föräldrarna...?

I: Ja, och skyla över sånt som de inte vill att andra ska se... Så på sätt och vis kan man tycka att vi skulle behöva ju vara extra observanta. (- - -) Framförallt på förskolan bland barnskötarna känner jag, bland dem som jobbat länge att det blir lite så där ”Nej, jag... inte ska väl jag.” På bekostnad av barnen då.

Förskoleläraren ger i citatet ovan uttryck för en bestämd uppfattning att personalen på hennes arbetsplats dels har svårt att föreställa sig att barnen kan fara illa och dels att de tenderar att agera *reaktivt* distanserande, vid misstanke om våld eller omsorgsbrist. Särskilt de äldre barnskötarna, med lägst utbildning och status, menar hon uppvisar ett undfallande beteende. Klass i termer av i huvudsak kulturellt eller socialt kapital konstrueras i intervjun som avgörande för normaliseringen av den egna underordningen bland personalen. Informanten ger i intervjun flera exempel på fall då hon menar att man brustit i att sätta utsatta barn i fokus. Våld har bagatelliserats av ledning, kollegor och socialtjänst, personalen har instruerats att agera reaktivt relationsinriktat gentemot föräldrar och direkt uppmanats att inte anmäla misstankar om att barn far illa, hävdar hon. Utsattheten tar sig i intervjun uttryck i en reaktiv distansering – det tycks handla om en distansering på föräldrarnas villkor, inte om att personalen själva sätter gränser för vad de anser sig behöva befatta sig med. Informanten konstrueras i intervjun som pendlande mellan tillgänglighet och diplomati, uttryckande viss rädsla att själv – på grund av bristande stöd från ledning och kollegor – komma att normalisera sin i förhållande till föräldrarna utsatta position. Hon uttrycker viss skam över sin bristande lojalitet med organisationen när hon för intervjuaren berättar om dessa villkor. Skammen eller frustrationen över att inte kunna ta sitt sociala ansvar på det sätt som hon upplever ingår i det professionella uppdraget framstår emellertid som större. Senare i samma intervju:

I: Och ibland så, jag kan känna, när nu jag är en sån här människa som ifrågasätter, men ingen annan, och så får man inget från det sociala heller eller andra runt omkring... att man kan känna att det kanske är jag som överdriver. Man blir väldigt osäker på sig själv till slut.

LB: Ja. Vad kan det vara som de är rädda för, tror du?

I: Stöta sig med föräldrarna, tror jag. Och sen, på en sån liten förskola som jag var då, så var det ju också att förlora barnet, att inte få in pengarna. Såna saker. För det vet man ju, man har haft barn som kommit och varit där ett halvår och sen försvunnit. De hinner man ju aldrig få... någon kläm på.

Här föreslår förskoleläraren hänsyn om verksamhetens ekonomi som ytterligare en orsak till de reaktiva strategier som i förhållande till föräldrarna konstrueras som antingen tillgänglighet eller reaktiv distansering /normalisering av egen utsatthet. I ett sista exempel visas vad tillgänglighet och normalisering av egen underordning konkret kan innebära. I en gruppintervju på en kommunal förskola, beskrivs hur en våldsutsatt mamma vid upprepade tillfällen sökt skydd i förskolans lokaler:

I: Men där var det ju så, med dem, att i början när de började så var hon jätterädd för att gå hem. Det hände ju att han stod här utanför och väntade. Och där blev ju vi in-dragna. Så då fick hon gå in i ett annat rum här så länge. Så om hon såg honom där borta kunde hon gå ut genom en annan dörr och få ett försprång, ifall han skulle komma efter. Hon var jätteledsen och upprörd. Jag tyckte det var jättejobbigt. När hon lämnade så märkte ju barnet också, att hon var ledsen. Hon fick gå in i ett annat rum (---) Också som mamma själv känns det ju jobbigt, när en annan mamma är så rädd. Hans tider fick aldrig stå i blocket, för den pappan kunde komma in vilka tider som helst och bara ”jag ska hälsa på mitt barn”. Vi fick aldrig skriva i blocket vilka tider hon skulle hämta, och hon kom olika tider varje dag för att, om hon skulle kommit klockan fem varje dag så skulle ju han veta det. Så vi visste aldrig riktigt... Det blev osäkert för personalen också.

LB: Och där visste ni att det hade varit våld...?

I: Det hade ju varit... Det var strul i början, det är samma fall vi pratar om.

Förskoleläraren i citatet ovan berättar om hur personalen upplever sig bli in-dragna i en situation när en våldsutsatt mamma bokstavligen söker gömma sig på förskolan, och inte vågar gå hem av rädsla för sin före detta sambo. Att själv vara mamma konstrueras som förklarande att personalen inte kan annat än att känna empati och bistå mamman med akut skydd, samt vidta vissa åtgärder som att hemlighålla barnets tider. Informanten identifierar sig med mammans position, delar till viss del hennes utsatthet och rädsla, men tycks inte se någon möjlighet att hävda barnets, mammans och de andras rättigheter på förskolan att slippa uppleva oro för hot och våld. Strategin gentemot mamman kan beskrivas som reaktivt relationsinriktad tillgänglighet. Det handlar dock om en tillfällig tillgänglighet i en akut situation – inte om stödsamtal, rådgivning eller uppmuntran om att polisanmäla och söka hjälp. I förhållande till pappan är strategin normalisering av underordning. Att inte benämna våldet som våld, utan som ”strul” kan vidare tolkas som ett uttryck för denna normaliserande strategi.

Diskussion

Hanterandet av hot och våld från en förälder mot den andra samt från föräldrar mot personal, innebär extrema fall för pedagoger. Sådana inslag i arbetet kan sägas ligga i utkanten eller gränstrakterna av ett redan oprecist formulerat socialt uppdrag. Den forskning som föreslår att lärares yrkesroll upplevs ha vidgats och arbetet intensifierats utan att detta förankrats hos dem själva har stöd även i föreliggande artikels resultat. Det *sociala ansvar* som kan bli särskilt utmanande när pedagoger står inför att hantera familjerättsliga processer som innefattar våld är i här i fokus. Analysen har gjorts utifrån en förförståelse av pedagogernas arbete som i varierande grad präglad av latent eller manifest konflikt mellan profession och organisation å ena sidan och kunskapsuppdrag och socialt uppdrag å andra sidan. Undersökningens resultat visar att gränserna för det professionella uppdraget upplevs som otydliga. Med Parding (2007) kan detta möjligen tolkas som att pedagoger som identifierar sig starkare med profes-

sionen än med organisationen upplever otydligheten och bristen på stöd från ledning och kollegor som särskilt akut. Av materialet framgår att handlingsplaner vid hot och våld och riktlinjer för att hantera delaktighet i familjerättsliga processer saknas. Flera informanter beskriver hur de har krävt att handlingsplaner ska tas fram, efter problematiska erfarenheter.

De strategier som informanterna generellt beskriver att de har ambitionen att använda är de prosociala omsorgs- och diplomatist strategierna. Resultaten tyder dock på svårigheten att använda dessa i kritiska situationer med föräldrar som antingen uppträder aggressivt eller är våldsutsatta och söker personalens stöd eller skydd. Utmaningen att se och stötta barn i utsatta livssituationer tycks bli än större när det föreligger en konflikt mellan föräldrarna. Att ta avstånd från våld verkar av personal ibland uppfattas som att ta parti och därmed brista i professionalism. Proaktiv eller reaktiv distansering var framträdande strategier. Pedagogerna berättar om utmaningar som kan beskrivas som typiska för gräsrotsbyråkraten – om snabba beslut om svåra saker som fattas i direktkontakt med klienterna och ofta utan tillräcklig information. Exempel fanns dock på att de mer krävande strategierna omsorg och diplomati användes.

Mellan skola och förskola finns i materialet en påfallande skillnad. Skolornas rektorer och elevvårdspersonal framstår i intervjuerna som en självklar instans för pedagoger att hänvisa föräldrar till, när kommunikationen inte fungerar eller upplevs för krävande för personalen. Med Lipsky (1980) kan dessa beskrivas som effektiva *pressure specialists*. Någonstans att hänvisa vidare finns i mitt material inte för förskolan. Lärarna har längre utbildning och åtminstone i jämförelse med förskolornas pedagoger större möjligheter att använda professionsmakt för att hävda tolkningsföreträde, vidga sitt handlingsutrymme och att distansera sig gentemot aggressiva föräldrar – i typfallet en pappa. Förskolorna saknar kurator och verkar enligt empirin särskilt utsatta för problematiska situationer. En utmaning för skolans pedagoger å andra sidan, är att elevgrupperna som pedagoger oftast tillbringar en stor del ensam tid med, är större. Det sociala ansvaret konkurrerar dessutom i skolan med uppfyllande av kunskapsmål, betygssättande och dokumentation.

Förutsättningarna att skapa trygghet och främja lärande begränsas av avsaknad av eller bristande stöd från organisationens ledning och elevvård, organisationens krav på ett mer kundorienterat bemötande av föräldrar, bristande information från tingsrätt, socialtjänst och andra och otydlighet om vad det sociala uppdraget innebär. Att personal inte har informerats om att en förälder saknar umgängesrätt, eller får hantera att denna förälder ändå söker upp barnet kan innebära svårigheter för personal. För det individuella barnet innebär det emellertid en betydligt mer dramatisk säkerhetsrisk. Jag efterlyser vidare forskning om implikationer för barns säkerhet och om barns meningsskapande i sammanhanget, samt av hur de problem som påvisats i denna studie kan förebyggas och hanteras.

Då en övervägande majoritet av dessa pedagoger är kvinnor, och de klienter som ytterst blir mest lidande av brister i organisation och praxis är barn, kan vi på övergripande nivå vidare tala om ett friläggande av *intersektioner mellan professionsmakt,*

könsmakt och åldersmakt. Även betydelsen av föräldrars och personals etnicitet och rasifierande praktiker har aktualiserats i studien. Osynliggörandet av våld kopplat till könsmakt är påfallande. Den kvinnliga personalen tycks sällan relatera sin egen utsatthet för hot och våld i arbetet till mammornas utsatthet i hemmet. Det enda exempel på en explicit könsmaktsförståelse handlar om en man som beskrivs tillhöra en kultur som ”inte tål när kvinnor säger till”. Våld konstrueras således huvudsakligen som socialt problem förknippat med vissa problematiska grupper eller miljöer, som avvikelse hos enskilda individer med diagnoser eller som ett sammanbrott i kommunikationen och konflikt mellan två jämbördiga parter, samt dessutom i skolmiljön som ett störande ordningsproblem (jfr. Bruno 2011).

Strategierna varierar i materialet med föräldrarnas position i samhällsliga maktordningar, tydligast relaterade till kön, klass och etnicitet. Lite tillspetsat kan en slutsats dras att en våldsutsatt mamma i ett socioekonomiskt resurssvagt område och av etnisk minoritet är den slags förälder som mest sannolikt möter proaktivt distanserande och disciplinerande strategier i förskola och skola. Materialet visar på två olika sätt att (proaktivt) skapa distans: 1) Genom att definiera konflikten eller våldet som något som ligger utanför personalens uppdrag att befatta sig med; 2) Genom att kategorisera personal och föräldrar samt etnisk majoritet respektive minoritet i termer av ”vi” – ”de”. Viktigt att framhålla är emellertid att skäl för att använda strategier av tillgänglighet – den strategi där maktbalansen förskjutits till föräldrarnas fördel – kan vara *rädsla för hot och våld*. Vid långvarig utsatthet och avsaknad av stöd kan denna rädsla successivt komma att normaliseras, vilket det i materialet finns flera exempel på. Strategin tillgänglighet kan även vara ett uttryck för hänsyn om verksamhetens ekonomi – ett krav som kan vara mer eller mindre uttalat från organisationen på sina anställda. Föräldrar är i detta sammanhang även kunder, med makt att flytta sina barn till en annan skola eller förskola, om de upplever missnöje med personalens förhållningssätt till dem eller något annat.

Artikeln handlar inte enbart om pedagogers arbetsvillkor. En förhoppning är att dess resultat kan bidra till en bredare diskussion om mäns våld mot kvinnor i nära relationer och i arbetslivet samt i mötet mellan dessa arenor. Kanske bör det understrykas att avsikten inte är att klandra pedagoger som inte har långa stödsamtal med våldsutsatta mammor eller aktivt medlar mellan parterna. Jag vill avslutningsvis uttrycka min förståelse för behovet att upprätthålla gränser för det professionella uppdraget – en utmaning som jag liksom Gannerud & Rönnerman (2006) kopplar till feminiseringen av läraryrket och generellt höga kulturella förväntningar på kvinnor att ta socialt och emotionellt ansvar. En mer fördjupad analys om betydelsen av pedagogers utbildning och arbetsvillkor för förutsättningarna att hantera familjerättsliga processer faller utanför artikelns ramar, men kan förhoppningsvis bli föremål för fortsatt forskning och debatt.

Referenser

- Andersson, I. & S. B. Andersson (2004) "Mikropolitiska perspektiv på nyutbildade lärares reflektioner", *Pedagogisk Forskning i Sverige* 9 (3): 161–188.
- Arbetsmiljöverket 2010:4 "Våld i arbetslivet – en kriminologisk översikt".
- Backlund, Å. (2007) *Elevvård i grundskolan – Resurser, organisering och praktik*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Bagshaw, D. & T. Brown (red.) (2010) *Family Violence and Family Law in Australia*. Attorney-General's Department, Commonwealth of Australia.
- Bartholdsson, Å. (2008) *Den vänliga maktutövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber AB.
- Bekkengen, L. (2003) *Man får välja: om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Malmö: Liber.
- Bergman, H., M. Eriksson & R. Klinth (red.) (2011) *Föräldraskapets politik*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier & Dialogos förlag.
- Broberg, A., U. Axberg, L. Almqvist, Å. Cater & M. Eriksson (red.) (2011) *Stöd till barn som upplevt pappas våld mot mamma*. Göteborg/Stockholm: Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet & Socialstyrelsen.
- Brottsförebyggande rådet (2009) *Grövre våld i skolan*. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2010) *Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Fritzes.
- Bruno, L. (2011) "Skolan, familjerätten och barnen", *Utbildning och Demokrati* 20 (2):73–92.
- Crow, G. (1989) "The Use of 'Strategy' in Recent Sociological Literature", *Sociology* 23 (1): 1–24.
- Crozier, M. & E. Friedberg, (1980) *Actors and Systems. The Politics of Collective Action*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dahlkild-Öhman, G. (2011) *Att börja tala med barn om pappas våld mot mamma. Radikalt lärande i arbetet med vårdnad, boende och umgänge*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- de los Reyes, P. & D. Mulinari (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över o(jäm)likhetens landskap*. Malmö: Liber.
- Edwards, R. & J. Ribbens (1991) "Meanderings around 'Strategy': A Research Note on Strategic Discourse in the Lives of Women", *Sociology* 25:477–488.
- Enander, V. (2008) *Women Leaving Violent Men. Crossroads of Emotions, Cognition and Action*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Enander, V. (2011): "Violent Women? The Challenge of Women's Violence in Intimate Heterosexual Relationships to Feminist Analyses of Partner Violence", *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 19 (2): 105–123.
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäderns våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.
- Eriksson, M. (2011) "Contact, Shared Parenting and Violence: Children as witnesses

- of domestic violence in Sweden”, *International Journal of Law, Policy and the Family* 25(2): 165–183.
- Eriksson, M., H. Biller & D. Balkmar (2006) *Mäns våldsutövande – barns upplevelser. En kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Stockholm: Fritzes.
- Eriksson, M. & E. Näsman (2009) ”Utsatta barn i familjerättsprocesser: utredares bemötanden och barns strategier”. *Socialvetenskaplig tidskrift* 16(1): 20–37.
- Eriksson, M. & K. Pringle (2005) ”Introduction: Nordic issues and dilemmas”, 1–12 i M. Eriksson, M. Hester, S. Keskinen & K. Pringle (red.) *Tackling Men’s Violence in Families: Nordic Issues and Dilemmas*. Bristol: The Policy Press.
- Eriksson, M., L. Bruno & E. Näsman (2011) ”Family Law Proceedings, Domestic Violence and the Impact upon Schools: An Neglected Area of Research”, *Children & Society*, DOI:10.1111/j.1099–0860.2011.00394.x.
- Estrada, F., Nilsson, A. & Wikman, S. (2007) ”Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna”, *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap* 94:56–73.
- Giddens, A. (1984) *The Constitutions of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gannerud, E. & K. Rönnerman (2006) *Innehåll och innebörd i lärares arbete i förskola och skola. En fallstudie ur ett genusperspektiv*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet.
- Germundsson, P. (2011) *Lärare, socialsekreterare och barn som far illa. Om sociala representationer och interprofessionell samverkan*. Örebro: Institutet för handikappvetenskap, Örebro universitet.
- Greiff, M. (2006) ”Kall eller profession? Yrkeskulturer och skapande av manligt och kvinnligt mellan klient och arbetsköpare”, s. 11–136 i H. Petersson, V. Leppänen, S. Jönsson & J. Tranquist (red.) *Villkor i arbete med människor – en antologi om human servicearbete*. Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Hargreaves, A. (1998) *Läraren i det postmoderna samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Hultqvist, E. (2011) ”Skolans vacklande legitimitet”, i www.skolaochsamhalle.se 2011-04-08.
- Irisdotter Aldenmyr, S. & S. Hartman (2009) ”Yrkesetik för lärare och behovet av professionsförankring”, *Pedagogisk forskning i Sverige* 14 (3):212–229.
- Johansson, S. & I. Molina (2006) ”Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner”, 261–283 i P. de los Reyes, I. Molina & D. Mulinari (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Knights, D. & G. Morgan (1990) ”The concept of strategy in sociology: A note of dissent”, *Sociology* 24 (3): 475–483.
- Lipsky, M. (1980) *Street-level Bureaucracy: Dilemmas of the individual in the public services*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lundgren, E. (2004) *Väldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Roks.
- Lärarnas Riksförbund (2008) ”Ingen ska behöva vara rädd i skolan! Arbetsplatsundersökning om hot och våld i skolan”.
- Lärarnas Riksförbund (2010) ”Låt inte lärarna betala reformerna!”
- Mellberg, N. (2004) *Mäns våld mot kvinnor: Synliga mödrar och osynliga barn*. Upp-

- sala: Avdelningen för samhällsvetenskaplig genusforskning, Uppsala universitet.
- Parding, K. (2007) *Upper secondary teachers' creation of discretionary power – the tension between profession and organisation*. Luleå: Luleå universitetstryckeri. Doktorsavhandling.
- Pease, B. (2010) *Undoing Privilege: Unearned advantage in a divided world*. London & New York: Zed Books Ltd.
- Persson, A. (2006) "Nöjda som lärare, missnöjda som anställda – skolexistens mellan mening och missnöje", 19–36 i V. Petersson, S. Leppänen, S. Jönsson & J. Tranquist (red.) *Villkor i arbete med människor – en antologi om human servicearbete*. Malmö: Arbetslivsinstitutet.
- Radford, L. & Hester, M. (2006) *Mothering Through Domestic Violence*. London: Jessica Kingsley.
- Ranagården, L. (2009) *Lärares lärande om elever. En sociologisk studie av yrkespraktik*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Röbäck, K. (2012) *Barns röster i vårdnadstvister – Om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Socialstyrelsen (2006) *Individ- och familjeomsorg – lägesrapport 2005*.
- Socialstyrelsen (2011) *Familjerätt år 2010*.
- SOU 2010:95 *Se, tolka och agera – om allas rätt till en likvärdig utbildning*.
- SOU 2007:28 *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan. Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*.
- Sundell, K., T. Egelund, C. Andréa Löfholm & C. Kaunitz, C. (2008) *Barnavårdsutredningar. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Gothia förlag & IMS.
- Sundelin Wahlsten, V. (1997) *Utveckling för att överleva. Utsatta familjer möter socialtjänst, hälsovård och skola*. Göteborg: Kommentus.
- Towns, A. (2010) "Kultur inför rätta? Kön, nation och civilisation i polisförhör om mäns dödliga våld mot kvinnor", 51–72 i Jansson, M., Wendt, M. & Åse, C. (red.) *Den nationella väven. Feministiska analyser*. Lund: Studentlitteratur.
- Vallberg Roth, A-C. (2002) *De yngre barnens läroplanshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Watson, W. (1990) "Strategy, Rationality and Inference: The Possibility of Symbolic Performances", *Sociology* 24(3): 485–498.
- Wendt Höjer, M. (2002) *Rädslans politik: Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber ekonomi.

Författarpresentation

Linnéa Bruno är sedan mars 2012 doktorand i sociologi vid Uppsala universitet, och forskar om professionella praktiker kring barn som upplever våld.

Korresponderande författare

Linnéa Bruno, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, Thunbergsvägen 3H, Box 624, 751 26 Uppsala. E-post: linnea.bruno@soc.uu.se

Utbrändhet som arbetsskada och motståndsberättelse¹

Gunilla Petersson

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet

Burnout as occupational injury and narrative of resistance

During the last years of the 1990s and the first years of the 2000s, burnout was a common diagnosis for sick listing in Sweden. That burnout is directly related to working life was acknowledged by medical experts as well as in the public debate. The number of applications for occupational compensation due to social and organizational factors in work rose from a very modest degree to nearly a fourth of the claims among occupational diseases. In this article 48 individual claims for compensation in cases of burnout as occupational disease are analyzed as narratives of resistance. In this respect they are seen as alternative accounts of risk in working life, but also as narratives about resistance. The concept, narratives of resistance, is used to understand the claimants' argumentation for rights to compensation, as well as how the claimants draw upon public narratives of societal transformation to understand how they themselves have become ill from occupations that normally are not thought to be hazardous. One conclusion from the analysis is that the claimants regard their illness as the resistance of the body against changes in society and working life.

Keywords: Burn-out, occupational injury, insurance, moral identity, narrative analysis

Utbrändhet sågs under slutet av 1990- och början av 2000-talet som ett socialt problem i Sverige med konsekvenser för både samhällsekonomin och de enskilda individer som drabbades. Att upprinnelsen till utbrändhetsproblemen stod att finna i det nutida samhället och dess arbetsliv framstod som en näst intill vedertagen sanning. Denna förklaringsmodell var inte bara väl förankrad inom vetenskaplig och offentlig diskurs, utan den användes också av de drabbade själva. Kopplingen mellan arbetslivet och stressrelaterade besvär såsom utbrändhet märktes bland annat genom ökning- en av arbetsskadeanmälningar med sociala och organisatoriska faktorer som angiven orsak. Från att tidigare ha utgjort en relativt liten andel av de anmälda arbetssjukdomarna utgjorde de under de första åren på 2000-talet en fjärdedel av de anmälda fallen (Arbetsmiljöverket, 2006).

1 Vid skrivandet har jag fått synpunkter på texten i flera olika sammanhang. Först och främst vill jag tacka tidskriftens två anonyma granskare för värdefulla kommentarer. Tidigare versioner av texten har lagts fram vid Sociologförbundets årsmöte 2007 respektive vid Avdelningen för socialt arbete, Linköpings universitet 2011. Stort tack för de synpunkter jag erhållit vid båda dessa tillfällen.

Enligt Johannisson (2001, 2006) var det framförallt kopplingen mellan utbrändhet, arbete och samhälle som var orsaken till diagnosens popularitet och utbredning. Utbrändhet blev en diagnos på modet just därför att den förlade skulden till sjukdomen utanför individen. Den kunde legitimera de symptom på vantrivsel som individer drabbas av i en konkurrens- och prestationsinriktad kultur (ibid.). Friberg (2006, 2009) för ett liknande resonemang. Diagnosen utbrändhet blir en lösning på de problem som individen ställs inför i ett samhälle som präglas av osäkerhet. Från Johannissons (2001) och Fribergs (2006) resonemang är det lätt att dra en parallell till den medikaliseringsskildring som finns och funnits inom sociologin (se t.ex. Conrad, 2007; Zola, 1972) på så sätt att utbrändhet kan ses som ett socialt fenomen vilket har kommit att definieras som en sjukdom och ett medicinskt problem.

Fokus för denna artikel är inte utbrändhet som socialt fenomen utan enskilda individers berättelser om utbrändhet som sjukdomstillstånd och arbetsskada. För den diskussion som följer har jag inspirerats av Stone-Mediatores (2003) och hennes sätt att se på berättelser om erfarenheter från marginaliserade positioner som motberättelser² eller motståndsbaserade berättelser. Motståndsbaserade berättelser kan enligt Stone-Mediatores inte enbart bidra med kunskap om upplevelser och erfarenheter från marginaliserade positioner, utan också tillföra kunskaper om det samhälle i vilket dessa erfarenheter marginaliseras. Som inspirationskälla kan också nämnas Mishler (2005) som diskuterar värdet av att betrakta patienters berättelser om upplevelser av sjukdom och medicinska behandlingar som motståndsbaserade berättelser.³

Ur Stone-Mediatores framställning vill jag lyfta fram två utgångspunkter som jag kommer att tillämpa i analysen. För det första innebär begreppet motståndsbaserade berättelser en syn på berättelser där dessa är något annat än en sammansmältning av tillgängliga diskurser eller ideologier. Berättelsen ses som en representation av subjektiva erfarenheter och upplevelser, samtidigt som det är viktigt att beakta att den också struktureras av kulturellt tillgängliga diskurser och narrativa format (Stone-Mediatores, 2003). Jag uppfattar det därför som att fokus för analysen ligger på det som berättas och inte på hur det berättas – det vill säga på berättelsens innehåll snarare än på formen för berättandet.

Den andra utgångspunkten är att berättelser om erfarenheter från marginaliserade positioner, liksom de alternativa sätt att se på verkligheten som berättelserna ger uttryck för, inte skall betraktas som enbart subjektiva föreställningar. Så blir till exempel poängen vid analysen av en kroniskt sjuk kvinnas berättelse om hur hennes reumatism är Guds prövning (jfr. Williams, 1984) inte att berättelsen artikulerar en förvirrad föreställning om sjukdomens uppkomst. Och inte heller är en mans hävdande av att hans överklagande i ett arbetsskadeärende innebär en stämning av Försäkringskassan att se som okunskap eller en illa informerad uppfattning om hur socialförsäkringssystemet fungerar. Oavsett hur illa de föreställningar som exemplen ovan ger uttryck för rimmar med medicinsk kunskap eller sociallagstiftningens utformning är

2 Stone-Mediatores talar om både *narratives of resistance* och *counter-narratives*.

3 Mishler använder dessutom Stone-Mediatores begrepp.

de, enligt Stone-Mediatore, att se som rationella. De är rationella utifrån berättarens position, och berättelserna är ett rationellt sätt att kunskapsgöra erfarenheter och bidrar härigenom till att lyfta fram alternativa perspektiv på sociala fenomen (ibid.).

Begreppet motståndsberättelse används av Stone-Mediatore på två sätt, dels kan det avse berättelser om konkreta motståndskamper utifrån marginaliserade positioner i termer av exempelvis klass, etnicitet och genus, dels använder hon begreppet om de erfarenheter och alternativa sätt att se på verkligheten som en marginaliserad position ger upphov till. I det följande kommer jag inte att skilja mellan motståndsberättelser som berättelser om ett konkret motstånd respektive i bemärkelsen alternativa berättelser som kan ställas i relation till så kallade masternarrativer eller normberättelser med en auktoriserad status. De individuella berättelser om utbrändhet som arbetsskada och de individuella erfarenheter av utbrändhet som studeras här ser jag som marginaliserade i relation till medicinens och socialförsäkringens berättelser. Berättelserna kan ses som alternativa versioner av sjukdomens uppkomst och innebörd i relation till medicinen som en dominerande diskurs om sjukdomar och sjukdomars uppkomst.

Syftet med denna artikel är att analysera berättelser om utbrändhet som motståndsberättelser. Först och främst vill jag urskilja de argument som anmälarna⁴ använder för att övertyga om att deras sjukdom har sin orsak i arbetet, och härigenom lyfta fram hur deras resonemang kan ses som alternativa berättelser i relation till den medicinska diskursens rationalitet. För det andra är syftet att visa hur anmälarnas framställningar av sitt insjuknande blir en berättelse om utbrändhet som kroppens motstånd mot arbetslivets och samhällets förändringar. Slutligen diskuteras hur utbrändhet kan ses som en motberättelse om arbetslivets risker och hur anmälarna i berättelsen om arbetsskadan ser på sig själva och sitt agerande i relation till frågor om orsak och ansvar.

Metod

Till grund för diskussionen ligger en undersökning av 48 arbetsskadeärenden, vilka avgjorts av Försäkringskassan i Östergötland under åren 2001 och 2002. Ärendena har valts ut för att omfatta alla ärenden med stressrelaterade psykiska besvär under de två åren. Urvalet skedde utifrån socialförsäkringsnämndernas protokoll och med hjälp av urvalskriterierna diagnos och skadlig inverkan. I 37 ärenden har besvären diagnostiserats som utbrändhet eller utmattningsdepression och i de övriga ärendena har stress uppgivits som orsak till skadan. Flertalet av anmälarna, 73 procent, har arbetat inom den offentliga sektorn, och 64 procent har arbetat inom vård, skola eller omsorg. Kvinnorna står för 77 procent av anmälningarna och drygt 60 procent av de skadade har arbetat inom yrken med anslutning till TCO och SACO. Materialet är med avseende på dessa aspekter representativt i förhållande till den statistik som finns

4 Begreppet anmälare kan framstå som byråkratiskt, men min poäng med att använda detta epitet är att lyfta fram de enskilda individernas position i det sammanhang inom vilket berättelserna tillkommit. Identiteten som anmälare är bunden till just denna situation, när man skriver till Försäkringskassan, och behöver inte ha någon giltighet utanför denna.

om anmälda arbetsskador inom kategorin, där kvinnor och tjänstemän står för majoriteten av anmälningarna. Medelåldern i materialet är 54 år och i 80 procent av fallen anses sjukdomstillståndet ha givit upphov till en kronisk arbetsförmåga, och anmälarna rehabiliteras inte tillbaka till arbetslivet.

Det material som har studerats innefattar alla de dokument som funnits i ärendet på Försäkringskassan – från arbetsskadeanmälan till eventuella överklaganden och beslut från aktuell domstol. Bland dokumenten finns i de 48 ärendena, förutom arbetsskadeanmälan, kompletterande skrivelser i 19 ärenden, skriftliga invändningar mot Försäkringskassans förslag till beslut i 23 ärenden, överklaganden till Länsrätten i 13 ärenden. Alla de här uppräknade inlagorna är skrivna av dem som anmält arbetsskada.

Texterna har ofta formen av berättelser, i den meningen att de framställer förhållanden som är lokaliserade i tid och rum samt innehåller en angivelse av orsakssamband (Somers, 1994). En aspekt av materialet är att skrivelserna har kommit till under olika faser i arbetsskadeprövningen. Arbetsskadeanmälningarna är gjorda under åren 1996–99, medan samtliga andra skrivelser har sänts in under de närmaste två åren före beslutet i ärendet. Trots detta tidsspänn och de skillnader i form som finns mellan skrivelserna utgår jag här ifrån att de samlade texterna i varje ärende kan ses som en enda berättelse. Berättelsen, även om den återberättas fler gånger i flera olika texter, avgränsas här i det att den avhandlar samma händelser och förhållanden, det vill säga arbetsskadans uppkomst och konsekvenser.

En annan aspekt av materialet som är viktig att uppmärksamma är att anmälarnas texter är situerade inom en viss kontext, tillämpningen av arbetsskedeförsäkringen. I ett annat sammanhang skulle berättelsen därmed sannolikt formats på ett annat sätt. Men texterna är också skrivna i ett speciellt syfte, nämligen för att erhålla kompensation för arbetsskada från försäkringen. Skrivelserna är således att se som en form av övertygande texter med ett speciellt syfte (jfr. Hall, 1997).

Materialet har analyserats på aggregerad nivå snarare än att, som vanligare är inom narrativ analys, uppehålla sig vid längre excerpter ur ett fåtal berättelser. Analysen har inriktats mot att urskilja återkommande teman i berättelsernas innehåll. Begreppet motståndsberättelse har som tidigare nämnts varit det viktigaste analysredskapet, men analysen har också sökt urskilja de berättelser (masternarrativer eller normberättelser) gentemot vilka anmälarnas berättelser framstår som alternativa berättelser. Här uppmärksammas också de publika och mer övergripande berättelser som anmälarna anspelar på eller förhåller sig till i sina personliga berättelser om sin sjukdom som arbetsskada. Fokus i analysen ligger på vad som berättas, det vill säga berättelsernas innehåll, men det innebär inte att formen för berättandet kan förbigås då hur något berättas också påverkar innehållet (Reissman & Quinney, 2005).

En viktig aspekt av materialet är som framgår ovan att en övervägande del av anmälarna av utbrändhet som arbetsskada är kvinnor, i detta material liksom enligt Arbetsmiljöverkets statistik över anmälda arbetsskador respektive Försäkringskassans statistik över avgjorda ärenden (Arbetsmiljöverket, 2006; Försäkringskassans statistikenhet). En analys av materialet ur genusperspektiv (liksom ett lika påkallat klassperspektiv) ges en framträdande plats i ett annat arbete (Pettersson, uu). I denna ar-

tikel är det däremot just motståndsberättelser och inte genus som är den analytiska utgångspunkten.

Att kvinnornas ärenden dominerar i materialet framkommer dock på ett annat sätt. I de fall då inte en enskild manlig anmälare citeras, har jag genomgående utgått ifrån att anmälaren är en kvinna, och använder följaktligen pronomina hon och henne. Projektets uppläggning har granskats och godkänts av den Forskningsetiska kommittén vid Linköpings universitet.

Bakgrund

Av de 48 ärenden som studerats är det bara sex stycken eller 12 procent som i Försäkringskassans tillämpning godkänts som arbetsskador enligt Lagen om arbetsskadeförsäkring⁵. Den koppling mellan arbetsförhållanden och utbrändhet som inledningsvis framställdes som självklar och allmänt vedertagen är således inte lika given vid tillämpningen av lagen. En anledning till att så få ärenden inom kategorin godkänts är de beviskrav som då gällde enligt lagen⁶. Bland annat skulle det finnas en vetenskaplig konsensus kring att en viss faktor i arbetet kunde ge upphov till de besvär som anmälts som arbetsskada. Någon sådan konsensus fanns inte – i alla fall inte enligt den försäkringsläkare som bedömde de flesta ärendena i detta material – gällande vilka faktorer som kan ge upphov till utbrändhet. Dessutom ställdes stränga krav för sambandet mellan skadan och arbetet. Man skulle kunna säga att dessa krav innebar en presumtion för ett icke samband – en presumtion som framkommer i lagens förarbeten där det sägs att övervägande skäl skall tala för en relation mellan arbete och skada för att ett samband mellan dem skall godtas (Prop. 1992/93:30).

Ytterligare en anledning till den låga beviljningsfrekvensen är de undantag från försäkringsskyddet som finns i fråga om psykiska och psykosomatiska skador i lagen. Försäkringen omfattar inte skador som uppkommit till följd av företagsnedläggelse, byte av arbetsuppgifter, svikna befordringsförhoppningar, bristande uppskattning av arbetsinsatser och allmän vantrivsel med arbetsuppgifter och arbetskamrater eller därmed jämförliga förhållanden (Prop. 1975/76:197; 1992/93:30). Denna passus i lagstiftningen kom till för att utesluta konsekvenserna av sådana förhållanden som man visste kunde ge upphov psykiska besvär, men vilka man menade att den skadade, precis som risken att bli förkyld på arbetet, borde bära på egen hand (Prop. 1975/76:197). Emellertid har dessa undantag fått stora konsekvenser för vilka psykiska skador som

5 Då det inte finns någon statistik kring avgjorda arbetsskadeärenden som urskiljer enskilda diagnoser eller skadeorsaker går det inte att veta om det studerade materialet är representativt för landet som helhet. Om man jämför med Försäkringskassans statistik för alla psykiska och psykosomatiska sjukdomar under åren är dock godkännandefrekvensen i urvalet mycket låg. Om den lägre beviljningsfrekvensen här beror på att det är just utbrändhetsärenden som studeras eller om den är ett resultat av regionala skillnader i tillämpningen är omöjligt att veta.

6 47 av ärendena har beslutats enligt de regler som gällde för ärenden anmälda mellan 1993 och 2002 och ett ärende, som var ett återfall av en tidigare skada, enligt lagens lydelse från 1976. För ärenden anmälda efter 2002 gäller något mer generösa beviskrav.

godkänns, i synnerhet när det gäller de besvär som anmäls som orsakade av strukturella förändringar eller meningsskiljaktigheter och konflikter på arbetsplatsen, då sådana ärenden nästan undantagslöst avslås med hänvisning till undantagen. För den som har upplevt sig vara mobbad eller trakasserad på arbetsplatsen gäller det till exempel att bevisa att mobbaren har haft för avsikt att trakassera och chikanera.

Vidare innebär prövningen av ett arbetsskadeärende att även konkurrerande skadeorsaker skall övervägas. Till exempel granskas anmälarens familjeförhållanden, tidigare psykiska besvär och ibland framställs även individens personlighet som en konkurrerande orsak till sjukdomens uppkomst. Oftast hämtas uppgifter om privatlivet från behandlande läkares journaler och då från läkarens anteckningar efter samtal med patienten. Således kommer det som anmälaren säger som patient i en behandlande eller terapeutisk situation att användas som underlag vid myndighetsutövningen.

Det är bland annat dessa uppgifter om konkurrerande skadeorsaker, och de slutsatser som försäkringsläkaren drar mot bakgrund av dem, som anmälarna invänder och kämpar mot i överklaganden och skrivelser till Försäkringskassan. Motståndet från anmälarna synes särskilt starkt om uppgifterna hämtats från läkarjournaler. Anmälarna framhåller till exempel att uppgifterna är felaktiga, men det är också flera av dem som skriver att de har känt sig kränkta och orättvist behandlade efter det att deras personlighet, äktenskap eller anhörigas sjukdomar har ansetts vara den huvudsakliga orsaken till utbrändhetsbesvären. Överklaganden och invändningar mot beslut framställer på detta sätt alternativa berättelser som gör motstånd mot försäkringsläkarens medicinska bedömningar och underlag.

Kampen för godkänd arbetsskada

Eftersom så få ärenden godkänns i Försäkringskassans tillämpning blir arbetsskadeprocessen för många anmälare en kamp för att bevisa skadans eller rättare sagt sjukdomens upphov i arbetet.

Arbetsskadad – en fråga om individen kontra arbetet

För den som anmäler en arbetsskada gäller det först och främst att bevisa arbetets skadlighet. Men hur bevisar man arbetets skadlighet när denna antas finnas i den psykosociala arbetsmiljön? Medan det i ärenden som gäller fysiska arbetssjukdomar finns vissa objektiva och mätbara kriterier för att uppskatta arbetets skadlighet, till exempel exponeringstid, lyfthöjd, tyngd, frekvens av vissa rörelser samt vridningar i grader, saknas sådana kriterier i ärenden som dessa (Petersson, 1995). Även om det i utredningarna används mått som övertidsuttag, är det sällsynt att den stress och de andra påfrestningar som anmälarna åberopar kan mätas eller på andra sätt objektivt uppskattas. Hur belägger man till exempel sin chefs avsikter att chikanera och trakassera, eller hur bevisar man vilka krav på empati som har funnits i arbetet? Att bevisa skadans relation med arbetet blir inte lättare av att besvären i sig inte är möjliga att verifiera genom fysiska förändringar.

Några exempel på hur anmälarna resonerar i bevisfrågan är att de hänvisar till att

även andra på den egna arbetsplatsen har drabbats av liknande besvär och de framhåller också att de mår bättre när de inte utsätts för de skadliga faktorer som de menar har funnits i arbetet. Ett annat slags argumentation, som används av vissa anmälare, är att hänvisa till den grad av lidande som sjukdomen har orsakat eller lyfta fram storleken på de förluster som sjukdomen inneburit, så som förändrad personlighet, försämrad livskvalitet och social isolering. Vidare försöker anmälarna att stärka sina argument för sjukdomens upphov i arbetsförhållandena genom hänvisningar till olika former av kunskap och expertis. De sänder med informationsmaterial om sjukdomen, och de hänvisar till forskning i generella termer eller till enskilda forskares verk genom citat och källhänvisningar. I de studerade ärendena beaktas dock inte dessa former av bevisföring vid den medicinska bedömningen av skadans relation till arbetet.

Sjukdomstillståndets karaktär i kombination med svårigheten att uppskatta arbetets skadlighet gör också att bevisföringen med nödvändighet framstår som subjektiv (jfr. Lippel, 1999). Den blir en fråga om upplevelser och känslor med avseende på både orsak och verkan. Dessutom tillkommer utredningens fokus på konkurrerande skadeorsaker, vilket i många fall förvandlar arbetsskadans uppkomst till en binär fråga om orsak – där antingen arbetet eller individen tillskrivs skuld. För anmälaren tar arbetsskadeprocessen därför formen en av moralisk kamp där det gäller att bevisa att skadan har uppkommit i arbetet.

Men eftersom det inte går att belägga arbetets skadlighet får anmälaren istället inrikta sig på att genom argumentationen utesluta andra förklaringar än arbetet som uppkomst till besvären. Det gäller att påvisa sin psykiska och fysiska styrka, sin oförvitliga karaktär och sitt harmoniska privatliv. Att anmäla och argumentera för en arbetsskada framstår sålunda som en kamp för att upprätta en identitet som skadad och därmed som oförskyllt drabbad.

Anmälarna synes här framförallt kämpa för att etablera en moralisk identitet som ofrivilligt drabbade av sjukdom. Även om det enbart är sjukdomens relation till arbetet som ifrågasätts under utredningsprocessen, och inte sjukdomstillståndets legitimitet eller anmälarens nedsättning av arbetsförmågan, finns ett uppvisande av viljan att inte vara sjuk som en röd tråd genom anmälarnas skrivelser. Den framkommer till exempel tydligt i det sätt på vilket anmälarna berättar om hur de har kämpat mot sjukdomen och negligerat dess symptom. Här finns beskrivningar av hur anmälarna har använt sömntabletter för få någon vila, samt om hur de har tagit sig igenom arbetsdagen med hjälp av värktabletter eller lugnande mediciner. Man kan här jämföra skadeberättelserna med de berättelser som ges av personer med kroniskt trötthetssyndrom, fibromyalgi och andra ifrågasatta sjukdomstillstånd. I sådana fall blir berättandet om kampen mot sjukdomen ett verktyg i den moraliska kampen för att accepteras som sjuk (Bülow, 2003; Nettleton, 2006; Werner et al. 2004). Här blir berättelsen om kampen mot sjukdomen istället ett hjälpmedel för att bevisa att sjukdomen inte beror på en själv.

Medan fibromyalgi och kroniskt trötthetssyndrom, liksom andra psykosomatiska sjukdomstillstånd, ofta betraktas som icke-sjukdomar (Arksey & Sloper, 1999) eller som ett verk av tanken (Greco, 1997), kom utbrändhet att accepteras som en sjukdom i Sverige (Friberg, 2006). Dessutom har utbrändhet setts som ett tecken på motsatsen

till den känsliga och sjukdomsbenägna individen. Diagnosen förknippas med de allt för högpresterande och arbetsvilliga (Johannisson, 2001; 2006). Ett slags duktighet, liksom stor lojalitet och en altruistisk vilja att ställa upp för andra, anses av både dem som drabbats och rehabiliteringsaktörer karaktärisera den som blir utbränd. Den utbrände är kort sagt en person som ställer upp för andra och som inte kan säga nej (Friberg, 2006).

Motviljan mot sjukdom och de andra egenskaper som förknippas med utbrändhet kommer även till uttryck på andra sätt i anmälarnas skrivelser. De lyfter fram att de inte har "bett" om eller "valt" sin sjukdom (jfr. Bülow, 2003). De framhåller att de har gått till arbetet trots svåra besvär och de lägger vikt vid sin lojalitet mot arbetskamrater, arbetsgivare och mot arbetsuppgiften i sig. Ett annat argument är att, som nedan, betona den egna psykiska stabiliteten och styrkan:

Jag har tidigare i livet varit frisk och stark och inte behövt vara borta från mitt arbete vare sig på grund av bristande hälsa eller min sociala situation.

Precis som i citatet ovan beskriver anmälarna hur de aldrig tidigare har haft några liknande symptom, aldrig tidigare har varit långtidssjukskrivna eller att de inte ens vetat om att det "fanns något som hette utbrändhet". De poängterar också hur väl de har "trivts med" och till och med "älskat" sitt arbete samt att de vill tillbaka till arbetslivet.⁷

Slutligen är också framhållandet av sjukdomen och de egna besvären som ett kroppens eller naturens motstånd mot samhället ett sätt att argumentera för sin rätt till ersättning från försäkringen. Utbrändhet, med symptom som trötthet, sömnproblem och panikångest, framställs som en "folksjukdom", en normal reaktion i dagens arbetsliv snarare än ett undantagsfall.

Motstånd och förändringar som sjukdomens orsak

De berättelser som anmälarna lämnar över hur arbetsskadan/sjukdomstillståndet har uppkommit inleds i 85 procent av fallen med att de beskriver en förändring på arbetsplatsen, så som en omorganisation, neddragningar av personal, chefsbyte eller införande av ny teknik (jfr. Eriksson, Starrin & Jansson, 2008). Ett annat gemensamt drag i skadeberättelserna är att anmälarna skiftar mellan olika beskrivningsnivåer. Anmälarens egen arbetssituation kan vara i fokus för vissa delar av berättelsen, medan de i andra delar fokuserar på förändringar på arbetsplatsen eller på hur arbetet har förändrats för den egna kategorin av anställda. Även hela den sektor inom vilken de har arbetat behandlas i vissa berättelser. Till exempel kan beskrivningarna inledas med hur äldreomsorgen har förändrats för att sedan övergå till den egna arbetsplatsen och utmynna i en beskrivning av anmälarens egna arbetsuppgifter. Vissa av anmälarna

7 Sättet att lyfta fram sitt engagemang i arbetet kan här ses som ett sätt att förklara att just man själv har blivit sjuk och kan jämföras med de resultat som redovisas av Ewan, Lowy & Reid (1991) där de kvinnor som drabbats av Repetitiv strain injury (RSI) ofta framställer att de själva arbetat hårdare än andra på arbetsplatsen.

sätter in sin egen arbetssituation i den större kontexten av hur yrkesrollen har förändrats. Ett exempel är en lärare som framhåller att dagens lärararbete innebär att verka mera som "terapeut" än som "pedagog". Även samhällsförändringar, framförallt nedskärningarna i den offentliga sektorn, men också teknikutvecklingen och ett allmänt ökande tempo, får i beskrivningarna utgöra det sammanhang inom vilket den egna arbetssituationen förstås. Nedan citeras en anmälare som kopplar sin egen situation till både det egna arbetet och till samhällsförändringarna:

Jag vill utföra mitt arbete i lugn och ro, det är ju trots allt människor vi arbetar med. Men kommunen gör ju bara besparingar så det kommer att bli många som blir utslagna i vården. Såg programmet i TV om just panikångest som vanligtvis utlöses av stress och att det snarare är en folksjukdom.

Här uttrycks inte bara frustration över att på grund av stress inte kunna utföra sitt arbete såsom anmälaren önskar. Roten till detta ser anmälaren i besparingarna inom den offentliga sektorn, något som anmälaren inte är ensam om att påpeka. Med hänvisningar till en publik berättelse blir hennes egen situation allmängiltig. Besvären framstår som en näst intill naturlig följd av arbetsförhållandena och de kan till och med kallas en "folksjukdom".

Anmälarna framhåller också hur de själva på olika sätt har kämpat och gjort motstånd mot förändringarna på arbetsplatsen. Här berättas om hur de har ställt upp för arbetskamraterna när dessa inte orkat länge, hur de har tagit på sig ansvaret för att framföra personalgruppens krav på avlastning och hjälp, samt hur de har kämpat för att inte patienter, elever eller vårdtagare skall drabbas av de nedskärningar av personal och resurser som förekommit på arbetsplatsen. Kort sagt framställs en intensiv kamp för motverka konsekvenserna av de neddragningar eller organisationsförändringar som drabbat den egna arbetsplatsen – en altruistisk kamp med den utbrända anmälaren som ensam och tappert kämpande hjältinna.

Men under arbetsskadeutredningens gång förändras synen på detta engagemang i arbetet, det framstår då istället som bidragande till utbrändheten. Den utbrände känner sig utnyttjad och framställer sig själv som offer snarare än som hjälte. När anmälarna innan beslut i ärendet skriver till Försäkringskassan reflekterar de dessutom över vad de själva kunde ha gjort för att undvika den situation som de nu befinner sig i. Att man inte tog sina raster, att man arbetade över, att man inte tydligare bad om avlastning när arbetsbördan blev för tung, att man inte sökte sig från arbetsplatsen och att man gick till arbetet trots att man inte mådde bra, utgör exempel på hur anmälarna reflekterar kring hur de kunde ha handlat annorlunda. Anmälarna använder här formuleringar som "med facit i hand" och "nu i backspegeln".

Sjukdomstillståndet, de begränsningar av livet och det lidande som de nu upplever, blir den måttstock mot vilken de värderar både sin egen insats och andras agerande. Anmälarens kamp i arbetet och mot sjukdomen framstår härigenom i en annan dager. Denna omvärdering uttrycks till exempel så här:

Det jag nu ser som kontentan av att jag har uppoffrat mig till det yttersta är att jag inte längre kan ha tjänsten kvar med den inkomst som den innebar.

Precis som i citatet ovan synes det som flera av anmälarna vid denna tillbakablick näst intill ångrar att de kämpade så hårt. Den kamp som tidigare framstod som altruistisk och hjältemodig ses nu som en bortkastad möda – en insats vars enda resultat är den egna ohälsan.

Utbrändhet som kroppens motstånd mot samhällets förändring

Genom anmälarnas berättelser om arbetsskadan spelar kroppen en väsentlig roll. Det är kroppen som först ger signaler om att något är fel, men det är också kroppen som enligt anmälaren får betala priset för dennes strävsamhet. Även om utbrändhet av den medicinska expertisen inte har setts som en fysisk åkomma (Johannisson, 2001) är det många anmälare som lyfter fram just fysiska symptom. Ofta är det också fysiska symptom, som yrsel, smärtor och tryck över bröstet, som de söker läkare för.

Kroppen framställs genom berättelsen som skild från tanken eller medvetandet (jfr. Friberg, 2006). Till exempel skrivs om hur anmälaren blivit ”totalt utmattad till kropp, själ och ande”. Dessutom tillskrivs kroppen en egen agens. Kroppen kommunicerar, den ger ”signaler”, den ”reagerar” och den kan till och med ”säga ifrån”. När kroppen säger ifrån blir den dessutom en tvingande kraft, en kraft som är starkare än viljan och det är då som man ”går in i väggen”.

I skadeberättelserna framstår relationen mellan kropp och vilja som en process (jfr. Williams, 1996). I början negligerar anmälarna kroppens signaler, de går till arbetet och kämpar vidare trots sina besvär. Här framställs inte bara anmälarens arbetsmoral utan också hur man, genom att inte lyssna på dess signaler, söker disciplinera kroppen⁸. Kroppen framställs som en från viljan avskild och nästintill fientlig kraft, och sjukdomssymptomen blir yttringar som subjektet aktivt söker tysta eller på andra sätt bemästra. Men kroppen säger så småningom ifrån. Utbrändheten framställs av flera anmälare som det ”pris” de får betala för att de inte lyssnade på kroppens signaler. När anmälarna under arbetsskadeprocessens gång gör en tillbakablick framställs kroppen dessutom som visare än medvetandet. Kroppen är inte bara en agent utan den blir i framställningen också en bärare av sanning och vetande. En av anmälarna uttrycker det som att man får ”veta av kroppen att det inte står rätt till i arbetet”.

Kroppens budskap framstår således inte, så som inom den psykosomatiska diskursen, som en gömd sanning om det egna jaget och dess önskningar (Greco, 1993; 1997). Den sanning som kroppen förmedlar ses inte bara som skild ifrån, och på så sätt ogrumlad av, subjektets önskningar, utan den ses också som giltig för en verklighet som ligger utanför individen – en sanning om hur det står till i arbetet. Kroppen

8 Analysen av kroppen som kommunicerande, som kraft och som disciplinerad har inspirerats av Frank (1995). Det finns dock en viktig skillnad i sättet att använda begreppen. När Frank talar om den kommunicerande kroppen etc. är det i termer av att man talar genom kroppen och inte som här hur man talar om kroppen.

framställs nu heller inte längre som fienden, utan som vännen som talar om hur det verkliga står till (jfr. Williams, 1996). Kroppens vishet framstår dessutom som given av naturen, den uttrycker en obestridlig sanning som antas nå bortom människans förnuft och samhällets kunskap.

I sättet att tala om kroppen och om striden mellan kropp och tanke, finns flera element som gör dessa berättelser till motståndberättelser. Först och främst framställs den utbrändes eget tillstånd som ett kroppens motstånd mot medvetandet och viljan. Talet om kroppen som förmedlare av sanningen ger dessutom skadeberättelserna en viss sensmoral, nämligen att man borde ha lyssnat på kroppen. Sjukdomen och dess lidande är det pris som man får betala för denna försummelse. Lidandet blir en borgering för duktighetens försyndelser. För det andra blir striden mellan kroppen och medvetandet (subjektet) här också en strid mellan natur och kultur eller mellan naturen och samhället. Berättelsen om det egna lidandet blir därmed inte enbart en skildring av de plågor som man måst utstå, utan också ett slags vittnesbörd om hur man själv tvingats betala kostnaderna för sådana samhällsförändringar som neddragningar i välfärdsstaten och ökade prestationskrav i arbetslivet. Att anmäla sina utbrändhetsbesvär som arbetsskada blir så också en politisk manifestation – ett sätt att visa på de konsekvenser som det nutida arbetslivet och samhället har för individen.

Utbrändhet som en motberättelse om arbetets risker

Jag har ovan diskuterat hur berättelser om utbrändhet som arbetsskada framstår både som berättelser om kroppens och naturens motstånd och som ett slags motberättelser med alternativa tolkningar av verkligheten. Analysen av anmälarnas berättelser som motberättelser måste dock utvecklas ytterligare, då varje berättelse om utbrändhet som arbetsskada på sätt och vis med nödvändighet framstår som en motberättelse. Både utbrändhet som ett psykiskt och icke synligt sjukdomstillstånd och de yrken eller arbeten som de utbrända anser sig ha blivit sjuka av kan nämligen ses som anomalier i arbetsskadesammanhang. På så sätt blir berättelsen om utbrändhet som orsakad av arbetet alltid en motberättelse – en alternativ version av arbetets risker.

När de första försäkringarna för arbetsskador diskuterades under den senare hälften av 1800-talet, skulle dessa försäkringar gälla en mycket avgränsad grupp. De skulle ersätta de (manliga) kroppsarbetare som om de råkade ut för skador i arbetet skulle sakna andra försörjningsmedel (Pettersson, 1995). Dessutom skulle de bara ersätta för olycksfall i arbetet. Även om dagens lagstiftning inte urskiljer vare sig kön, klass eller specifika skador och arbeten, ingår just dessa egenskaper i den normberättelse som finns för arbetsskador. Fortfarande kan arbetsolyckan, enligt Duncan (2003), ses som den idealtypiska arbetsskadan. Arbetsskador förknippas traditionellt med män och kroppsarbete, och inte med kvinnor, akademisk utbildning och arbeten som sjuksköterska, förskollärare eller personalchef⁹. Under det tidiga 1900-talet ansågs dessutom arbeten på kontor

9 I Sverige (Pettersson, uu) liksom i länder som Australien (Guthrie & Jansz, 2006) och Kanada (Lippel, 1995, 1999), är beviljningsfrekvensen för kvinnors ärenden betydligt lägre än för mäns. Det är också betydligt svårare att få den typ av arbetssjukdomar som kvinnor →

och liknande kunna utslutas från försäkringsskyddet, då olycksrisken där var så liten att arbetet snarare ansågs skydda individen mot skador (Petersson, 1995).

Genom historien är det framför allt LO, och i viss mån TCO, som flitigast och starkast har arbetat för att arbetsskadeförsäkringens skall utvidgas och bevaras. SACO har däremot sällan varit positiv till utvidgningarna, förutom i fråga om de psykiska och psykosomatiska skadorna. När de psykiska och psykosomatiska skadorna inlemmades i lagstiftningen 1976, skedde detta efter nära 40 år av diskussioner av riskerna med att låta försäkringarna omfatta sjukdomar där det fanns den minsta misstanke om att de kunde ha psykiska komponenter. En försäkring som ersatte dessa typer av skador skulle snarare stjälpa än hjälpa vissa arbetsskadade, eftersom de då skulle riskera att drabbas av försäkringsneuroser och andra psykiska besvär, menade den medicinska expertisen (ibid.).

Parallellt med dessa föreställningar om arbetets risker och olika sjukdomstillstånd finns emellertid också andra berättelser eller offentliga diskurser om samhället och dess arbetsliv, vilka anmälarna använder för att förklara både skadan och den förändring som har skett på arbetsplatsen. Jag tänker här på de nedskärningar och förändringar inom offentlig sektor som vissa anmälare hänvisar till i skadeberättelserna. Den offentliga sektorns förvandling tillsammans med skolans eller äldrevårdens förändring utgör här en form av offentliga berättelser¹⁰ (Somers, 1994), genom vilka anmälarna kan förstå hur de själva kan ha blivit sjuka i ett arbete som i sig inte antas vara skadligt. Genom hänvisningar till dessa berättelser blir utbrändhet en folksjukdom och inte en avvikelse. Förändringarna i arbetet – i sin tur en konsekvens av mer övergripande förändringar i samhället eller i organisationen – blir ett sätt för anmälarna att begripliggöra sitt insjuknande som en arbetsskada. Samtidigt kan berättelsen om skadan som orsakad av strukturella förändringar ses som ett sätt att förstå sin egen situation i förhållande till samhället (jfr. Williams, 1984). De utbrändas berättelser om sin sjukdom bidrar också till att skapa och upprätthålla den mer övergripande offentliga berättelsen om relationen mellan samhälle, arbetsliv och sjukdom – en berättelse som möjligen kan fungera som motnarrativ till det sätt att se på personligt ansvar som kännetecknar dagens sätt att se på hälsa och sjukdom (Galvin, 2002).

Utbrändhet – ansvar och skuld

Baker och Simon (2002) urskiljer, i sin diskussion av försäkringar, två parallella trender under det sena 1900-talet. Först och främst ser de en tendens att förstå och adressera allt fler sociala problem i termer av risk. Denna trend kan delvis ses som en analogi till det risksamhälle som diskuteras av Beck (1992). Allt fler aktiviteter och förhållanden ses som riskfyllda, vilket också innebär att risker inte längre kan lokaliseras till vissa geografiska områden, vissa aktiviteter eller vissa grupper av individer. Risk blir något generellt som alla möter oavsett deras position i samhället (ibid.).

→ drabbas av, till exempel förslitningsskador och psykiska och psykosomatiska tillstånd, klassade som arbetsskada än de klassiska arbetsskadorna som män oftare drabbas av.

10 Offentliga berättelser används här för det engelska begreppet *public narratives*.

Den andra trenden som Baker och Simon (2002) talar om är ett ökat hänskjutande av ansvaret för riskhanteringen till den enskilde individen, på så sätt att individen görs personligt ansvarig för de konsekvenser som riskerna för med sig. Även enligt Beck (1992) blir risk något som varje person måste hantera individuellt och de risker som systemet genererar kräver därför individuella, biografiska lösningar. Individualiseringen av ansvar berör hela individens liv (Bauman, 2000) och både framgång och tillkortakommanden faller tillbaka på individen själv. Det är i denna typ av samhälle som Johannisson (2006) och Friberg (2006, 2009) ser utbrändhet som en tillflykt och en lösning på de dilemman och den osäkerhet som individen ställs att hantera.

Individualiseringen av synen på risker implicerar dock att individen själv i högre grad ses som personligt ansvarig för sin egen hälsa och ohälsa. Sjukdomens amnesti ifrågasätts och individens möjligheter att kunna gå in i en sjukroll förändras. Under de senaste decennierna har till exempel allt fler sjukdomar kommit att ses som orsakade av individens livsstil och således av individens egna val (Galvin, 2002). Sjukdom ses därmed som något individen väljer och som en frukt av individens sätt att hantera de risker denne ställs inför. Följden av detta blir en större fokus på personlighet, beteende och privatliv som förklaring till sjukdomars uppkomst. Inom arbetsskadeförsäkringen märks detta bland annat genom den vikt som nu läggs vid granskningen av konkurrerande skadeorsaker i ett arbetsskadeärende. I det studerade materialet övervägs allt från anmälarens ålder till familjesituation som alternativa förklaringar till sjukdomstillståndet. Ibland synes det till och med som om individen själv och hennes situation utreds mera ingående än arbetsförhållandena.

I fråga om utbrändhet innebär individualiseringen av risker ironiskt nog att just de argument som anmälarna använder för att konstruera en identitet som skadade, och som insjuknade utan egen förskyllan, kan vändas till sin motsats. Den arbetsvilja, lojalitet och altruism som anmälarna lyfter fram som ett bevis på att de har skadats av arbetet, liksom deras nonchalerande av sjukdomens symptom och deras kamp mot densamma, vänds från att vara en dygd till att bli en belastning. Deras förhållningsätt till arbetet och till sig själva blir till riskfaktorer som kan förklara att just de har insjuknat. I Fribergs studie (2006) av rehabilitering från utbrändhet blir arbetsamheten och framförallt lojaliteten, istället för att framstå som eftersträvnsvärda egenskaper, till personliga problem som den utbrände måste lära sig att hantera och stå emot. Duktigheten, även om den premieras, framträder som en problematisk egenskap. Så blir också det som anmälarna själva anser rättfärdigar deras anspråk på ersättning från försäkringen till det som anses ha gjort dem sjuka.

Än mer ironiskt är kanske att även anmälarnas eget sätt att se på sin sjukdom tycks influeras av denna individualiserade syn på sjukdom och personligt ansvar. När anmälarna blickar tillbaka på sitt arbetsliv under arbetsskadeprocessen framstår det som om de i alla fall delvis lägger skulden till att sjukdomen har uppkommit på sig själva. Om de hade varit mindre lojala, om de hade varit mindre ansvarstagande och mindre arbetsamma, är reflektioner som återkommer i anmälarnas skrivelser. Istället för att se sig själva som offer för arbetslivet framstår de nu, även för sig själva, som offer för sin personlighet och sitt eget beteende. Arbetets skuld till

sjukdomen är inte längre absolut utan de tar nu också själva på sig delar av ansvaret. Och även om de flesta av dem inte rehabiliteras tillbaka till arbetslivet, framstår de i slutändan trots allt som rehabiliterade från sitt motstånd mot samhällets normberättelse om sjukdom och ansvar.

Slutord

I analysen av anmälarnas erfarenheter av utbrändhet som arbetsskada har begreppet motståndsberättelser använts för att lyfta deras berättelser som alternativa versioner av sjukdomen och visa hur de genom sin argumentation kämpar för att deras besvär skall godkännas som arbetsskada. Genom deras berättelser, om utbrändhet som arbetsskada, är det möjligt att förstå hur anmälarna ser på sin egen situation i relation till samhället och arbetslivet.

Utbrändhet som en folksjukdom och en naturlig reaktion på dagens arbetsliv är ett återkommande tema i de analyserade berättelserna. Insjuknandet framställs av anmälarna som kroppens motstånd mot påfrestningarna i arbetet. Men det är egentligen inte arbetet i sig som de framhåller som skadligt, utan de förändringar som under de senaste åren har skett i arbetslivet. Hela 85 procent av anmälarna framhåller att det är nyligen genomförda förändringar i arbetet som givit upphov till deras besvär. Stress, organisationsförändringar, personalneddragningar och utökat ansvar i arbetet är några av de förhållanden som lyfts fram, och vilka i sin tur sätts i samband med nedskärningar i offentliga verksamheter som vård, skola och omsorg. Anmälarna framstår därmed som offer för den senare tidens samhällsförändringar.

I en studie av arbetsskadades erfarenheter i Kanada karakteriseras (Beardwood, Kirsh & Clark, 2005) de arbetsskadades upplevelser som att de ser sig som offer i dubbel bemärkelse. De blir offer både för det arbetsliv inom vilket de verkat och för samhällets kompensatoriska system (ibid.). Anmälarna i min studie framställer sig på liknande sätt som offer för arbetslivets och samhällets förändringar. Men när de beskriver sin sjukdom och sin egen relation till denna framstår de som offer i annan bemärkelse. Då de i senare skrivelser blickar tillbaka på sitt arbete och sin kamp mot sjukdomen framträder de också som offer för samhällets ideologi. De känner sig svikna eller lurade av de samhälleliga ideal som de har anammat och gjort till sina egna. Och än mer så när dessa ideal – arbetsamhet och lojalitet – görs till personliga problem som attribuerar utbrändhetens orsaker till dem själva.

Referenser

- Arbetsmiljöverket (2006) *Arbetsuskador 2004*, Rapport 2006:1.
- Arksey, H. & P. Sloper (1999) "Disputed diagnoses: the case of RSI and childhood cancer", *Social Science & Medicine* 49:483–497.
- Baker, T. & J. Simon (2002) Embracing risk, i T. Baker & J. Simon (eds.) *Embracing Risk. The Changing Culture of Insurance and Responsibility*. Chicago: University of Chicago Press.

- Beck, U. (1992) *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beardwood, B. A., B. Kirsh & N. J. Clark (2005) "Victims Twice Over: Perceptions and Experiences of Injured Workers", *Qualitative Health Research* 15(1): 30–48.
- Bülow, P. (2003) *Making Sense of Contested Illness: Talk and Narratives about chronic fatigue*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science.
- Conrad, P. (2007) *The medicalization of society: on the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Duncan, G. (2003) "Workers' compensation and the governance of pain", *Economy & Society* 32 (3): 449–477.
- Eriksson, U-B., B. Starrin & S. Jansson (2008) Long-Term Sickness Due to Burnout: Absentees' Experience, *Qualitative Health Research* 18: 620–632.
- Ewan, C., E. Lowry & J. Reid (1991) "'Falling out of culture': the effects of repetition strain injury of sufferers' roles and identity", *Sociology of Health & Illness* 13(2): 168–192.
- Frank, A. W. (1995) *The Wounded Storyteller. Body, Illness, and Ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friberg, T. (2006) *Diagnosing Burn-out. An Anthropological Study of a Social Concept in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Friberg, T. (2009) "Burnout: From Popular Culture to Psychiatric Diagnosis in Sweden", *Cultural Medical Psychiatry* 33: 538–558.
- Försäkringskassans statistikenhet, *Uppgifter om avgjorda arbetsskadeärenden 2001–2004*.
- Galvin, R. (2002) "Disturbing notions of chronic illness and individual responsibility: towards a genealogy of morals", *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Illness and Medicine* 6(2): 107–137.
- Greco, M. (1993) Psykosomatiska subjektet och "plikten att vara frisk": personligt handlande i medicinsk rationalitet, i K. Hultqvist & K. Petersson (red.) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS-förlag.
- Greco, M. (1997) *Illness as a Work of Thought: A Foucauldian Perspective on Psychosomatics*. London: Routledge.
- Guthrie, R. & J. Jansz (2006) "Women's Experience in the Workers' Compensation System", *Journal of Occupational Rehabilitation*, 16:485–499.
- Johannisson, K. (2001) Den moderna tröttheten. Från överansträngning till stress, kroniskt trötthetssyndrom och utbrändhet. Bilaga 2 i *Ds 2001:28, Långsiktig verksamhetsutveckling ur ett arbetsmiljöperspektiv – en handlingsplan för att förnya arbetsmiljöarbetet*. Stockholm: Fritzes.
- Johannisson, K. (2006) Hur skapas en diagnos? Ett historiskt perspektiv. I: G. Hallerstedt (red.) *Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Lippel, K. (1995) Watching the Watchers. How Expert Witnesses and Decision-makers Perceive Men's and Women's Workplace Stressors, i K. Messing, B. Neis & L. Dumais (eds.) *Invisible Issues In Women's Occupational Health*. Charlottetown: Gynergy Books.

- Lippel, K. (1999) "Workers' Compensation and Stress: Gender and Access to Compensation", *International Journal of Law and Psychiatry* 22(1):79–89.
- Mishler, E. G. (2005) "Patient stories, narratives of resistance and the ethics of human care: a la recherche du temps perdu", *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health* 9(4):431–451.
- Nettleton, S. (2006) "'I Just want permission to be ill': Towards a sociology of medically unexplained symptoms", *Social Science & Medicine* 62: 1167–1178.
- Petersson, G. (1995) *Arbetskadeförsäkring. Politik, byråkrati och expertis*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science, nr 124.
- Petersson, G. (under arbete) *Utbrändhet som arbetsskada – försäkringspraktik och arbetsskadeidentitet*. Linköping: Rapport från projektet Arbetskadeförsäkringen och det post-industiella arbetslivet.
- Prop. 1975/76:197, *Förslag till Lag om arbetsskadeförsäkring*.
- Prop. 1992/93:30, *Om ändring av begreppet arbetsskada*.
- Reissman, C. K & L. Quinney (2005) "Narrative in Social Work. A Critical Review", *Qualitative Social Work* 4(4): 391–412.
- Rose, N. (1996) "Governing 'advanced' liberal democracies", i A. Barry, T. Osborne & N. Rose (eds.) *Foucault and Political Reason. Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government*. Chicago: University of Chicago Press.
- Somers, M. R. (1994) "The narrative constitution of identity: A relational and network approach", *Theory and Society* 23: 605–649.
- Stone-Mediatore, S. (2003) *Reading across Borders. Storytelling and Knowledges of Resistance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Werner, A., L. Widding Isaksen & K. Malterud (2004) "I am not the kind of woman who complains of everything: Illness stories on self and shame in women with chronic pain", *Social Science & Medicine* 59: 1035–1045.
- Williams, G. (1984) "The genesis of chronic illness: narrative re-construction", *Sociology of Health & Illness* 6 (2): 175–200.
- Williams, S. J. (1996) "The Vicissitudes of Embodiment Across the Chronic Illness Trajectory", *Body & Society* 2(2): 23–47.
- Zola, I. K. (1972) "Medicine as an Institution of Social Control", *Sociological Review* 20 (4): 487–504.

Författarpresentation

Gunilla Petersson är lektor i socialt arbete vid Avdelningen för socialt arbete, ISV, Linköpings universitet. Hon disputerade 1995 på en avhandling om den svenska arbetsskadeförsäkringens politiska diskurs och administrativa praktik.

Korresponderande författare

Gunilla Petersson, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet, 601 74 Norrköping. E-post: gunilla.e.petersson@liu.se

The Survivability of Swedish Emergency Management Related Research Centers and Academic Programs: *A Preliminary Sociology of Science Analysis*¹

David M. Neal, Ph.D.

Department of Political Science, Fire and Emergency Management Program, and Center for the Study of Disasters and Extreme Events, Oklahoma State University

The Survivability of Swedish Emergency Management Related Research Centers and Academic Programs: A Preliminary Sociology of Science Analysis

Despite being a relatively safe nation, Sweden has four different universities supporting four emergency management research centers and an equal and growing number of academic programs. In this paper, I discuss how these centers and programs survive within the current organizational environment. The sociology of science or the sociology of scientific knowledge perspectives should provide a theoretical guide. Yet, scholars of these perspectives have produced no research on these related topics. Thus, the population ecology model and the notion of organizational niche provide my theoretical foundation. My data come from 26 interviews from those four institutions, the gathering of documents, and observations. I found that each institution has found its own niche with little or no competition – with one exception. Three of the universities do have an international focus. Yet, their foci have minimal overlap. Finally, I suggest that key aspects of Swedish culture, including safety, and a need aid to the poor, help explain the extensive funding these centers and programs receive to survive.

Key Words: disaster research centers, disaster academic programs, sociology of science, Sweden

Although a small nation of about slightly over nine million people, Sweden supports four research centers and at least an equal and growing number of academic degree programs related to the broad topic "emergency management." Under this rubric, I

1 I did this project during a nine-week 2012 Spring visit in Sweden. This trip was part of my semester sabbatical from Oklahoma State University. I would like to express my deepest thanks to my hosts and all of those who spent so much time with me during the interviews, and time outside of the interviews providing me with assistance. Unfortunately, due to human subject requirements, I cannot provide specific names – but you know who you are, and your help is deeply appreciated.

include such areas of study including disaster, hazard, crisis, risk, and "katastrof". In this paper, I do a Sociology of Science (SoS) analysis to describe and explain how so many centers and programs can exist. Ironically, since standard SoS approaches provide no guidance for this research question, I draw upon organizational theory to understand how these various centers and programs can survive in such a small organizational environment. Specifically, I use the concepts of population ecology and organizational niche to frame my descriptions and analysis.

Review

When I started this project, I had a simple question: Why does Sweden have so many research centers and academic programs related to "emergency management?" This question becomes more intriguing when considering how relatively safe it is from crisis, disaster, hazard and "katastrof" events. To begin answering this question, I started looking at the SoS and the Sociology of Scientific Knowledge (SSK) literatures. Of the two lines of literature, the SoS perspective, based upon Merton's (e.g., 1957) views of the field, should have provided me proper guidance. What I thought would be a simple search turned into a complex mess.

Although scholars can trace the roots of SoS to Manheim, Merton first really promoted studying the social dimensions of science (e.g., Merton 1957). Merton advocated that this line of research focus upon citation analysis, laboratory organizations and other topics on how people and organizations do science (also see Ben-David & Sullivan 1975). Yet, most of this research focused on the natural or hard sciences. Little research appeared on the social sciences and even sociology. Merton and others also used this perspective to promote a rigid positivist perspective of sociology.

By the early 1970's, a backlash to Merton's view of SoS emerged. While Merton drew upon Manheim's work to initial this line of thought, Manheim's actual perspective reflected the SSK view. The SSK view countered the SoS (and Merton's) ahistorical and atheoretical sociological perspectives with a more processual, multidiscipline, qualitative approach to these research issues (Kuklick 1983). Coser's (1975) presidential address to the American Sociological Association anticipated the growing chasm between the SoS and SSK perspectives. In short these differing views also grew to reflect the larger debate in sociology regarding approaches regarding how to do science (Collins 1983). In fact, the different camps have had rather contentious debates regarding which perspective provides the better insight to these sociological issues (e.g., Pickering 1993). In reading these literatures, I suggest that perhaps scholars have spent too much energy trying to destroy the other's views on science, and not enough effort trying to understand science from within their own perspective.

For my research question, the SoS literature should have provided the theoretical insights into issues related to the maintenance and survivability of research centers and academic programs. Yet, I could find no evidence of such studies. Furthermore, I found no SSK studies which dealt with these related topics. In short, these two competing literatures generally ignore how research centers and new academic programs

emerge, sustain, and survive. Ironically, to answer why scholars from either perspective have yet to make such an analysis would make an interesting study from either the SoS or SSK perspective.

Since neither the SoS nor SSK perspectives offered any theoretical or empirical guidance for this project, I searched for an alternative theoretical perspective to describe and perhaps explain how Swedish disaster-related research centers and academic programs exist in a small, safe country. I found that the concepts of organizational environment, population ecology, and organization niche provided a strong theoretical basis for my analysis. Almost 40 years ago, various scholars demonstrated the key role of organizational environments, how these environments impact organizations, and how the organizations attempt to manipulate the environment (e.g., Starbuck 1975; Aldrich & Pfeffer 1976). As part of this new way of describing organizations and explaining their activities, Hannan and Freeman (1977) suggested how organizations may form and survive based upon niches in those environments. This theoretical line of thought, known as the population ecology of organizations, has spurred an enormous amount of research. These types of questions and issues fit my more specific question on the maintenance or survivability of disaster related research centers and academic programs in Sweden.

As with any (mid-range) sociological theories, different or competing perspectives develop. Such is the case with the idea of organizational niche. As Hannan, Carroll and Polos (2003) summarize, two perspectives exist in regards to the organizational niche: the fundamental niche (e.g., Hannan & Freeman 1977) and the realized niche (e.g., Carrol 1985; McPherson 1983). The fundamental niche applies to situations where competition does not exist among organizations. The realized niche pertains to situations where competition does exist within the niche. Our analysis will in part focus on whether or not such competition exists within the general notion of disasters.

Conceptualizing the Emergency Management Niche

To conceptualize the academic niches in Sweden (or any nation) related to the broad term of emergency management, I use three categories: unit of analysis, disaster phases, and theoretical perspective (or theory). By combining these three categories, I can represent the general niche of emergency management research and academic programs. As a result, the efforts of research centers and the academic focus of their degree programs can be identified and placed within the appropriate niches. Thus, we can determine the specific niches that these centers and programs reside in.

For over 40 years disaster and hazard scholars have used the unit of analysis (along with disaster phases – see below) as a way to organize data regarding the study of hazards and disasters (e.g., Drabek, Mileti & Haas 1975; Drabek 1986). Typically, the units of analysis may include such levels as the individual, group, family, neighborhood, organization, community, region, state, national and international units. To keep matters simple for this initial project, I will collapse these units into three categories: small group (including individuals, small groups, and families), organizations

(including organizations, community) and nation (including large regions of a nation, or large regions consisting of various countries). I recognize that such categories are not perfect. However, for this initial study, they provide a simple way to focus on the unit of analysis.

Disaster scholars have used some form of disaster phases for decades (see Neal 1997). Researchers have suggested a wide array of disaster phases (or a "life cycle" of disaster) as a way to codify findings and study the disaster process. The National Governor's Association (NGA 1979) suggested the terms preparedness, response, recovery and mitigation as a way to deal with disasters. Since this time, both emergency management professionals and disaster researchers have generally settled upon these four phases as a means to order and classify data. Yet, as I (Neal 1997) observed a while back, this heuristic device come with key problems. The categories are not mutually exclusive, some phases have sub phases (e.g., recovery), or different groups or people may go through the (sub) phases in different times, In short, one must use these categories with caution for analytical purposes (Neal 1997). For this initial analysis, I will use a similar but more simple version of disaster phases: pre-impact, impact, and post-impact (Dynes 1970).

Scholars have already used forms of these two categories to codify what we know about the sociological research on disasters. For example, the efforts by Drabek, Mileti and Haas (1975:13) show that the individual was the most studied unit of analysis, and the initial response the most studied disaster phase. In addition, by combining the categories, research focused on individual response behavior more than any other category. Drabek's (1986) codification effort a decade later showed that organizations and to a slightly lesser extent individuals became the key units of analysis. Disaster scholars continued to favor response (including evacuation) behavior. These cells also show different emergency management topics that researchers could study. For example, both codification efforts show that recovery or post-impact analyses continue to be a neglected area of study.

In addition to the unit of analysis and disaster phase, the "theoretical orientation" also helps define a specific niche that research centers and academic programs can fill. Certainly, trying to define specifically these different orientations will not be solved in this paper. Many debates exist already on what is it that we study (e.g, Quarantelli 1998, Perry and Quarantelli 2005). As a starting point, however, I draw upon terms that many in the field have used to recognize different emergent management perspectives. Although those in the field have recognized these perspectives for years informally, recently Phillips, Neal and Webb (2012) formally described these emergency management related "traditions" used in the United States. They include "disaster" (which generally looks at preparedness and especially response issues), hazard (which generally focuses upon mitigation and preparedness issues) and risk or risk perception work (which has more of a social psychological component looking at primarily mitigation and preparedness issues).

During my data gathering in Sweden, I wanted to obtain a Swedish view of this topic, so I explicitly asked my respondents which perspective they took in their research.

Answers included crisis, risk, and disaster. Certainly, some overlap exists with the United States perspective. Some of the risk literature also pertains to issues related to pre-impact (or preparedness and mitigation efforts). Some in fact noted that the Swedish notion of risk research at times included some aspects of the American "hazard research" perspective. In addition, some responders noted (at times emphatically) that the word "disaster" does not fit for use in Sweden. Research or academic programs focusing on events outside of Sweden, or dealing with international humanitarian relief, explicitly had the English word "disaster" in its title. Nobody I interviewed used the idea of "katastrof" (which in Swedish refers to a large, major event, similar to the recent Japanese earthquake, tsunami and nuclear occasion). Since this paper focuses upon Sweden, I will use the Swedish perspectives to define the substantive niches.

For the sake of simplicity, I will attempt to minimize the number of possibilities to describe the overall emergency management niche. For example, I could use a maximum number of units of analysis to those all noted above. Rather, for simplicity I will collapse the categories generally to group, organization, and nation(s). For disaster phases, I draw upon the idea of pre-impact, impact and post-impact (Dynes 1970) while recognizing that these categories have the same conceptual difficulties as the "four phases" do. Furthermore, I use the categories of risk (including risk perception), crisis (which captures a broad range of events) and disaster (which focuses upon events outside of Sweden). Although possible, since no organization really focuses upon the notion of "katastrof" at this time, I will not include it as part of the analysis. However, such events are certainly part of a type of event that could be studied and part of a broader niche. Finally, the origins and use of these terms for Swedish research and academic programs are certainly worth further examination from a SoS perspective.

In short, by combining the ideas of unit of analysis (i.e., small group, organization, nation), time of the event (pre-impact, impact, post-impact) and theoretical approach (i.e., crisis, risk, disaster), an initial number of 27 general niches exist (i.e., $3*3*3$). As I discuss below (and indicated in the title), concepts of risk, crisis, and disaster all have different meanings and also reflect the research (and academic or degree program) perspective. Yet, when these terminologies are brought together, they do reflect some type of "event" that takes place.

Methodology

I obtained my data through interviews, the gathering of documents, and observations. I interviewed a total of 26 respondents and informants from four different institutions with disaster related research centers and academic degree programs. I drew upon the notion of snowball sampling and theoretical sampling for my interviews (Glaser & Strauss 1967). I interviewed at least two individuals associated with each program. Except for one case, I interviewed different members of the research centers and academic programs, including faculty members, graduate students and the staff. I used an open ended protocol focusing upon the origins and history of these centers and programs, their development, and their organizational characteristics (e.g., num-

ber of staff and faculty, types and number of projects or degrees granted, number of students) (Lofland et al. 2006). In addition, I also asked about their definition and use of their key term(s) for their centers and programs (i.e., risk, crisis, disaster, katastrof). I conducted all the interviews in English. All of those interviewed spoke English quite well. In addition, for a couple of those that I interviewed, English was their first language.

In addition to the interviews, I also gathered various documents related to the research centers and academic programs (Webb et al. 2000). Some of these documents I obtained onsite, whereas other types of documents I obtained via the internet (including their formal web site). In fact, all of the centers and related academic programs had relevant information about the origins of their activities, who is involved, and the foci of their research and academic programs. In addition to Swedish versions of the web sites, each institution had English versions that generally mirrored the information in Swedish. Of course, formal documents and websites provide a more "front stage" version of the organization. Face to face interviews and observations of those at these institutions provided further depth and details on the "backstage behavior", providing a more comprehensive look at the centers and programs. In addition, I obtained another insight into a research center's and even academic program's perspectives by looking at a faculty member's research projects and/or publications (basically all easily available on the internet) through the institution's web site.

Observations provide another form of data collection (Spradley 1980). I visited the location of three of the four centers/programs, and it was at these locations where I conducted almost all of my interviews. Thus, in addition to my interviews and documents, I took photographs and made notes of the layouts of the offices, locations of individuals' offices, and made note of various signs and symbols used to identify the center or academic program. Thus, I used a triangulated approach to collect data for this study (Denzin 1988; Jick 1983).

After each interview, I transcribed my written notes. I also made summaries of key points from the interviews. During my stay at the different locations, I also crafted other memos of observations and patterns. To assist my analysis, I drew upon the "C-Model," which is a standard approach to organize qualitative data (Phillips 2002). By using the C-Model, I wrote in depth case studies focusing upon the career (i.e., history), characteristics, conditions and consequences of each institution's research center and academic programs. These case studies and other documents allowed me to identify core analytical concepts (e.g., Lincoln & Guba 1985; Strauss 1987). From this process, I could identify how the different research and academic program niches emerged and formed the foundation of this paper.

Case Studies

Below, I provide a systemic set of information regarding specific disaster oriented research centers and academic degree programs at Lund University (LU), The Swedish National Defense College (SNDC), Mid Sweden University (MSU), and Uppsala

University (UU). I present the institutions in order of the having established first either a research center or academic degree program. This information then provides the basis for my analysis and discussion regarding organizational maintenance and survival. These case studies provide a general overview of the origins of these centers and programs, staffing, and of course their research and teaching foci. Let me add, that other individuals at other Swedish universities (e.g., Karlstad University, Umea University) engage in research and teach courses on these related topics. However, these activities are not part of a formal research center and academic degree programs which have a social/behavioral component. Individuals from these institutions do collaborate with the institutions noted above. Although these activities are important in supporting other efforts, and also show the commitment Sweden has to this general topic, their role at this point is beyond the scope of this paper.

Lund University – The formation of the Department of Fire Safety Engineering and Systems Safety (or "Fire Safety") Department circa 1987 provides the roots of a research center and new disaster programs. During the last 10–15 years, their own research started to show that fire and emergency response issues could not be solved through engineering solutions alone. Rather, they found that the human dimension, including behavior, decision making, and policy, also had a strong influence on fire safety. As a result, some of their research, publications, and dissertations integrated disaster research into their analyses. Key social/behavioral topics of these dissertations include organizational preparedness, networks and overall disaster response. Thus, their research agenda started to incorporate a "transdisciplinary" approach (i.e., in this case integrating sociology and social science perspectives from organizational and disaster studies) toward fire, emergency response and disaster issues.

The development of the Lund University Center for Risk Assessment and Management (LUCRAM) during the early 1990's served as a vehicle for those in fire engineering to draw upon the expertise of other researchers, including social scientists, for their research projects. First, although engineering issues are important in fire and safety, so are human and organizational factors. It took them a while to understand this dimension. As one faculty member noted during the interview, they discovered that there is "a social influence we don't understand." As a result, they are "(p)utting people inside engineering systems." Second, as a reflection of the recognition of these social issues, researchers started exploring social behavioral issues related to risk, crisis and specifically disasters (or emergency management issues). In regard to the focus of this study, today LUCRAM has research clusters, including one that focuses upon International Disaster Studies, and another on Emergency Response Research. Both of these research clusters also fit with the key academic programs emergency response in fire, and international disasters.

Within this context, the department requested that one of the graduates from their bachelor's and master's program design a new master's program explicitly on Disaster Management. The department in part invited this person to design the program due to his expertise in international disaster relief, which would be the focal point of this program. Originally, the University of Copenhagen was a partner on this project.

However, bureaucratic issues across borders have inhibited full Danish participation.

Technically, LUCRAM has no formal physical space at the university. As one faculty member described, "LUCRAM is a network of faculty from a broad spectrum of disciplines – these activities are coordinated from here." Yet, in another way, many of LUCRAM's members reside in Fire Safety department. In addition, although the Fire Safety program and its activities were clearly designated in the building, by comparison I saw no evidence or signs for LUCRAM. Yet, it is through this mechanism that major research projects and grants are coordinated.

In short, Lund University has LUCRAM as the hub of its emergency management research center. In addition, they have undergraduate, master's and a Ph.D. in fire safety engineering. Recently, they have added a new master's program on international disasters, and another master's program on risk management. They may also consider other related specialized master's programs.

Swedish National Defense College – The main purpose of the Swedish National Defense College (SNDC) is to prepare civilians and military members on a wide range of topics related to safety and security through both training and education. Its current configuration has existed since 1997. However, earlier forms of the college date back to the 19th Century. For decades, the military managed earlier versions of the institution. However, in 2008 authority over the SNDC moved from the Ministry of Defense to the Ministry of Education. As a result, SNDC can now offer college degrees to members of the military and civilians. Before this time, since SNDC was part of the military ministry, it did not have the authority to offer higher education academic degrees.

One branch of SNDC, Crismart, focuses specifically on a wide range of events called crises. The end of the Cold War and the changing political landscape helped lay the foundation for Crismart. The first iteration of Crismart formed in 1995. Its initial purpose, as one respondent described, was to focus on "how can we integrate Baltic countries, get them started with environmental issues, hazards, (and) democratization – to enhance democracy." Later, their focus turned to a wide variety of crises throughout Europe. Around the year 2000, they introduced the name Crismart to reflect the broadening arena of topics and geographical areas studied.

With a strong focus on political decision-making, Crismart primarily consists of political scientists, especially those with an International Relations perspective. In addition, many trained at Uppsala University (where strong ties exist today between the two institutions). Today, Crismart has about 25 researchers and staff members. Where it originally started out as primarily political scientists, today it integrates social scientists from other fields (e.g., anthropologists, sociologists). In addition to the more traditional Crismart methodology of developing case studies with a focus on decision-making, researchers today study crisis using different methodologies and without always drawing upon the decision making paradigm. Since 2000, Crismart has broadened its scope and perspective, while still maintaining its tradition of the case study, decision-making process as a key means of analysis. Crismart members have produced a prolific number of monographs and academic articles on a wide range of topics related to risks.

SNDC has its own large building in Stockholm. At the time of my interviews, Crismart was located along with two other centers on the fifth floor. It will soon be moving to the third floor of the building, in a more visible location. Yet, I found only two designations of Crismart's location (unlike other centers and offices in the building) throughout the whole building.

As noted above, until recently SNDC could not provide college degrees. Now, SNDC can offer a wide range of academic degrees, including those related to political science and crisis. Members of Crismart are involved with teaching many of these courses.

Mid Sweden University – The Risk and Crisis Research Center (RCR) and undergraduate degree program in risk reside both in the Division of Sociology (which in turn is part of the Department of Social Sciences). The roots of RCR developed in the early 2000s when two colleagues who had both recently completed their PhD obtained a major research grant related to risk. Funded through this research grant, the first RCR graduate research assistant later obtained a Ph.D. in sociology. Another faculty member joined the division around 2009 with a background in organizational analysis. This new member was a student colleague from undergraduate through graduate school with one of the founding members of RCR. The establishment of an earlier center with a focus on risk, and later the current RCR helped provide the foundation for Mid Sweden's degree undergraduate program in Risk. Initiated in 2009, this program just graduated its first set of about 30 students, many of whom have employment opportunities with local government.

The Mid Sweden research and academic program primarily focuses upon the day-to-day issues of risk (perception) and how organizations manage with every day crises. Put another way, much of their research looks at the day-to-day activities of risk and crisis rather than "disaster." As one RCR member notes, "There are a lot of everyday events to study. Accidents, fires, breaking legs, people disappear in the mountains. Then, someday (we will be ready to study) a bigger crisis." Thus, RCR takes advantage of Sweden's relatively disaster free environment to focus on everyday risk and emergency response.

Physically, RCR is located within the Department of Social Sciences – and more specifically among those in sociology who are active in risk and crisis research. A sign outside of the building where RCR is located, and another sign inside the building identifies RCR. Part of one hallway and most of another wing in the Social Science Department has generally a combination of most of the offices of sociology and RCR members generally (but not entirely) located together. In addition, at the end of the one wing of the building is a meeting room dedicated for RCR.

Today, about half (or six) of the faculty in sociology, five doctoral students from sociology, and about and 10 other faculty from other departments (although this latter number does change) belong to RCR. In addition, the first undergraduate student cohort of those specializing in risk management (n=30) just graduated. A strong interest continues in the undergraduate program.

In summary, the roots of RCR and the academic degree program grew out of pre

existing research interests on risk among some faculty (and later new graduate students) in sociology. Near the end of the last decade, an earlier center morphed in RCR (as the research interests broadened and the number of members grew), and the undergraduate degree focus admitted its first students. Today, RCR has a number of funded research projects. Their research and educational programs focus upon risk and crisis, especially during day-to-day types of events.

Uppsala University – In 2008, two related activities merged that led to the creation of the Center for Natural Disaster Science (CNDS). First, the Earth Sciences Department at Uppsala University and Central American universities initiated a collaboration project on disaster mitigation. Later in the year, the Swedish Government published a request for proposals for a combination of a research center and a graduate academic program under the category of "Security and Emergency management." Members of Uppsala University (e.g., Earth Sciences, Engineering, Social Sciences), along with members of Karlstad University and SNDC submitted a proposal. This group won this major award to fund twenty graduate students (primarily from Central America) over three years along with related activities and supplies. The Riksdag formally commissioned CNDS in November 2009.

However, soon after these events, a change in the Swedish government through elections resulted in an altered focus. The new Swedish government at the time decided to move away from political and foreign aid issues involving Central America. As a result, CNDS had to change its geographical focus, including the process of what would be studied and who would be admitted as graduate students. Just in the last year has CNDS formally started its academic program, and the research projects related to it. Now, instead of funded graduate students from one geographical area, students come primarily from Sweden. However, about 20 students have started their graduate studies. Although the formal number of faculty directly involved is unclear, members of Political Science, Engineering, and Earth Sciences appear to play key academic advising and research roles. The geographical area of interest appears to be Sweden or Europe (with a few exceptions). While mitigation continues as a key focus, research topics related to warning, and response have emerged. As a result of political changes, the nature of CNDS has changed dramatically from its original intent.

My respondents suggest that a key core to this program is through the political science department. This actually makes a lot of sense, because the academic program and partial thrust of the research agenda initially focused upon providing hazard and disaster assistance. Also, some respondents suggested that issues of "who is in charge" within CNDS have developed. Certainly, the dramatic change in focus due to the government's new priorities, coupled with the large amount of funding for this project would create some instability in forming and sustaining such a new program.

In short, due to various changes in Swedish foreign policy, both the academic and research foci have had to change during the center's brief existence. It still has an international disaster dimension, but not Latin America. In addition, it is now accepting both foreign and Swedish graduate students into their program. At the time of the interviews, both the academic program and research center were relatively new.

One could argue that at this time, these components were in a period of transition for "origins" to "maintenance." In short, as one respondent noted, the program is under a great deal of uncertainty, with a program review scheduled for 2014.

Discussion and Analysis

For the most part, as I show below, the research centers and academic programs have focused upon specific substantive areas, disaster phases and units of analysis in the research and academic environments. These different substantive foci and units of analysis represent the different research and academic niches these institutions fill. Below is a brief description of the different emergency management niches each institution focuses upon. As with the case studies, I present each institution in the order that the first emergency management related center or program formed.

Lund University – Through a combination of LUCRAM and the Fire Engineering academic undergraduate and graduate program(s), LU captures a wide range of emergency management substantive issues. The fire oriented research looks at topics related to engineering (outside the scope of this analysis) and organizational response related to fire, and the multiorganizational emergency response and organizational coordination efforts during a major event (i.e., disaster). The focus of these analyses is Sweden.

Academically they have various master's programs in risk (management) and fire engineering that have a local disaster management component to them. In addition, they have initiated a program on Disaster Management, which teaches issues like humanitarian and related disaster efforts in international settings, especially for developing nations. The internationally focused disaster program does have some similarity to SNDC and the Uppsala program. However, the Lund Program has a strong humanitarian (or response) component, unlike the other two academic programs

Swedish National Defense College – Through Crismart, research has focused upon a broad range of the notion of "crisis." Originally, the crises studied had a political bent, focusing upon political assassinations to political revolution and social upheaval following the demise of the Soviet Union. Although their initial analysis focused upon the Balkans, over the years they have expanded the type of countries under analysis. In addition, they have broadened their notion of crisis beyond politics, to issues related to ships sinking or nuclear events and what we would also normally call disasters or emergency management at the national level. Much of this research occurs with a strong International Relations intent. Although having an international component, unlike the two other institutions with an international focus, SNDC primarily looks at the political and social ramifications following the event.

Mid Sweden University – Primarily through the Sociology Division, RCR focuses upon two different emergency management themes – risk and crisis. The risk research focuses upon pre disaster activities, and generally, the individual or small group is the unit of analysis. The crisis component focuses upon pre event and emergency response organizational activities. Due to focus and opportunity, the crisis dimension of their

research looks at every day emergency activities rather than "disasters." Generally, their research and courses have a focus on Sweden. In short their research and academic courses have no overlap with other institutions' activities.

Uppsala University – CNDS has initiated a wide range of research projects for their graduate students covering a wide range of topics. Although mitigation is still a primary focus, issues related to warning and response regarding other natural hazards warrant research. A few of these projects (e.g., volcanoes, natural disasters leading to civil conflict) have broader international foci. Certainly, some overlap exists with SNDC, especially due to some aspects of collaboration. Although their organizational environment has changed dramatically the last four years, CNDS may have found its most appropriate niche for now.

Currently, Swedish research centers and academic programs have all found their own niche to survive. The universities' research centers and academic programs have focused upon a wide range of topics that fit under the broad rubric of "Emergency Management." These topics include risk, emergency, crisis, and international disaster(s). Furthermore, these centers and academic programs focus on different units of analysis and disaster phases. Thus, with many different substantive topics and units of analysis, the centers and academic programs have a wide range of possible niches to fill. As my descriptions above of the different institutions illustrate, this is exactly what has occurred. In fact, in the most general of terms, each university has developed its own "view" of the topic, which drives in many cases research agendas and the academic programs' perspective.

As already noted above, one substantive area and unit of analysis has overlap, that being international disaster topics. SNDC, Uppsala University and Lund University all have academic programs and research foci on this topic. Even in this case, their geographical areas specific substantive foci appear different. However, the international niche may have become a bit more crowded over the last year due to national politics, the Uppsala initiative had to change its geographical foci (no longer a primary focus on Latin America). And, as noted, Crismart and SNDC have strong overlapping connections. A large number of the SNDC members have their degrees from Uppsala. A couple of members who are part of Crismart serve on the board of SNDC. Some Uppsala faculty members teach at SNDC. This collaboration could serve to assist these programs, especially at Uppsala University as CNDS establishes itself.

The RCR and academic program at Mid Sweden University seem to have the most distinct niche. No other program appears to have the same or even similar foci.

In addition, based upon the wide "Emergency Management niche" that I defined for this analysis, additional substantive opportunities still exist for these or even other centers or programs to focus on. For example, no center or academic program appears to have as a key focus on post impact or recovery activities. Although CNDS originally had an international mitigation and sustainability perspective, their focus has changed. Thus, these niches appear open. In addition, other than some of the pure risk type studies done at Mid Sweden University, no other unit focuses on the individual or small group (including household or family level issues).

Although this study's focus is primarily descriptive, let me add that these centers and programs (or new ones) could fill these various niches. These opportunities may exist in part based upon funding opportunities and commitments by their respective institutions (e.g., supplementing grants, approving and helping to fund academic degree programs), by various components of the Swedish Government (probably the key factor), and other outside organizations (e.g., European Union).

Let me make a few final comments – comments that are not necessarily connected, but reflect some additional points from this initial study. First, the key respondents recognized the competitive nature of obtaining research funding and the importance of this funding for the survival of their research centers. Yet, no one discussed the different perspectives each university has and the little overlap among them. Furthermore, members of each university appear to have a high degree of respect for the others' work. Perhaps as these niches become more competitive (e.g., a higher degree for resources), and/or if government research or educational funding declines, I would hypothesize that collaborative research proposals and projects may occur among the research centers. Population ecology and organizational niche theory would suggest this type of behavior as one option for organizational maintenance and survival if resources diminish. Of course, we see a degree of this already with the link between Crismart and CNDS.

Second, I believe that geography plays some role of research foci. For example, RCR focuses on day-to-day emergencies. This makes sense because much of central and northern Sweden has few disasters. Rather day to day emergencies in low populated areas is a concern. Crismart's location in the nation's capital, and with some of its personnel moving back and forth between Crismart and the national government, gives the center a political and broader international focus. Lund's attempted collaboration with Copenhagen University and location so close to Denmark also punctuates an international disaster interest. This line of thought is worthy of additional research.

The ideas of organizational environment and niche do help explain how these different research centers and academic programs exist. Although beyond the scope of this paper for detailed analysis, the next logical question pertains to why the Swedish government and other related organizations provide such extensive funding that allows these centers and academic programs to co-exist. Let me provide some initial suggestions to lay the foundation for future exploration. Drawing upon my interviews and experiences, I believe that two components of Swedish culture may influence the funding to allow these centers and programs to exist. First, embedded within Swedish culture is a strong notion of safety – or the idea of lowering risk, whether at the national level (e.g., Rowe, Frewer, & Sjöberg 2000) or organizational (Ek et al. 2007) level. By studying risk, crisis and disaster, Sweden can maintain or even improve upon its relatively "disaster free" existence. Second, Swedish culture encourages a strong willingness to help those who are poor, not only in Sweden, but in international settings of conflict and humanitarian needs. Thus, the government and other sources provide enough funding that allow three of the four universities to focus on the internatio-

nal notion of crisis and humanitarian needs. When one looks at the different foci of these centers and programs, they do focus on a general sense of safety, and helping the poor, especially internationally through humanitarian relief efforts. At this point, these cultural factors are at best suggestive. Further research will focus on these cultural components and the role they play in funding the different research centers and academic programs.

Finally, I believe this project shows that population ecology and organizational niche provide insight into this sociology of knowledge issue. Such a perspective can help provide further guidance regarding the development and maintenance of a wide range of research centers among the social and natural sciences.

Summary and conclusion

Despite having a relatively small population of around 9.3 million residents and few disasters, Sweden has an active, thriving emergency management research community along with relatively new, emerging academic programs related to disasters. Thus, a key sociology of knowledge question pertains to why and how such a relatively small country with few disasters can support or sustain such a large number of research centers and academic programs.

Since the SoK literature provided no real guidance for my research question, I primarily drew upon organizational theory to describe and explain my research question. The emergency management niche is quite large, allowing the new research centers and academic programs to fill these many niches with little or no competition. Only along the lines of an international focus does some overlap exist. Yet, each institution appears to have a different international focus (e.g., international relations, humanitarian efforts, preparedness and response).

In addition to finding organizational niches within the organizational environment, two components of Swedish culture help sustain these academic centers. First, Sweden has a strong sense of safety – it permeates its culture. Thus, that the government and other entities within Sweden will fund a broad range of research related to safety should be of no surprise. Another component of Swedish culture, relates to Sweden's role in international relations and humanitarian assistance. Here both the Swedish Government and concerns outside of Sweden (e.g., European Union, United Nations) may have a stake in supporting these research and academic efforts. Three of the four institutions provide a college degree related to international disasters and have research related to this topic (e.g., LU, SNDC, UU). However, these activities by no means account for a majority of all of the Swedish institutions' work on disaster related topics. Yet, this is the area where potential competition could first arise if resources become scarce.

Finally, this is just the first step of addressing issues related to the emergence and maintenance of disaster related research centers and academic programs in Sweden. Further analyses will include conditions leading to the origins and development of these programs, how the emergence process impacts the maintenance and survivabili-

ty of these programs, how these programs may try to influence the organizational environment, the role of language in defining the research foci. Additional data gathering and research needs to be pursued to understand the role of external funding for emergence, maintenance, and survivability. After all, per population ecology theory, without resources, the research centers and academic programs probably could not exist for long.

References

- Aldrich, H. E. & J. Pfeffer (1976) "Environments of Organizations", *Annual Review of Sociology* 2:79–105.
- Ben-David, J. & T. A. Sullivan (1975) "Sociology of Science", *Annual Review of Sociology* 1:203–222.
- Carroll, G. R. (1985) "Concentration and specialization: Dynamics of niche width in populations of organizations", *American Journal of Sociology* 90:1262–83.
- Collins, H. M. (1983) "The sociology of scientific knowledge: Studies of contemporary science". *American Review of Sociology* 9:265–285.
- Coser, L. A. (1975) "Presidential address: Two methods in search of a substance", *American Sociological Review* 40:691–700.
- Drabek, T. E. (1986) *Human System Responses to Disaster: An Inventory of Sociological Findings*. New York: Springer Verlag.
- Dynes, R. F. (1970) *Organized Behavior in Disaster*. Lexington MA: Heath.
- Ek, Å., R. Akselsson, M. Arvidsson, & C. R. Johansson (2007) "Safety culture in Swedish air traffic control", *Safety Science* 45:791–811.
- Glaser, B. G. and A. L. Strauss (1967) *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Hannan, M. T. & J. Freeman (1977) "The population ecology of organizations", *American Journal of Sociology* 82:929–64.
- Hannan, M. T., G. R. Carroll, & L. Polos (2003) "The organizational niche", *Sociological Theory* 21:309–40.
- Jick, T. A. (1983) "Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action", in *Qualitative Methodology*, ed. J. Van Maanen, 135–148. Beverly Hills: Sage.
- Kuklick, H. (1983) "The sociology of knowledge: Retrospect and Prospect", *American Review of Sociology* 9:287–310.
- Lincoln, Y. S. & E. G. Guba (1985) *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lofland, J., D. Snow, L. Anderson, & L. H. Lofland (2006) *Analyzing Social Settings*. Belmont, CA: Wadsworth.
- McPherson, J. M. (1983) "An ecology of affiliation", *American Sociology Review* 48:519–35.
- Merton, R. K. (1957) "Priorities in scientific discovery: A Chapter in the Sociology of Science", *American Sociological Review* 22:635–659.
- Mileti, D. S., T. E. Drabek, & J. E. Haas (1975) *Human Systems in Extreme*

- Environments: A Sociological Perspective*. Boulder: Institute of Behavioral Science – The University of Colorado.
- National Governors' Association (1979) *1978 Emergency Preparedness Project – Final Report*. Washington, D.C.: National Governors' Association.
- Neal, D.M. (1997). "Reconsidering the phases of disaster," *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 15:239–264.
- Perry, R. W. & E. L. Quarantelli (2005) *What is a Disaster? New Answers to Old Questions*. Xlibris.
- Phillips, B. D. (1997) "Qualitative disaster research", *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 15:179–195.
- Phillips, B. D., D. M. Neal, & G. Webb (2011). *Introduction to Emergency Management*. Boca Rotan: CRC Press.
- Pickering, A. (1993) "The mangle of practice: Agency and emergence in the sociology of science". *American Journal of Sociology* 99:559–589.
- Quarantelli, E. L., (ed.) (1998) *What is a Disaster? Perspectives on the Question*. New York:Routledge.
- Rowe, G., L. Frewer & L. Sjöberg (2000) "Newspaper reporting of hazards in the UK and Sweden." *Public Understanding of Science* 9:59–78.
- Spradley, J. P. (1980) *Participant observation*. Ft. Worth, TX: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Starbuck, W. H. (1976) "Organizations and their environments", in *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, ed. M. D. DunnetteJ. Van Maanen, 1069–1123. Chicago: Rand McNally.
- Strauss, A. L. (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Webb, E. J., D. T. Campbell, R. D. Schwartz, & L. Sechrest. (2000). *Unobtrusive Measures*. Revised ed. Thousand Oakes, CA: Sage Publications.

Recensioner

Avhandlingar i sociologi

Ugo Corte (2012) *Subcultures and small groups, A social Movement Theory Approach*. Sociologiska institutionen, Acta Universitatis Upsaliensis.

Hur kan vi förstå varför grupper gör som de gör? Det är en klassisk sociologisk fråga som i Ugo Cortes avhandling får ny belysning. Cortes utgångspunkt är att trots att det här är ett område som sociologer arbetat länge med finns det fortfarande frågor kvar att ställa, frågor som kan upptäckas och besvaras genom att studera grupper utifrån ett annat perspektiv än de social-psykologiska som är vanliga på området. Framförallt handlar det om kontextens betydelse för grupperns handlande. Corte argumenterar i avhandlingens kappa för att detta mycket väl låter sig genomföras genom att använda teorier och begrepp från studiet av sociala rörelser. Ett huvudsyfte med avhandlingen är därför att utvidga användningen av detta forskningsperspektiv till små grupper och subkulturer.

Avhandlingen bygger på två fältarbeten, som genererat fyra artiklar (1. Corte, Ugo och Bob Edwards (2008), "White power music and the Mobilization of Racist Social Movements", i *Music and Arts in Action*, Vol. 1 No. 1; 2. Edwards, Bob och Ugo Corte (2009), "From Greenville to 'Pro-Town USA': The Mobilization and Commercialization of a Local Lifestyle Sport Scene", i *On the Edge: Leisure, Consumption and the Representation of Adventure Sports*, (red.) Joan Ormrod och Belinda Wheaton; 3. Edwards, Bob och Ugo, Corte (2010), "Commercialization and Lifestyle Sport: Lessons from Twenty Years of Freestyle BMX in Pro-Town, USA", i *Sport in Society*, Volume 13, nos. 7/8. September and October 2010; 4. Corte, Ugo. (inskickad), "A Refinement of Collaborative Circles Theory: Resource Mobilization and Innovation in an Extreme Sport".) Det första fältarbetet rörde Vit makt-rörelsen och dess musikproduktion. Här studerade Corte musikens entreprenörer i rörelsen, alltså de som såg musiken som ett sätt att stärka rörelsen. Förutom olika typer av publikationer utgjordes materialet framförallt av intervjuer med personer inom och utom rörelsen som på olika sätt hade kunskaper om hur musiken givits betydelse och utrymme. Det andra fältarbetet var mer etnografiskt till sin karaktär och byggde på Cortes erfarenheter från staden Greenville i North Carolina där han bott i tre år. I staden fanns en i sammanhanget oväntat stor grupp av professionella freestyle BMX-cyklister som dragit till sig Corte och professor Bob Edwards intresse. Varför fanns de i Greenville? Vad hände där? Genom deltagande observationer, intervjuer och analyser av olika typer av medier undersöktes gruppen och den subkultur som utvecklats inom den.

Avhandlingen ska inte i första hand ses som ett bidrag till forskning om sociala rö-

relser, utan ger framförallt bidrag till studiet av små grupper inom subkulturer. Här genererar avhandlingen konkreta och intressanta resultat. Ett sådant rör kommersialiseringen av subkulturernas aktiviteter. Corte och Edwards visar att den process i vilket en grupp går från att i hög grad själv producera sina kulturella artefakter och aktiviteter i gruppens egna intressen, till den situation där andra aktörer med framförallt ekonomiska intressen tar över inte kan ses som en enkelspårig process. Parallellt med intresset av att inte sälja sin kultur för pengar kan inom grupper finnas önskingar om att tvärtom göra det, för att kunna leva på det man gör. Dessutom är inte kommersialiseringen entydig, i den meningen att det lokala och egenproducerade försvinner. I exemplet från Greenville och BMX-cyklisterna existerar flera parallella konsumtions- och produktionsmönster.

Studien av Greenville utvecklar också kunskapen om hur små grupper oväntat kan generera exceptionella förmågor eller röja ny mark som får betydelse för många andra. Teorin om så kallade "collaborative circles", utvecklad av Michael Farrell fördjupas och förfinas här. Genom att studera BMX-cyklisterna som en del av just Greenville, med sina speciella förutsättningar, visar Corte på betydelsen av kontexten för den här typen av oväntade gruppvisa språng. I universitetsstaden Greenville fanns ett bra klimat året runt, vänligt sinnade människor som stöttade BMX-gänget och massor av tjejer från universitet för BMX-killarna att träffa. Det här var förutsättningar för att cyklisterna ville komma och stanna kvar. Det var lätt att utveckla sin kultur i Greenville och det genererade en hög status i närområdet. Under de första åren då cyklingen tog nya former, nådde nya tekniska och artistiska höjder och nådde en bredare grupp åskådare levde gruppen ett slags paradisisk tillvaro med cykling, gemenskap och sena nätter. Kommersialiseringen slog visserligen hål på den tillvaron, men den förändringen kom inte enbart från ovan.

Även studien av vitmakt rörelsens subkulturella användande av musik ger ett bidrag, men här främst på området sociala rörelser. Här visas tydligt hur musik kan fungera som en resurs att användas inom en rörelse för dess mobilisering. Musiken bidrog både ekonomiskt och politiskt till rörelsen. Det politiska budskapet smugglades in som i en trojansk häst och spreds på så sätt till människor som kanske annars inte skulle ha brytt sig om att lyssna på politiska brandtal.

I avhandlingens separata artiklar genereras alltså intressanta resultat. Men som helhet präglas den av otydlighet. Det blir aldrig helt klart vad avhandlingen sammanfattar handlar om. Handlar den om sociala rörelser, subkulturer eller små grupper? Eller är det som titeln antyder enbart små grupper och subkulturer? Alternativt små grupper inom subkulturer? Läsaren lämnas här att göra ett tolkningsarbete och det blir inte klart vilket fenomen som författaren vill generera kunskap om eller vilket forskningsområde som avhandlingen bidrar till. Det beror framförallt på att frågan om hur de tre fenomenen hänger samman teoretiskt inte utreds. De tre begreppen – små grupper, subkultur och social rörelse – utreds visserligen vart och ett för sig, men de sätts inte samman. En tolkning som går att göra är att Corte menar att de hänger samman som ryska gummor. Inom en rörelse finns subkulturer och dessa bottnar i små grupper. Det är i så fall en tänkvärd uppfattning, väl värd att gå vidare med. Fast

det skulle i så fall innebära att så fort vi studerar sociala rörelser studerar vi också små grupper, vilket snarast skulle implicera ett behov av att ta in social-psykologisk teori om grupper i fältet sociala rörelser och inte vice versa. Det sistnämnda behöver inte vara ett problem i sig, men det ger desto större anledning att arbeta vidare med relationerna mellan fenomenen.

Men den här ambivalensen ska inte fördunkla de tänkvärda resultaten i de enskilda artiklarna. Där lämnas tydliga bidrag.

*Adrienne Sörbom, Stockholm Centre for Organizational Research, Stockholms Universitet/
Södertörns högskola, Sociologi. Fakultetsopponent.*

Övriga recensioner

Anders Persson (2012) *Ritualisering och sårbarhet – ansikte mot ansikte med Goffmans perspektiv på social interaktion*. Liber.

Intresset för Erving Goffman har tidigare inte varit så stort i Sverige, men det är inte alls omöjligt att detta kan förändras efter Anders Perssons nya bok *Ritualisering och sårbarhet*. Det var nämligen med stor behållning jag läste boken och tog del av Anders Perssons stora och djupa kunskaper om Goffmans sociologi. Dessa djupa kunskaper är dock, som jag skall försöka visa, på sätt och vis både författarens styrka och svaghet.

Bokens inledning kretsar främst kring Perssons intresse för Goffman, samtidigt som han "ursäktar" sig något för detta intresse. Han påtalar även vid flera tillfällen i boken att Goffman kan tolkas på flera olika sätt, vilket kanske är lite onödigt i en bok som denna. Persson är annars tydlig med vad boken kommer att handla om, ibland näst intill övertydlig. Han inleder med att kort beskriva Goffmans två konstanter, situation och social interaktion. Dessa återkommer han sedan till i boken. Jag saknar dock en introduktion till de övriga teman som behandlas senare i boken. Det är också litet förvånande att skildringen av personen Goffman och positioneringen av honom i det samtida sociologiska vetenskapssamhället behandlas först i bokens del III. Det hade varit en bra grund för det fortsatta läsandet.

I det inledande avsnittet om Goffmans sociologiska perspektiv skriver Persson om social interaktion och vardagsliv och visar hur begreppen tidigare använts. Han avslutar med att fråga vad vardagsliv betyder för Goffman. Men detta avsnitt handlar mer om sociologisk forskning om vardagsliv generellt, än om Goffmans uppfattning. Persson hamnar här i en ny litteraturgenomgång med utvecklingar till olika uppfattningar om vardagsliv. Dessa, om än intressanta och relevanta, gör det svårt att följa med i resonemanget om vad vardagsliv egentligen betyder för Goffman. Perssons kunskap inom området är här ett problem då han kan börja diskutera andra författares sociologi och tycks glömma Goffman. Men han tycks komma på sig själv och lägger då till en ursäktande rad om att han ska återkomma till Goffman senare. Svaret på gåtan vad vardagsliv betyder för Goffman kommer i slutet av kapitlet. Frågan är om det behövs tolv sidor inledning till att besvara frågan.

Några avsnitt i boken inleds med en forskningsöversikt som sedan är tänkt att leda till Goffmans analys av de begrepp som det handlar om. Dessa översikter känns lite påklistrade. Det är inte riktigt en analys av tidigare forskning, inte heller sätter Persson in Goffman på ett tydligt sätt i forskningsöversikterna. De ger föralldel en om än något obearbetad bakgrund till begreppen som därefter introduceras, men känns ändå lite som ett parallellspår. Dessa avsnitt är inte heller lika flytande och eleganta som avsnitten om Goffman; det är mer ett uppradande av författare, den ena efter den andra som sedan avslutas tämligen abrupt. Genomgångarna visar visserligen på Perssons kunskapsdjup, men de distraherar snarare än hjälper läsaren att förstå Goffmans sociologi.

När Persson däremot kommer in på Goffmans sociologi så sjunger språket och man kan se att detta är något som engagerar honom. Han skriver lätt och flytande och han lyfter elegant fram den ena poängen efter den andra; han ger illustrativa exempel och låter Goffman tala genom väl valda citat. Persson använder anekdoter, filmer och händelser från dagens vardagsliv när han förklarar något av Goffmans begrepp, vilket både är underhållande och klargörande. Hans analyser är pricksäkra och talande. De avsnitt som handlar om Goffmans begrepp är bokens höjdpunkter. En ren fröjd att läsa.

Framåt mitten av boken, i avsnitt III, kommer som sagt ett intressant och spännande avsnitt om Goffman som person och hans relation till det sociologiska vetenskapssamhället. Här visar Persson på Goffmans mångsidighet och analytiska förmåga samt hans olika personligheter. Det är också först här som Persson försöker positionera Goffman. Som person beskrivs Goffman nyanserat, baserat på utsagor från människor i Goffmans närhet. När Persson beskriver Goffmans sociologi rör han sig mellan Goffman och hans kritiker eller förespråkares uppfattningar och visar på ett bra sätt fram Goffmans tankegångar. Jag kan dock, som tidigare påpekats, tycka att delarna som presenterar Goffman som person borde kommit i bokens inledning, inte så här långt in i boken. Relationen mellan Goffman och det sociologiska vetenskapssamhället flyter också in i beskrivningen av Goffman som person. De olika delarna går i varandra och handlar ofta samtidigt om personen Goffman, om Goffmans sociologi samt relationen till vetenskapssamhället. Som läsare stör dessa glidningar framställningen något. Diskussionen om Goffman och det svenska sociologsamhället är intressant och tankeväckande. Placeringen av hela detta avsnitt i boken känns dock lite problematiskt.

I det kommande avsnittet problematiserar Persson Goffmans bakre och främre regioner utifrån sina egna studier och är därmed tillbaka i begreppen. Man kan tänka sig att Persson tydligt vill markera att han nu går över till att använda Goffman. Här gör Persson också en mycket bra och djuplodande beskrivning och analys av begreppet "frame" som är mycket läsvärt.

Avslutningen med Perssons eget bidrag och reflektioner är tydligt och givande. Det är kort och rakt skrivet. Perssons djupa och breda kunskaper kommer här till sin fulla rätt. Sammanfattningen är tydlig, men hade kanske passat bättre som en disposition och stöd för läsaren i inledningen.

Man kan förstå svårigheten att sälla och prioritera vad som ska tas med och vad som ska läggas åt sidan när man ska presentera en författare som Goffman. Det hade kanske varit bättre om Persson inlett boken med en kortare bakgrund till fältet och i denna positionerat Goffman och strukit forskningsöversiktterna. Men här har Persson gjort andra val. Jag funderar också över om inte Persson tydligare hade kunnat visa på hur senare teoretiker influerats av Goffman. Men det skulle naturligtvis ha gjort boken längre. Samtidigt förstår jag svårigheten att få ihop detta rika och breda material om Goffman till en någorlunda sammanhållen helhet.

Jag vill trots den kritik jag framför ändå varmt rekommendera boken. Även om strukturen gör boken något otillgänglig inspirerades jag som läsare av Perssons om-

fattande kunskaper i ämnet och hans eleganta beskrivning och analys av Goffmans sociologiska tankevärld.

Erna Danielsson, Institutionen för samhällsvetenskap, Mittuniversitetet

Jeffrey C. Alexander (2012) *Trauma – A Social Theory*. Polity Press.

Trauma, detta i grunden medicinska begrepp, har åtminstone sedan slutet av 1990-talet blivit något av ett modebegrepp vilket medfört en rad olika användningsområden. Initialt var det avsett för händelser som för en enskild individ kunde vara svåra att härbergöra och hantera, medan vi idag kan höra talas om t.ex. traumatiserade organisationer. Även den kollektiva historien kan definieras som traumatisk, t.ex. i formen av nationella trauman. Det är mot bakgrund av denna minst sagt mångfacetterade flora som Jeffrey C. Alexanders bidrag skall ses.

Alexander vill med sin bok belysa *kulturella trauman*. Ett kulturellt trauma, skriver han i inledningskapitlet, uppstår då kollektivet/gruppen anser sig ha utsatts för erfarenheter som allvarligt påverkar deras minne och framtida identitet. Med detta begrepp vill Alexander få oss att se bortom den vanligtvis individuella erfarenheten av en oförrätt. Han antar en socialkonstruktivistisk ståndpunkt som innebär att man skall se ett kulturellt trauma som något som skapas och omskapas. Därigenom frångår han den konventionella traumateorin som i hög grad grundar sig i upplysningstänkandet och psykoanalysen. Dessa perspektiv, menar han, bortser från traumabegreppets mångtydighet och föränderlighet. Det finns inga givna trauman, utan de måste definieras som sådana genom kollektiva processer. Händelser kan med tiden komma att tolkas som traumatiska, men för att så skall ske krävs att händelsen medieras av "claim-makers" och bärs fram av "carrier-groups". De söker skapa en "grand narrative" av en händelse genom att besvara frågorna om bland annat smärtans och offrets natur. Därigenom uppnås vad Alexander kallar en kulturell klassifikation som via institutionella arenor, såsom exempelvis den juridiska och den vetenskapliga, vinner legitimitet. Föreställningen om trauma växer därmed successivt i samband med att allt fler intressenter ansluter sig till begreppet.

Alexander illustrerar i bokens övriga fem kapitel sina resonemang med flera exempel från olika delar av världen. Två av kapitlen behandlar Förintelsen ur skilda synvinklar. Det första av dessa kapitel, bokens mest omfattande och fullödiga, tydliggör Alexanders angreppssätt. Kapitlet visar hur Förintelsen *kom att bli* ett trauma. Efter det andra världskrigets slut var det ingen (utifrån nordamerikansk synvinkel) som definierade övergreppen i förintelselägren som traumatiska. Istället sågs de som, förvisso vidriga, men ändå "bara" delar av ett krig. Händelserna var i så måtto en del av en progressiv berättelse där det inträffade var tänkt att lämnas bakom. Framtiden kunde bara bli bättre, allt i enlighet med modernitetens tanke om framsteget enligt Alexander. Erfarenheter som offren definierade som traumatiska var inget trauma för publiken. Den kunde inte identifiera sig med offrens erfarenheter och matades istället med

militära hjälte- och överlevnarhistorier. För att Förintelsen skulle få status som traumatisk, alltså som något ofattbart och nära nog obeskrivligt, var händelsen tvungen att beskrivas i en tragisk form och inte enbart som en del av nazismen, utan som en del av mänskligheten. Händelsen var unik, långt från den mänskliga rationaliteten, och därigenom tidlös. För att understryka detta behövdes berättelser om lidande, om lidandets art, om motiv och orsaker till det inträffade, allt för att möjliggöra en känslomässig identifikation. Därigenom blottades framstegstankens instabilitet men också det faktum att övergreppen begicks av vanliga människor. Berättelsen i dess tragiska form gjorde att Förintelsen med tiden gick från att ha varit en del av den nazistiska krigsmaskinen till att 50 år senare bli en "master symbol of evil in relation to which new instances of grievous mass injury would be typified" (s. 83). I förlängningen har detta trauma kanske medfört att en mer universell moralisk standard tagit form, menar Alexander. Förintelsens symboliska användning i Israel av idag analyseras i ett efterföljande kapitel. Detta kapitel är, i likhet med efterföljande kapitel, inte lika systematiskt utfört. Där visar Alexander på hur Förintelsen används av israeliska bosättare som metafor för att beskriva den tvångsförflyttning de upplever att de utsätts för av den israeliska staten i samband med att bosättningar stängs.

De två efterföljande kapitlen hämtar sina exempel från Asien. Ett av dem belyser Nanjingmassakern och tolkningen av denna händelse i Kina respektive Japan. Det andra närmar sig de pakistanska och indiska statsbildningarna där traumaberättelser inkorporerades i respektive nations "grand narrative". Berättelserna skiftar men i båda fallen handlade det om en framstegsberättelse. Nya intellektuella strömningar kom så småningom att bryta mot detta och istället anklaga statsgrundarna för "antivil behavior". Statsgrundandet framställdes nu som en tragedi, ett trauma som *slet isär* det vi idag kallar Pakistan, Indien och Bangladesh. Det skapade "a postcolonial situation that rest on narrow and particularistic solidarities" med följden att människor enbart föredrar sin egen etniska grupp, sin egen religion, sin egen nation osv (s. 147). Postkoloniala intellektuella menar att detta kan förstås av att delningen då artikulerades i termer av polarisering snarare än unifiering nationerna emellan. Om tidigare berättelser pekat på militära oförrätter som massavrättningar och liknande, tar de postkoloniala tänkarna sin utgångspunkt i empati, i skapandet av nya berättelser som tillsammans ger möjligheter att hantera postkoloniala efterdyningar delningen länderna emellan gav. Traumaberättelser blir i detta sammanhang snarare en försökningsberättelse.

I sitt avslutande kapitel sätter Alexander traumabegreppet i relation till begreppet globalisering. Han skriver att "'Globalization' appeared in response to the trauma of the twentieth century, in a moment of hope when it seemed, not for the first time, that the possibility for a world-wide civil society was finally at hand" (s. 160). Av detta går det att förstå kulturella trauman som inte enbart en negativ erfarenhet, utan också en positiv kraft som ger grogrund till exempelvis strävandet efter en världsomspännande fred.

Vilka är då arbetets nackdelar? Ja en av dem handlar, som redan nämnts, om kapitlens ojämna nivå. Bokens senare kapitel är avsevärt grundare till sitt innehåll än

de två första. Att han sedan låter Cathy Caruth framträda som en av psykoanalysens frontfigurer är kanske inte helt rättvisande. Förvisso har hennes bok "Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History" haft stort inflytande, men dess tankemässiga grundvalar har Richard J. McNally dissekerat i sin bok "Remembering trauma". Dessutom har den också kritiserats av bl. a. Ruth Ley i "Trauma: a genealogy", en text som lyser med sin frånvaro trots att dess idéhistoriska innehåll borde passa också Alexanders bok.

Icke desto mindre, Alexanders socialkonstruktivistiska ansats ger välbehövlig energi åt ett traumabegrepp som i andra författares verk alltmer dväls i sitt psykoanalytiska arv. Alexander hjälper läsaren att lyfta blicken, att problematisera sin egen common-sensekunskap och tolkning av begreppet trauma. Och som Alexander påpekar så responderar vi inte på trauma men på traumakonstruktioner, och även om vårt reflekterande är individuellt så är också detta guidat av kollektiva berättelser.

Daniel Nilsson Ranta, Institutionen för socialt arbete, Mittuniversitetet

Sociologförbundet har ordet

Under Sociologdagarna i Stockholm 2012 tillträdde den 16 mars en ny styrelse för förbundet. Vi i den nya styrelsen känner ett stort ansvar gentemot de visioner och handlingsplaner som påbörjades under den tidigare styrelsen ledd av Mikael Carleheden och som genomfördes av den avgående styrelsen ledd av Patrik Asperts. Styrelsen under Carleheden förberedde det organisatoriska förändringsarbete som skulle ge Sociologförbundet förutsättningar för en starkare ekonomi med institutionellt medlemskap vid sidan av individuella medlemskap. Styrelsen under Asperts har fullbordat de organisatoriska förändringarna och institutionellt medlemskap infördes från och med 2011. Femton svenska sociologimiljöer är nu institutionella medlemmar. Den avgående styrelsen har även infört ett nytt upplägg av förbundets konferenser. Vi har nu upplevt våra första sociologidagar som framöver kommer att äga rum vartannat år. Nästa tillfälle blir 2014 då Göteborg tar över stafettpippen från Stockholm. Stockholms Sociologidagar bar vittne om det kloka i den nya satsningen på mer ambitiösa arrangemang med två års mellanrum. Konferensen besöktes av ett rekordstort antal svenska deltagare; mer än tvåhundra följde de intellektuella mötena under fyra dagar. Det var en kraftsamling som gav gensvar i Sociologisverige och som understryker det starka stöd som finns för ett mer robust och företagsamt förbund.

Den avgående styrelsen genomförde även arbetet med en ny hemsida för förbundet. Syftet är att ge en tydlighet i kommunikationen och bättre binda samman sociologimiljöer i Sverige. Kontaktpersoner har nu tillsatts i de flesta miljöerna. Deras uppgift är att se till att information om lediga tjänster, kurser, program, litteraturlistor, seminarier, m.m. förs in på hemsidan. Ambitionen är att hemsidan ska vara ett levande och informationsrikt forum för svensk sociologi varigenom aktiviteter bättre ska kunna koordineras och integreras. Den avgående styrelsen i samarbete med den gamla redaktionen för *Sociologisk forskning* har även tagit initiativ till att påbörja ett arbete med att digitalisera alla årgångar – närmare femtio års vetenskaplig produktion – så att de kan läggas in i databasen JSTOR. Detta tillsammans med att tidskriften nu är med i rankingssystemet Social Science Citation Index gör vår tidskrift till en än mer attraktiv publiceringskanal för svenska sociologer.

Kort sagt, den nya styrelsen har ett omfattande förändringsarbete att förvalta på bästa sätt. Vi har lämnats med ansvar över ett förbund i medvind tack vare våra föregångare. Vi kommer att fortsätta våra kollegors arbete med att stärka svensk sociologi och sträva efter att skapa ett Sociologförbund som skall vara en naturlig mötesplats för alla studerande och yrkesverksamma. En konkret fråga som vi kommer att ägna mycket av vår kraft åt är att få till stånd gemensamma forskarkurser — både för att minska kostnaderna för de enskilda institutionerna och för att höja kvaliteten på forskarutbildningarna. Det har pratats länge om gemensamma forskarkurser utan att de har kunnat arrangeras. I dagens läge med krympande forskarutbildningar är vi ställda inför ett akut behov att samordna våra resurser för att erbjuda forskarstuderande en kvalitetsutbildning med chansen att kunna möta och träffa sina kollegor från an-

dra sociologimiljöer; inte bara här i Sverige utan även i övriga Norden. Vi kommer att söka samarbete med det Nordiska Sociologförbundet för att försöka få till stånd nordiska forskarkurser. Vi tror att en samordning av forskarutbildningen med våra grannländer kan vara till stor nytta för svensk sociologi. Nya kontakter kan då skapas bland morgondagens sociologer och leda till framtida forskningsprojekt och samarbete. Det är dags att ta steget från "snack" till handling!

Slutligen vill vi påpeka att vi är öppna för nya visioner för ett kraftfullt sociologiämne i Sverige. För att fortsätta det arbete som redan har inletts vill vi formulera nya visioner och handlingsplaner för förverkligande. Till det arbetet behöver vi förslag och idéer. Ta gärna kontakt med en styrelsemedlem och framför Dina inlägg i den pågående diskussionen. Sociologförbundets huvudsakliga uppgift, att stärka svensk sociologi, är något vi alla svenska sociologer gör tillsammans.

Sveriges sociologförbunds styrelse

Ordförande: Professor Abby Peterson (GU)

Vice ordförande: Professor Stefan Svallfors (UMU)

Sekreterare: Docent Linda Soneryd (GU)

Kassör: Lektor Magnus Ring (LU)

Övriga ordinarie och suppleanter:

Lektor Åsa Wettergren (GU)

Lektor Zoran Slavnic (LiU)

Lektor Åke Nilsén (HH)

Lektor Sverre Wide (DU)

Doktorand Jan-Magnus Jansson (ÖU)

Professor Anna Olofsson (MIUN)

Professor Karin Bergmark (SU)

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikelförfattare erhåller en pdf-fil av publicerade bidrag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Fotnoter bör undvikas eller användas endast mycket sparsamt. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är Word.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@miun.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat

blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Replik

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Redaktörerna har ordet

Barns strategier och ekonomisk utsatthet – knappa resurser som utgångspunkt för en förhandling av positionerna i familjen

Stina Fernqvist

Pedagoger i det sociala uppdragets gränstrakter: Att hantera familjerättsliga processer, hot och våld

Linnéa Bruno

Utbrändhet som arbetsskada och motståndsberättelse

Gunilla Petersson

Gästkrönika: The Survivability of Swedish Emergency Management Related Research Centers and Academic Programs

David M. Neal

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs

Sociologisk Forskning

c/o Institutionen för samhällsvetenskap

Mittuniversitetet

831 25 Östersund

